

caiete critice

10 (300) / 2012

Revistă editată de Fundația Națională pentru Știință și Artă

Director: Eugen SIMION

caiete critice

Revistă editată de
*Fundația Națională
pentru Știință și Artă,
Grupul interdisciplinar
de reflecție*

și
*Editura Expert,
sub egida
Academiei Române*

Nr. 10 (299) / 2012

Redacția:

Eugen SIMION
director

Valeriu IOAN-FRANC
redactor-șef

Lucian CHIȘU
coordonare editorială

Aida SARCHIZIAN
Andrei GRIGOR

Bogdan POPESCU
Daniel CRISTEA-ENACHE
Călin CĂLIMAN

Maria MOLDOVEANU

Ana-Lucia RISTEA

Oana SOARE

Mihaela BURUGĂ

Nicolae LOGIN

Luminița LOGIN

EDITURA
Expert

Tel.: 318.24.38; 318.81.06
E-mail: edexpert@zappmobile.ro
office@fnsa.ro

ISSN: 1220-6350

ISSN (on-line): 2285-5041

Colegiul editorial:

Mihai CIMPOI

Jacques De DECKER (Belgia)

Serge FAUCHEREAU (Franța)

Valeriu IOAN-FRANC

Jaime GIL ALUJA (Spania)

Klaus HEITMANN (Germania)

Radivoje KONSTANTINOVIC (Serbia)

Evangelos MOUTSOPOULOS (Grecia)

Mihail METZELTIN (Austria)

Thierry de MONTBRIAL (Franța)

Maurice NADEAU (Franța)

Basarab NICOLESCU

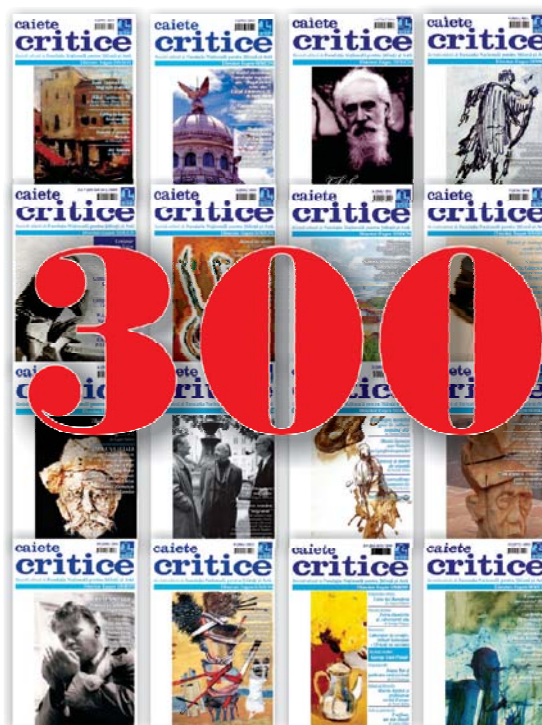
Dumitru ȚEPENEAG

caiete critice

Revistă editată de **Fundația Națională pentru Știință și Artă**

Director: **Eugen SIMION**

CUPRINS

10/2012

FRAGMENTE CRITICE

Eugen SIMION: '300	3
Valeriu IOAN-FRANC: Cultură cu economie <i>Culture with Economy</i>	7
Andrei GRIGOR: Caiet critic (biografii interferente) <i>Critical book (biographies interference)</i>	9
Călin CĂLIMAN: 13 ani dintr-o viață <i>13 years of a life</i>	14

CRONICI LITERARE

Dumitru MICU: O „monografie ideologică” <i>A "ideological monography"</i>	18
--	----

CENTENAR G. IVĂNESCU

Lucian CHIȘU: Un elogiu al modestiei <i>A praise of modesty</i>	22
--	----

DOCUMENT

Bogdan Mihai DASCĂLU: Gândirea estetică a lui Titu Maiorescu și cheștiunea surselor ei <i>Titu Maiorescu aesthetic thinking and question her sources</i>	31
--	----

COMENTARII

Caius Traian DRAGOMIR: De la „Orestia” și „Electra” la „Rața Sălbatică” și „Moartea unui Comis Voiajor” <i>From "Orestia" and "Electra" to "Wild Duck" and "Death of a Salesman"</i>	39
Andrei MILCA: Eugen Barbu – jurnalistul <i>Eugen Barbu - journalist</i>	43

Alunița COFAN: Scriitori români de limbă franceză din exil:

Alexandru Ciorănescu și Petru Dumitriu

French-speaking Romanian writers from exile: Alexander Cioranescu and

Petru Dumitriu 49

Erna HENNICOT-SCHOEPGES: La Roumanie - espace culturel européen

Romania - European cultural space 61

Narcis ZĂRNEȘCU: Un Noica francez: Pierre Hadot

A French Noica: Pierre Hadot 65

CULTURĂ ȘI ECONOMIE

Maria MOLDOVEANU: Evaluarea politicilor culturale: Respectarea drepturilor
culturale (I)

Evaluation of cultural policies: Respect for cultural rights 71

*Acest număr a apărut cu sprijinul
Primăriei Sector 2 - București,
primar Neculai Onțanu*

Eugen SIMION*

'300

Résumé

Revista Institutului de Istorie și Critică Literară, Caiete critice, împlinește zilele acestea 300 (trei sute) de numere de când este publicată, în ciuda lipsurilor financiare. Publicarea ei se bazează, de câțiva ani, pe activitatea redacțională, neobosită a coordonatorului revistei, dl Lucian Chișu, și a dlui economist Valeriu Franc. Dar, de-a lungul timpului, viața revistei a depins însă constant și de pasionații colaboratori, scriitori și cercetători, români și străini, interesați de omnibus re litterae. Caiete critice este o revistă de cultură, de istorie și critică literară care, sub regimul comunist, s-a plasat pe poziția rezistenței prin cultură față de imixtiunea ideologicului și politicului totalitar în cultură și creația literară, iar în privința criticii profesate, ea se încadrează în marea tradiție critică românească începută de Maiorescu, continuată de Lovinescu și Călinescu, cei care au pus mai presus de orice autonomia esteticului. În lumea de azi, a mondializării, Caiete critice promovează un clasicism format din cultivarea spiritului național (atât de necesar pentru a nu dispărea din istorie), din sincronizarea cu literaturile lumii și din pluralitatea stilurilor și atitudinilor critice.

Cuvinte-cheie: revista Caiete critice, Institutul de Istorie și Critică Literară "G. Călinescu", număr aniversar, autonomia esteticului, rezistența prin cultură

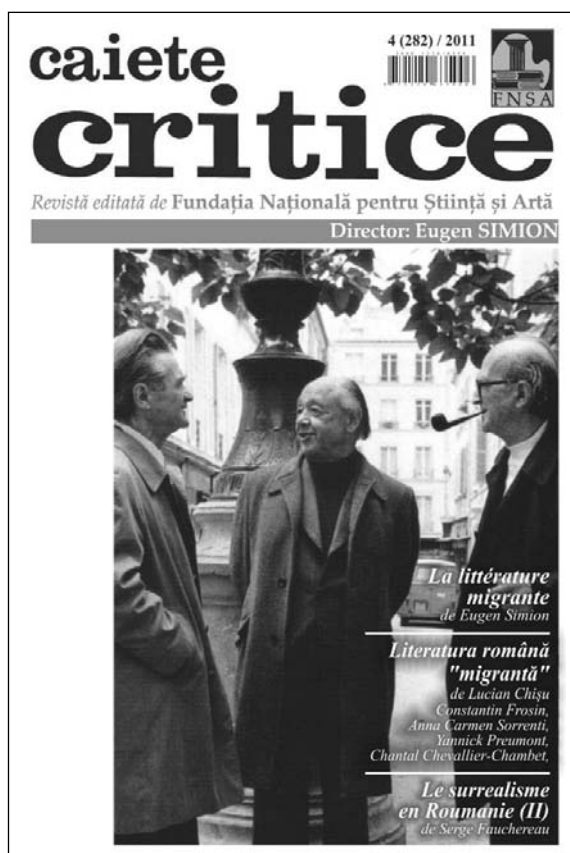
La revue de l'Institut d'Histoire et de Critique Littéraire, Cahiers critiques (Caiete critice), accomplit ces jours trois cent numéros depuis qu'elle a été publiée, malgré le manque de fonds financiers. Sa publication s'appuie, au moins depuis quelques années, sur l'activité rédactionnelle infatigable du coordinateur de la revue, M. Lucian Chișu, et de l'économiste M. Valeriu Franc. Mais, au fil des années, la vie de la revue a constamment dépendu des passionnés collaborateurs, écrivains et chercheurs roumains et étrangers, intéressés de omnibus re litterae. Cahiers critiques est une revue de culture, d'histoire et de critique littéraire qui, sous le régime communiste, s'est placée sur la position de la résistance par la culture envers l'immixtion de l'idéologie et de la politique totalitaire dans la culture et la création littéraire et, à l'égard de la critique professée, elle s'encadre dans la grande tradition critique roumaine, à partir de Maiorescu, continuant avec Lovinescu et Călinescu, ceux qui ont mis au-dessus de tout l'autonomie du critère esthétique. Dans le monde d'aujourd'hui, celui de la mondialisation, Cahiers critiques promeut un classicisme formé du respect de l'esprit national (tellement nécessaire pour ne pas disparaître de l'histoire), de la synchronisation avec les littératures du monde et de la pluralité des styles et des attitudes critiques.

Mots-clé: la revue Cahiers critiques, l'Institut d'Histoire et de Critique Littéraire G. Călinescu, numéro anniversaire, autonomie de l'esthétique, la résistance à travers la culture.

Colaboratorii mei, Valeriu Franc – un economist de clasă și un iubitor de versuri cum nu sunt mulți în limba română (îți

poate recita minute în șir din mai toți poeții cât de cât notabili!) – și Lucian Chișu – coordonatorul devotat și priceput al unei reviste

* Academia Română, președintele Secției de Filologie și Literatură, directorul Institutului de Istorie și Teorie Literară "G. Călinescu"; Romanian Academy, President of the Philology and Literature, Director of the History and Literary Theory Institute "G. Călinescu", e-mail: eugensimion@fnsa.ro.

care, din lipsă de fonduri, nu are redacție –, colaboratorii mei apropiați, zic, îmi atrag atenția asupra faptului că publicația noastră a ajuns la numărul 300. Vestea nu mă surprinde prea tare, dar nici nu mă lasă indiferent. 300? E mult, e puțin? Este mult, cred, pentru o revistă de critică literară fără nicio susținere financiară (din nicio parte, de dreapta sau de stânga), o revistă fugărită, marginalizată, ignorată, interzisă (în 1987, atunci când pregătise pentru tipar un număr dedicat lui Mircea Eliade; numărul respectiv n-a putut apărea decât în 1990!), este mult, surprinzător de mult, zic, pentru o revistă independentă, în aceste vremuri în care independența pare totdeauna suspectă și a nu face politică este cea mai grea culpabilitate morală și intelectuală.

Dar azi? Cum stăm azi cu revista *Caiete critice* despre care Ov. S. Crohmălniceanu scria, prin 1991-1992, că este singura publicație din România care n-a pomenit vreodată, în vreo pagină, numele lui Ceaușescu. Așa este, dar, mă întreb, la ce ne-a folosit? N-a folosit la nimic în spațiul public de după 1989, când, după o scurtă perioadă de fervoare a libertății, au apărut ideologii și moraliztii revizionisti și au decis că *nu contează ce ai făcut înainte* [de 1990], *contează ce spui, ce faci și cu cine votezi după 1990...* Așa că nici subsemnatul, nici *Caietele critice* n-au ieșit deloc bine din această nouă socoteală morală. Au ieșit bine doar cei care și-au descoperit subit vocația anticomunistă după ce, decenii de-a rândul, slujiseră cu devotament regimul comunist. O schimbare, nu-i așa?, sinceră, profundă, o re poziționare care te face să crezi că în politică orice răspopire este posibilă și orice formă de imoralitate își află o justificare...

În aceste circumstanțe am ajuns la numărul 300. Cu ce ne putem lăuda? Cu încercarea, cred, de a fi apărut, înainte de decembrie 1989, criteriul estetic în literatură și de a face în acest fel *rezistență prin literatură* față de un regim în care ideologicul este un factor esențial și inevitabil în cultură, iar ideologicul nu-i decât expresia politicului. Ideea că românii au vrut și, în parte, au reușit să se opună totalitarismului prin cultură și să-și apere spiritul printr-o rezistență esteti-

că (directă sau indirectă) a produs și produce încă o mare iritare înainte și îndată după decembrie 1989. Regretații Monica Lovinescu și Virgil Ierunca, dar și alți intelectuali din diaspora au respins categoric acest punct de vedere, zicând că *rezistența prin cultură* este o iluzie și, când ea devine un program, iluzia este o formă de detestabil conformism moral și intelectual. Îmi propun ca, într-o zi, să discut pe larg această idee care a despărțit, în fapt, lumea intelectuală românească la începutul anilor '90. Am motivele mele să fac acest lucru. Între altele, din pricina ei s-au supărat pe mine mulți prieteni, iar alții mi-au devenit, pe față, adversari îndârjiți.

Indiferent de aceste reacții subiective, ideea că o literatură poate rezista, într-o dictatură, ocolind, înșelând, deturnând programul ideologic oficial a funcționat totuși în literatura și în critica literară românească după 1960 și cei mai buni scriitori au avut inteligența și abilitatea să-și construiască opera în așa fel încât n-au dat cezarului decât foarte puțin din talentul lor. Dovadă că, în decembrie 1989, când a început procesul de revizuire morală și estetică a literaturii din ultima jumătate de secol, spiritele lucide au putut constata că *există o literatură autentică*, nu o „Siberie a spiritului”, cum ne amintim că a zis cineva, nu mai știu cine...

Caietele noastre au gândit în acest fel misia lor într-o literatură controlată de cenzura ideologică, iar după căderea comunismului, a apărut autonomia esteticului într-un moment în care judecata morală (revizuirea valorilor) voia s-o elimine, introducând, astfel, o nouă confuzie a valorilor. O poziție, după mine, justă, normală, necesară în momente de efervescență politică sau, dimpotrivă, în momente în care ideologia controlează cultura. În ambele situații, este necesar ca „degetul de lumină”, de care vorbea E. Lovinescu la începutul anilor '40, să arate calea pe care literatura trebuie s-o urmeze, iar calea bună este aceea indicată de bătrânul și indispensabilul concept maioreșcian...

Programul *Caietelor* – în măsura în care el a fost asumat și a putut fi aplicat – n-a făcut decât să continue tradiția criticii lui Maiorescu,

urmată și sincronizată de E. Lovinescu și de elevii săi și, paralel cu ei, de G. Călinescu, prin efortul lui de a împăca *spiritul național* cu autonomia esteticului într-un concept mai larg, acela de *clasicism*... Un concept, să precizăm, care nu exclude nici ideea de sincronizare cu mișcarea de idei a timpului, nici ideea de *critică istorică* – aceea pe care E. Lovinescu a pus-o între paranteze și, fără a o scoate de tot din câmpul lui de observație, a folosit-o rar, iar când a folosit-o, a dat judecăți greșite (în cazul lui I. L. Caragiale, de pildă, sau chiar în cazul operei lui Eminescu).

În această tradiție critică au încercat să se înscrie încă de la apariție (1979-1980) *Caietele* noastre și această tradiție estetică încearcă să ducă și azi, în plină postmodernitate, luptând cu cei care ieri voiau să pună critica literară sub tutela politicii de partid, iar azi vor să facă din critica literară un instrument al globalismului (care, în spațiul nostru, se traduce prin ignorarea ideii de identitate culturală și, ipso facto, reprimarea spiritului național) și a miturilor spirituale, socotite, toate, niște „iluzii ale literaturii”. Nu sunt iluzii, sunt fundamentele unei literaturi naționale...

Iată, dar, cu ce s-au confruntat și cu ceea ce se confruntă și azi *Caietele critice*, o revistă, repet, pe care o scriu cei care cred că:

1. Fără o critică estetică, literatura devine confuză și orice scară de valori este întâmplătoare.

2. Acceptă ideea de pluralitate a opiniilor critice și a stilurilor literare.

3. Un critic literar trebuie să se resemneze în fața valorii estetice, de oriunde ar veni ea.

4. Mondializarea (fenomen inevitabil și ireversibil!) nu trebuie și, sperăm, nu poate să suprimă *Spiritul național*, altfel spus: *diferența* care îmbogățește cultura lumii. „Globalismul” nu trebuie să repete erorile (catastrofele) „internaționalismului” proletar (bolșevic). O națiune care nu este o națiune culturală își pregătește dispariția din istorie...

5. Moare literatura în epoca incertitudinilor, epoca internetului, epoca postistorică, postreligioasă, postpostmodernă etc.? De

trei sute de ani, spun unii, literatura își celebrează cu mare fast funerariile... Eu, unul, nu cred. Cred doar că literatura este, ca orice fenomen intelectual, în căutare de noi criterii și de motivații noi. Oricare ar fi ele, incomodul, iritantul concept numit *autonomia esteticului* nu poate fi evitat. Fără el, limbile literaturii se încurcă și capodoperele mor sufocate de impostura de hârtie și, mai nou, de impostura electronică, mai rapidă și mai productivă...

6. Trăim, ne dăm seama, o epocă în care, grație tehnologiei de vârf (în speță internetului), *culturile marginalității* – geografic vorbind – amenință vechile centre de iradiație culturală și vechile modele culturale, epuizate. El a provocat deja o schimbare a modelelor. Explozia romanului sud-american este un bun exemplu...

7. Ce șanse are literatura română în această lume în mișcare? Răspuns: șansa ei depinde de capacitatea noastră de a ne învinge complexe, inerțiile și lipsa noastră de coeziune națională. În privința inerțiilor, nu vreau să discut aici. Despre complexe, pot spune că ele intră în două clase: *complexele grandorii localiste* (suntem mari, suntem tari, invincibili etc.) și *complexele internaționaliste*, acelea care unesc neîncrederea noas-

tră patologică în posibilitățile geniului național cu încrederea irațională că numai la Paris sau la New-York poate să apară și să se afirme un mare poet sau poate să apară un mare roman... Prejudecăți teribile, prejudecăți aculturale...

8. Ce intenționează să facă revista *Caiete critice* de acum înainte? Nu cred că trebuie să ne schimbăm radical programul. Trebuie doar să ne sincronizăm cu spiritul veacului, adică să încercăm să fim, în continuare, atenți și drepecți față de cei care sunt în literatură și receptivi față de cei care vin. „Caietismul”, cum l-au numit colaboratorii mei mai tineri, reprezintă spiritul de toleranță activă în cultură într-o vreme în care intoleranța este la putere și spiritul de stabilitate în cultura națională într-o vreme agitată, în care modelele cad și retorica ia locul judecății estetice drepte.

9. Deviza *Caietelor critice* rămâne cea pe care a formulat-o Maiorescu într-o propoziție de prin anii '80 ai secolului al XIX-lea și pe care am citat-o de mai multe ori: „să fim naționali cu fața spre universalitate”. I-aș adăuga o altă propoziție, tot din el: „un vis al inteligenței libere”.

30 nov. 2012

Valeriu IOAN-FRANC*

Cultură cu economie

Résumé

Încă din anii de început ai Caietelor critice, m-am simțit atras de argumentațiile, atitudinile și acțiunile sale, pentru ca, în septembrie 2001, să devin parte a comunității truditorilor pentru ca tribuna argumentației, atitudinii și acțiunii care este Caiete critice, să trăiască, dincolo de tot mai grelele condiții financiare la care a fost, și este supusă apariția neîntreruptă de mai bine de trei decenii. Obiectivul imediat și pe termen lung al Caietelor critice este de a pătrunde în mediile universitare și de cercetare, printre studenți și chiar dascăli de-ai lor.

Cuvinte-cheie: Caiete critice, consumator de cultură, cultură, economie, promovare, tribuna argumentației

Dès les années de début de la revue Cahiers critiques, je me suis senti attiré par les argumentations, les attitudes et les actions de celle-ci, afin de devenir, en septembre 2001, partie de la communauté des travailleurs pour que la tribune de l'argumentation, de l'attitude et de l'action vive, au-delà des conditions financières de plus en plus difficiles auxquelles sa parution ininterrompue a été et est soumise il y a plus de trois décennies. L'objectif immédiate et celui à long terme des Cahiers critiques est celui de pénétrer dans les milieux universitaires et de recherché, parmi les étudiants et même leurs maîtres..

Mots-clé: Cahiers critiques, consommateur de culture, culture, économie, promotion, tribune de l'argumentation

M-am declarat, de multă vreme, un biet consumator de cultură, câtă se cuvine unui intelectual capabil să-și pună și alte întrebări, dincolo de posibilitatea lui însuși de a răspunde la ele. Dintr-o astfel de perspectivă, întâlnirea mea cu *Caiete critice*, prilejuită, spuneam, în numărul 200 al revistei, într-un institut de cercetare cu profil economic și aplicativ, a fost o rânduire a lui Dumnezeu.

Încă din anii de început ai *Caietelor critice*, m-am simțit atras de argumentațiile, atitudinile și acțiunile sale, pentru ca, în septembrie 2001, să devin parte a comunității truditorilor pentru ca tribuna argumentației, atitudinii și acțiunii, care este *Caiete critice*, să trăiască, dincolo de tot mai grelele condiții financiare la care a fost și este supusă apariția neîntreruptă de mai bine de trei decenii. Că doar și noi ne supunem culturii cu economie. Din criză, în criză, adică.

Îngăduința lui Eugen Simion - criticul care zidește, producând trăinicie în ce atinge, fie idee, fie acțiune - de a-mi încredința de acum peste un deceniu ostenirile de redactor-șef a fost și este pentru mine, economistul-cercetător în marketingul culturii, o încercare pe care, îmi îngădui s-o spun, am rânduie-o cu toată puterea și priceperea! Am produs, secundându-l pe Eugen Simion, alături de o echipă redacțională înverșunată de patimi pentru *Caiete critice*, o revistă europeană. Europeană, zic, pentru că, mărturisesc, impactul său este mai degrabă simțit în alt spațiu decât în cel național. Din nefericire! Spun asta, pentru că, de-a lungul anilor, am constatat interesul asupra *Caietelor* la Paris – din partea lui Maurice Nadeau, a lui Thierry de Montbrial, Serge Fauchereau și Virgil Tănase, ca să dau doar câteva nume – sau la Viena lui

* Institutul Național de Cercetări Economice, Academia Română, e-mail: cide@zappmobile.ro.

Michael Metzeltin și a studenților săi, în Calabria adoptivă a Gisellei Vahnesse, în Atena acad. Evanghelos Moutsopoulos și în Serbia, de unde ne scrie Radivoje Konstantinovic. Și aș putea continua cu Mihai Cimpoi de la Chișinău, cu economistul, matematician și filosof al culturii, Jaime Gil Aluja de la Barcelona, ori cu dramaturgul și regizorul Jacques de Decker de la Bruxelles.

A nu se înțelege că prietenii noștri din țară sunt mai prejos, odată ce în fiecare sumar, în fiecare an, ne onorează tineri critici literari ale căror colocvii sunt reflectate în paginile *Caietelor*, deopotrivă cu deschiderea respectivelor pagini și pentru economiști care, alături de filosofi, critici de artă teatrală și cinematografică, artiști plastici, sute de colaboratori ne îmbogățesc prin maturitate și valoare, dovedindu-și fiecare în parte și toți laolaltă atașamentul și participarea la apariția revistei. Și totul cu un extraordinar simț al neinteresului pentru

vreun câștig material, redacția neavând mijloacele de a le răsplăti strădania succesului, înțelepciunea argumentărilor și curajul atitudinilor. Cultură cu economie, ce mai...

Nemulțumirea noastră stă în nereușita unei promovări *cum li se cuvine Caietelor* nici în mass-media și, mai cu seamă, în mediile universitare și de cercetare, printre studenți și chiar dascăli de-ai lor. Iată obiectivul nostru și imediat, și pe termen îndelungat, pentru care vom deschide din iarna aceasta o colaborare cu facultățile de profil din țară.

Și ce alt debut al unei asemenea colaborări ar fi mai bun decât acest număr, al trei sutelea, al *Caietelor critice* am putea găsi?! Un gând bun pentru susținătorii statornici ai redacției – Primăria sectorului 2 al Capitalei, Editura Expert și echipa sa redacțional-editorială, Tipografia Semne. Tuturor, bună regăsire în numărul 301.

Caiet critic (biografii interferente)

Abstract

Revista „Caiete critice” s-a impus în lumea literară românească încă dinaintea de 1989, când, grație criticului Eugen Simion, și-a construit o identitate distinctă, abordând, în numere tematice de o mare densitate, problematici stringente ale literaturii române postbelice. Dezbaterile asupra romanului românesc, a poeziei tinere, a criticii literare și a fenomenului postmodernist au avut o largă reverberație în conștiința publicului și au beneficiat de colaborarea celor mai importante personalități ale vieții literare românești, contribuind, în același timp, la impunerea optzecismului ca o nouă generație de creație.

Cuvinte-cheie: spirit critic, încurajarea valorilor, coabitarea generațiilor

“Caiete critice” Journal has been a leading voice on the Romanian literary stage since and even before 1989, when, under Eugen Simion’s coordination, it has been promoting a distinct critical identity by approaching Romanian post-war literature in thematic complex issues. Their debates on the Romanian novel, the young poetry, the literary critique and the Postmodern phenomenon have deeply influenced the reader, their analysis belonging to the most important representatives of the Romanian literary life and defining the 80’s as a new literary generation.

Key-words: critical spirit, value promoting, generation co-existence

Nu cred că știu foarte bine la ce dată a apărut primul număr, din cele 300, al „Caietelor critice”. Ca mai toată promoția mea, eram pe atunci abia absolvent al *Literelor* bucureștene, undeva în provincia nu foarte îndepărtată de capitală. Lumea revistelor îmi era cunoscută doar prin litera trimisă periodic către ochii și mințile noastre, prin numele subscrise, multe înalte, unele ale deja, de curând, foștilor noștri profesori.

Ce se afla în spatele acestor texte, care erau atmosfera și relațiile redacționale, vorbele extratextuale, febra alcătuirii sumarului, măcar ușor subversiv – toate rămăneau neștiute, cumva misterioase sau poate chiar indifferente. „Caietele critice”, prin numere-

le tematice care apăreau pe atunci, îmi erau foarte dragi (1).

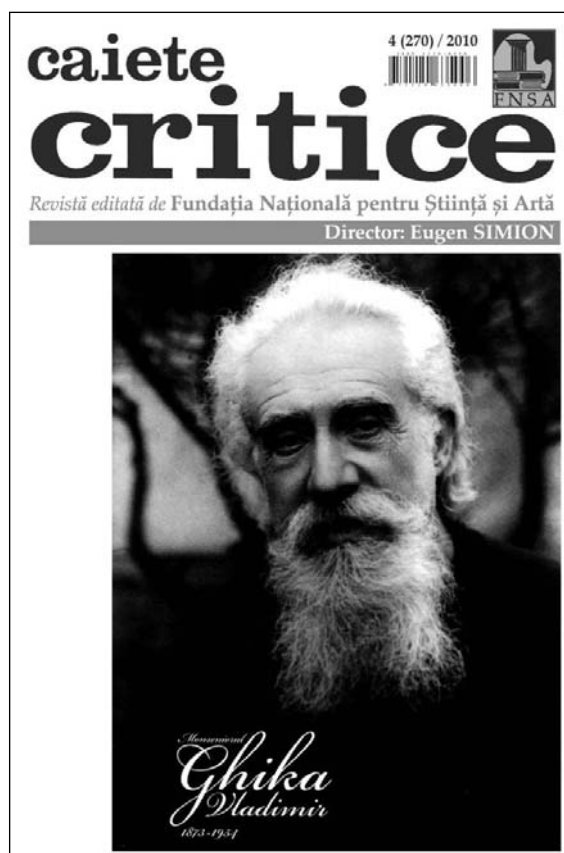
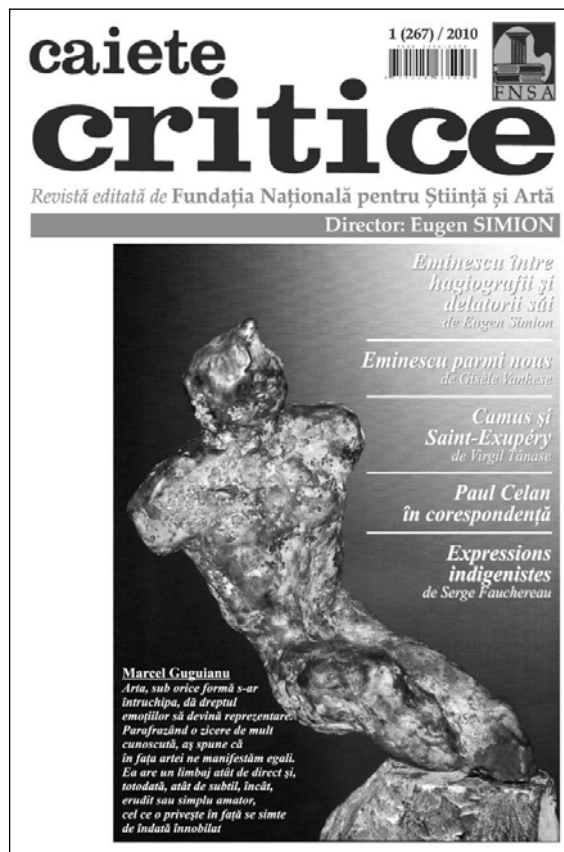
Sinteza fenomenelor literare, genurile de creație în concentrat teoretic și analitic, diversitatea unghiurilor de cuprindere, coabitarea vârstelor spre o medie din ce în ce mai tânără, colaborarea literelor, de la prima la ultima a alfabetului, consoane și vocale, caligrafice sau nevrotice, chiar și cu cratimă, la alcatuirea unei literaturi – îmi păreau lucrul cel mai important rămas în viață (într-o vreme când multe dintre lucrurile importante pieriseră sau agonizau) și le-am găsit pe toate, privilegiate, între copertele „Caietelor critice”. Cumva, ele viețuiesc și astăzi, cu toată istoria care a trecut peste ele, de

* Universitatea “Dunărea de Jos” din Galați, Facultatea de Litere, Departamentul de Literatură, Lingvistică și Jurnalism, e-mail: andreigrigor@yahoo.com.

vreme ce se regăsesc frecvent ca repere bibliografice esențiale în teze de doctorat sau în studii reconstitutive ale epocii literare antedecembriste. Numărul despre proză, cele despre poezie, critică sau post-modernism (2), volumul *Mircea Eliade*, gata să fie pierdut, căci i se decisese „pierzania”, dar recuperat și pus în circulație după 1990, sunt *rune* sub al căror desen se afla o semnificație la statornicirea căreia colaborem cu vrednicie scriitori, critici literari cititori.

Și a fost ziua a opta. Sau, cel puțin, așa ne amăgeam pe atunci. Eram prieten cu Mircea Nedelciu (păcat că a pierit, păcat că echilibrul gândirii și al faptei lui nu s-a transmis prea multora din generația noastră), cu care mă vedeam ori de câte ori veneam la București, din provincia mea vecină. Și nu veneam chiar rar. Îmi plăceau discuțiile de la „Cartea Românească”, în librărie, unde Mircea era „gestionar”, sau în depozitul de carte al editurii, administrat de Florin Iaru. Vorbeam despre literatură, despre cărți, poate despre lucruri mai domestice sau mai... sălbatice și, în mod sigur, mai precauți, despre politică – pe atunci, una singură: a partidului. Fusesem și pe 19 decembrie, pornit eroic să mă adaug și eu semnatărilor optzeciști ai unei scrisori de protest despre care auzisem la „Europa Liberă” (3). N-am reușit, dar am rămas acolo până în după-amiaza lui 22 decembrie, probabil ultima zi în care scriitorii s-au mai aflat de aceeași parte, a literaturii, contra celeilalte, a politicii.

În primăvara lui 1990, ceva se câștigase, ceva se pierduse. Lumea literară era deja ostilizată, împărțită în două politici și un apolitism incomod pentru fiecare dintre celelalte două: în total, trei opțiuni. Alesesem, demult, literatura și mi-am confirmat această alegere cu încă una: să nu lupt cu comunismul după praznicul de înmormântare (4). Așa că am optat pentru „Societatea de mâine”, din nou cu Mircea Nedelciu, și pentru „Caiete critice”. Ambele construite și trăitoare în jurul lui Eugen Simion. După o istorie urâtă (5), pe care nu are rost să o mai relatez aici, Profesorul a plecat de la „Societatea de mâine”, odată cu el s-au re-

tras de acolo și scriitorii cei mai importanți care aderaseră la spiritul grupării, Nedelciu printre ei, iar alături de el, și eu. "Societatea..." a căzut în anonimat și s-a destrămat.

Am rămas la „Caiete critice”, după ce Eugen Simion m-a îndemnat să scriu o cronică literară (6). Am scris-o, Valeriu Cristea, redactorul-șef al revistei, a validat-o (probabil mai mult ca să mă încurajeze) și am devenit redactor într-o echipă care, pe atunci, număra patru oameni: Eugen Simion, Valeriu Cristea, Sebastian Vlad Popa și eu. Au fost câțiva ani pe care i-am numit vremurile romantice ale „Caietelor...”.

Am nostalgia serilor redacționale de la Casa Vernescu (7). Munceam, dar nici acum nu înțeleg cum, în ciuda agitației politice generale, parcă aveam „belșug de timp la îndemână” și discutam liniștit despre toate cele. Și aveam despre ce: să afirmăm linia estetică a revistei, să protejăm valoarea operei și a scriitorului în fața politicului manipulat ca instrument axiologic, să facem un sumar bun, să avem colaboratori buni, să ne apropiem tinerii (8). Când revista trebuia să meargă la tipar, iar de acolo la cititor, munceam „cu cărca”, la propriu: căram hârtia și cartonul pentru copertă la tipografie, de acolo ridicam pachetele și le plasam pe la chioșcuri. Revista n-a fost niciodată bogată. E drept, cum altfel?, că făceam asta doar Sebastian Vlad Popa și cu mine. Nu ne văitam, ne asumam totul cu sentimentul firesc al binelui. O plată suficientă. Plus salariul care, la un an după intrarea în redacție, îmi era prea de ajuns ca să-mi plătesc timp de o lună metroul și îmi mai rămânea și de o coca-cola. După încă vreo câteva luni, coca-cola nu mai încăpea în cheltuieli, apoi nici metroul și, în scurtă vreme, salariul a dispărut cu totul.

Rostul?

Atunci, ca și acum, ne ținea credința în revistă și în sensul ei, în modelele spirituale puternice și viabile. Eugen Simion, distins, dar nu distant, atât în atitudine cât și în scris, dojenitor cu prietenie, mulțumit cu ce ai făcut și punând în mulțumire o cerință în plus; Valeriu Cristea, dispărând uneori, neguros, reapărând cu o jovialitate adoles-

centină și uimindu-ne mereu cu scrisul lui strâns și convingător.

Nu mă îndoiesc că pentru asta au venit cei mai mulți la „Caiete...”. Cei care au venit cu alte gânduri au plecat cu gânduri cu tot, ducând cu ei un mic profit spiritual și multă ingraturitudine. Zgârietura s-a vindecat repede.

Ceialți au rămas, în conturul spiritual al revistei, chiar dacă trăiesc în geografii mai îndepărtate, și într-o prietenie știută, chiar dacă nu prea des mărturisită. Ne-am mai risipit, ne-am regrupat, ne regăsim în paginile revistei, unii mai harnici, alții mai delăsători. Călin Căliman, Lucian Chișu, Bogdan Popescu, Nicolae Bârna, Elisabeta Lăsconi, Alunița Cofan sunt câțiva din primul val postdecembrist, care s-au alăturat întemeietorilor pentru a susține *spiritul caietist* (9). În timp, s-au adăugat Oana Soare, Daniel Cristea-Enache, Mihai Iovănel, Andrei Milca ș.a. Unii sunt modele, alții se perfecționează, din ce în ce mai puțini vin să ucenicească. Fiecare ia pe umerii minții și ai preocupărilor lui o parte, mai mică sau mai mare, a greutății cu care fapta culturală (10) de mirare și meritoriu merge mai departe.

NOTA 1 (unu): Aș adăuga: „cui nu-i erau?”, dar devin prudent și nostalgic după propria-mi inocență, când lumea cărților și aceea a revistelor, cu toată evidența lor parohială, era un paradis și nu bănuiam, nu voiam să cred și nici nu-mi păsa că lumea scriitorilor putea fi altfel. Îi citeam sub același cer literar pe Fănuș Neagu și pe Mircea Nedelciu, Nichita Stănescu și Traian T. Coșovei, Augustin Buzura și Eugen Barbu, Marin Sorescu și Ion Stratan, Eugen Simion și Nicolae Manolescu... Nu m-am schimbat, dar azi știu că atunci, ca și acum, nu toată lumea se iubea cu toate lumea, nici chiar în preajma unui act cultural benefic tuturor. Respectul, dragostea, gratitudinea – aparențe conjuncturale, destrămate uneori cu iuțeală, conjuncturală și ea.

NOTA 2 (doi): După 1990, „postmodernii” noștri și-au descoperit mai multe frustrări decât ar fi fost justificat să aibă. Cu mult arțag istorico-teoretic, dar și generațio-

nist, Alexandru Mușina spune undeva că „respinsă din viața literară curentă, care era ocupată de către «bătrânii elefanți», generația respinge la rândul ei literatura «bătrânilor»” (apud Corin Braga, *Postmodernismul literar românesc – bătălia dintre generații*). În termeni civilizați, afirmația lui și a altora este un *neadevăr* asupra căruia numărul 1-2/1986 al „Caietelor critice” nu lasă loc de îndoială și arată că „bătrânii elefanți” nu i-au luat în colți, iar celor tineri le-a crescut suspect de mult trompa. După 1990, le-au ieșit la iveală și colții, pe care până atunci Âi-au ținut bine ascunși sub buze pupătoare. În colectivul redacțional al numărului s-au aflat, alături de Eugen Simion (inițiatorul dezbaterei) și de Mircea Iorgulescu, Ion Bogdan Lefter și Monica Spiridon, cărora li s-au adăugat „ostracizații” Magda Cârneci, Mircea Mihăieș, Ioan Buduca, Radu G. Țeposu, Mircea Cărtărescu, Călin Vlasie. Mai înainte, la dezbaterea despre *Poezia tânără* (nr. 3-4/1983), au participat Nichita Danilov, Lucian Vasiliu, Matei Vișniec, Florin Iaru, Traian T. Coșovei, Ioan T. Morar, Dumitru Radu Popa și însuși Alexandru Mușina. Dacă mai adăugăm nr. 1-3/1983 (Romanul românesc de azi), cu Mircea Nedelciu, Adriana Babeți, Vasile Popovici, Ion Simuț, și cel despre Momentul actual al criticii literare (nr. 3-4/1984), cu Cristian Moraru, Virgil Podoabă și Radu Călin Cristea, obținem o imagine limpede a cantității de adevăr cuprins în teoria „ostracizării”. E drept, „bătrânii elefanți” nu au cedat fără luptă terenul „ocupat”, dar *lupta au dat-o pentru impunerea acestei noi generații*. În epocă, lupta lor nu a fost fără folos. Până în 1989, șapte dintre cei mai sonori poeți optzeciști publicaseră, însumat, 21 de volume individuale, la care se adaugă cele câteva colective, care mai degrabă „i-au servit” decât i-au defavorizat.

NOTA 3 (trei): După încercarea de a mă face să renunț (știa el, probabil, de ce), Mircea Nedelciu m-a dus undeva, într-un bloc din Băneasa, la cel care părea că gestionează problema scrisorii cu pricina, un... ofițer MAPN, care s-a uitat cu suspiciune la mine, la fel și eu la el și a lăsat-o încurcată. Se pare că lista nu exista ca obiect sau ori-

cum era închisă. De altfel, nici promisul text al scrisorii n-a mai fost, din câte țin minte, difuzat vreodată. Peste două zile, n-a mai fost nevoie: m-am înscris pe lista anonimilor din Piața Universității.

NOTA 4 (patru): Nu poți, nu ai cum să te lupți cu morții. Necrofobia, ca și necrofilia, e tot o perversiune, iar curajul de a agita spada pe la nasul adversarului care deja și-a dat duhul e spectacol de operetă. E adevărat, destul de bine plătit, căci s-au găsit destui sponsori și spectatori, fiecare cu interesul lui: primii - ocuparea pozițiilor de putere politică și culturală, ceilalți - satisfacția eroizării (fie ea și post-factum) și certificarea participării la „lupta de castă” a „elitei” culturale.

NOTA 5 (cinci): Vezi nota 4, cu următoarele adăugiri: *anticomunismul postcomunist* s-a dovedit foarte profitabil, în vreme ce „Societatea de Măine”, deși fals considerată a puterii, era neprofitabilă. Așa că unii au ales „să lupte” și nu s-au oprit încă nici azi.

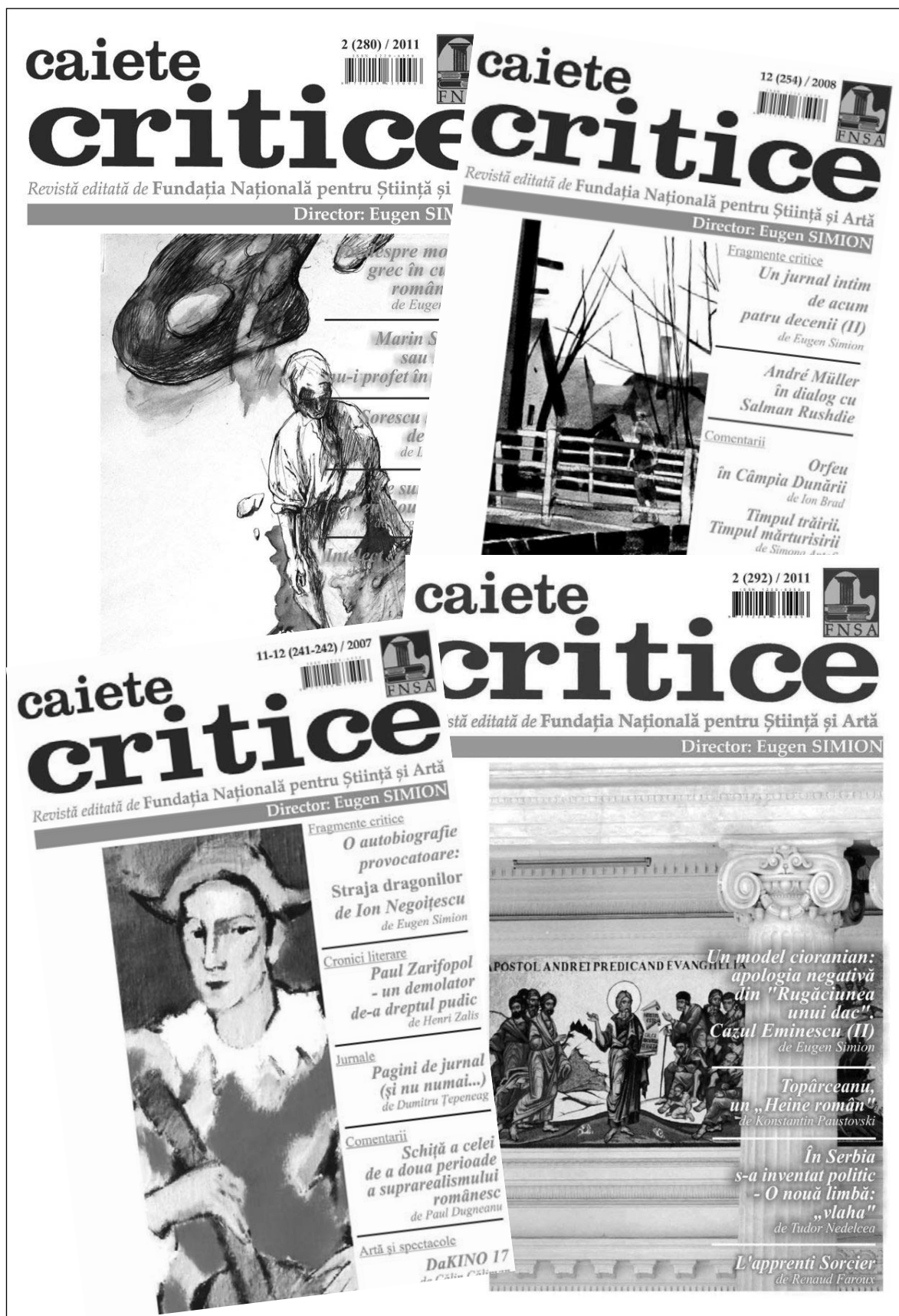
NOTA 6 (șase): Pentru cei care cred, ca și autorul următoarelor rânduri: „Știu că i-a obligat [Eugen Simion - n.m.] pe colaboratorii săi - unii critici de talent - să nu mai scrie despre cărțile mele decât în mod negativ, ceea ce nu este nici etic, nici pedagogic”. Nici atunci, nici altcândva, Eugen Simion nu mi-a sugerat măcar despre cine și cum să scriu la „Caiete critice” sau în altă revistă. Am scris despre cine și cum am vrut și m-am priceput, inclusiv despre cărțile unor scriitori sau critici literari presupuși inco-mozi pentru directorul revistei.

NOTA 7 (șapte): Am ajuns acolo de la „Casa Sadoveanu”, pe urmă „Casa Vernescu” a devenit cazinou și am plecat departe de ruleta norocoasă, în altă parte și tot așa. Aproape totdeauna redacția „Caietelor critice” a fost în altă parte decât s-ar fi convenit.

NOTA 8 (opt): De fapt, tineri de toate vârstele.

NOTA 9 (nouă): Spirit critic liber, primul esteticului asupra ideologicului, apărarea valorilor literare, discipolat personalizat.

NOTA 10 (zece): „Caiete critice”, nr. 1-300.

13 ani dintr-o viață

Résumé

"Caiete critice" reprezintă pentru criticul de film Călin Căliman o bună parte din viața sa. Pe parcursul articolului, el rememorează cei treisprezece ani de-a lungul cărora a muncit din greu, în calitate de redactor-șef, din 1993, anul angajării sale, și până la pensionarea sa în 2006, pentru a face să apară aproximativ 150 de numere de revistă. Redacția și subredacția au constituit pentru el un spațiu efervescent în care s-au întâlnit un mare număr de oameni, precum scriitorii consacrați sau scriitori debutanți, tineri universitari alături de universitari veterani și actuali, cercetători ai Institutului "G. Călinescu" alături de colaboratori pasageri, care au renunțat la orice câștig din dragostea de a face să supraviețuiască o revistă culturală care promova și promovează criteriul estetic în arta literară, pluralitatea stilurilor critice și distanțarea de implicarea politicii.

Cuvinte-cheie: revista "Caiete critice", criticul de film Călin Căliman, număr aniversar 300, criteriul estetic în literatură, pluralitatea gusturilor și criticii

"Cahiers critiques" représente pour le critique de film Călin Căliman une bonne partie de sa vie. Au long de l'article, il remémore les treize années au cours desquelles il a travaillé d'arrache-pied, en tant que rédacteur en chef, depuis 1993, l'année de son embauche, jusqu'à sa retraite en 2006, en vue de faire paraître à peu-près 150 numéros de revue. Rédaction et sous-rédaction ont constitué, pour lui, un espace stimulant où se sont rencontrés bon nombre de gens, tout comme des écrivains consacrés ou des écrivains en herbe, des jeunes universitaires à côté des universitaires anciens et actuels, des chercheurs de l'Institut "G. Călinescu" à côté de collaborateurs passagers, qui ont renoncé à tout gain pour l'amour de faire survivre une revue culturelle où l'on promouvait le critère esthétique dans l'art littéraire, la pluralité de styles critiques et l'écart de l'immixtion politique.

Mots-clé: revue "Cahiers critiques", le critique de film Călin Căliman, le numéro anniversaire 300, le critère esthétique dans la littérature, pluralité des goûts et des critiques

Am ajuns la redacția revistei „Caiete critice” în primăvara anului 1993, când directorul revistei, pe vremea aceea președinte al Academiei Române, profesorul Eugen Simion (cu care fusesem coleg la Facultatea de Filologie între anii 1952 și 1957) m-a solicitat să dau o mână de ajutor la elaborarea unui număr „special” de revistă consacrat poetului Nichita Stănescu, de la moartea căruia, în 1993, se împlineau zece ani și care ar fi împlinit, la 31 martie, 60 de ani. De ce această solicitare? Fusesem coleg de grupă,

la filologie, cu Nichita Stănescu, în perioada amintită; de altfel, promoția noastră din 1957 își pusese cu mândrie pe „frontispiciu” cele două nume emblematice, considerându-se „promoția Nichita Stănescu-Eugen Simion”... La „Caiete critice” s-a întâmplat cam ceea ce mi se întâmplase cu zece de ani în urmă la revista „Contemporanul” (în 1957, fusesem „repartizat” pentru „practică în producție”, o lună de zile, la revista „Contemporanul”, dar ilustrul gazetar George Ivașcu m-a păstrat în redacție, unde

* Universitatea "Hyperion" din București, Facultatea de Arte, e-mail: caliman.calin@gmail.com.

am rămas până la vremea pensiei, în 1997); redacția „Caietelor critice” m-a adoptat la rândul-i, în scurtă vreme am fost numit secretar general de redacție, și, cu o scurtă întrerupere – în perioada despărțirii de redactorul-șef adjunct al revistei, minunatul critic literar Valeriu Cristea – am îndeplinit această funcție până la (vorba basmelor) „adânci bătrânețe”, adică până în 2006. Astfel se face că, din cele 300 de numere ale revistei (pe care le sărbătorim acum), mai bine de jumătate au trecut prin mâinile mele la ceasul elaborării lor, le-am întocmit „sumarele”, le-am dăruit zile și nopți de trudă – da, au fost vremuri în care se lucra și noaptea, la diferite sedii mai mult sau mai puțin computerizate, la diferite tipografii! (mai ții minte, Bogdan Popescu, cum ne lătrau câinii primăriei, pe la ora patru de noapte, când ne îndreptam spre case, după ore intense de muncă, și n-aveam bani de taxi?); dar le-am dăruit, de asemenea, zile și nopți de pasiune, cu crezul și convingerea că revista „Caiete critice”, așa cum este concepută ea de Eugen Simion și de făurarii ei, de ieri și de azi, este un „for” cultural de înalt prestigiu intelectual, moral și filosofic, ba chiar un „far” călăuzitor al nesfârșitei „tranziții” (spre nicăeri?) postrevoluționare. Păstrez cu sfințenie, în rafturile bibliotecii mele, colecția revistelor „Caiete critice” la care am lucrat de-a lungul anilor și fiecare număr îmi trezește dragi amintiri, recitesc din când în când pagini știute, în care se află și o fărâmbă din propria noastră viață, a celor care am lăsat în urmă acest tezaur cultural. Chiar dacă în ultima vreme am fost mai leneș cu scrisul (au fost ani întregi, mulți, în care am scris, număr de număr, în „Caiete critice”!), mă simt și mă socotesc, în continuare, de-al casei și poate că acest „ceas aniversar”, prin ecourile sale sufletești, îmi va da puterea revenirii. Privesc în continuare colecția revistei și-mi amintesc cu cât entuziasm s-a „clădit” numărul 100 al revistei (pe care-l concepeam în primăvara lui 1996 și care conținea, printre altele, „cronica subiectivă” a revistei, scrisă de Eugen Simion, Valeriu Cristea, Andrei Grigor,

Mihai Cimpoi, Nicolae Bârna, Alexandra Crăciun, Alunița Cofan, Bogdan Popescu, Călin Căliman, Daniel Cristea-Enache, Sebastian-Vlad Popa, cei mai mulți dintre „făurarii” revistei de atunci), îmi sare în ochi, apoi, numărul 200, din vara anului 2004, un număr de revistă mai amplu decât cele obișnuite, dens și substanțial, de asemenea cu puncte de vedere „subiective” ale vechilor „caietști”, cărora li s-au adăugat dragi nume noi, dintre care amintesc, acum doar două, Oana Soare și Răzvan Voncu; un număr de revistă însă pe care – o pot spune acum – îl întocmeam cu un presentiment testamentar, detectabil chiar în textul meu aniversar (simțind că nu peste multă vreme mă voi retrage de la „Caiete...”). Nu are niciun rost însă să parcurg, acum și aici, sumarul celor aproape 13 ani pe care i-am petrecut la „Caiete critice”. „Moștenirea” noastră, din rafturile multor biblioteci, vorbește de la sine. Revista „Caiete critice” este și astăzi, așa cum și-a propus de la începuturi, o prestigioasă revistă de critică, interesată în chip prioritar de fenomenul literar și, în general, cultural-științific, dar din trecutul ei, la care am participat, n-aș rememora acum decât câteva din „numerele tematice” realizate peste ani, dedicate fie unor pregnante personalități culturale – precum Nichita Stănescu, I.D. Sîrbu, Tristan Tzara, Vladimir Streinu, Șerban Cioculescu, Petre Pandrea –, fie consacrate romanului românesc, poeziei tinere, criticii literare, jurnalului intim ca literatură, postmodernismului etc., etc. Întorcându-mă la prima mea realizare de la revista „Caiete critice” (numărul „special” consacrat lui Nichita Stănescu, la care au colaborat zeci de buni cunosători ai poetului din diferite generații, printre care penultima sa soție, prozatoarea Doina Ciurea), cred că acesta a fost unul dintre cele mai inspirate și temeinice numere tematice realizate de-a lungul anilor, el a constituit, de altfel, și pretextul unui volum omagial „Nichita Stănescu”, pe care l-am îngrijit peste ani, cu sprijinul graficianului Mircia Dumitrescu și al celei din urmă soții a poetului, Dora Stănescu. Sediile revistei

„Caiete critice” s-au schimbat destul de frecvent de-a lungul anilor, eu am găsit revista la „Casa Vernescu”, pe Calea Victoriei, cei mai mulți ani, apoi redacția revistei avea să se stabilească la etajul 6 al Casei Academiei, unde avea să se și întoarcă, după o scurtă „escală” pe Calea Șerban Vodă, pentru ca, astăzi, dacă nu mă înșel, sediul revistei să fie „peste tot” și „nicăieri”. Referindu-mă însă la anii pe care i-am petrecut eu în redacție, țin să vorbesc și despre subredacțiile mele, știut fiind faptul că fiecare redacție își are subredacțiile ei (asta de când lumea și pământul presei), ba chiar există teoria că, în istoria omenirii, subredacțiile au precedat apariția și existența redacțiilor. La început, subredacția noastră era terasa de la „Podul Mogoșoaiei” (dispărută azi), unde ne întâlneam frecvent cu criticul literar Dumitru Micu, care locuia prin preajmă. Ani la rând, apoi, subredacția noastră a fost la „Terasa Rond”, în zona așa-numitului „rond Coșbuc”, până în anul 2000, când s-a prăbușit peste terasa noastră vila dezafectată a pictorului Verona de alături și în locul popularei „bojdeuci” s-a inaugurat actualul loc de tihnă și reculegere intitulat – în spiritul vremilor noi – „Business Land”. Subredacția aceasta – unde mă întâlnesc și astăzi cu foști colegi de redacție, printre care Bogdan Popescu, Oana Soare sau Răzvan Adam – era, la propriu, subredacția „Caietelor critice”, câtă vreme redacția revistei a fost la Casa Academiei, fiind situată la poalele dealului pe care tronează, impunătoare, așa-numita Casă a Academiei. Bogdan Popescu, bunul meu prieten mai tânăr, un om de un bun simț copleșitor, a publicat între timp două romane incitante, „Vremelnicie pierdută” și „Cine adoarme primul” (critica literară așezându-l pe urmele lui Liviu Rebreanu, Marin Preda și Ștefan Bănuțescu), și-a publicat și lucrarea de doctorat (o substanțială monografie „Ștefan Bănuțescu”), Oana Soare, de asemenea, un om admirabil, de aleasă factură morală și spirituală, a îngrijit, în condiții superioare, „Jurnalul intim al lui Marin Preda” și volumul de „Opere Ștefan

Bănulescu” din colecția de „Opere fundamentale” a Academiei Române și a publicat un original volum monografic, palpitant încă prin titlu, „Petru Dumitriu & Petru Dumitriu”, iar Răzvan Adam – un ireproșabil „secretar tehnic” de presă, exersat și la „ziare mai mari” – pe lângă treburi publicistice, pe care le întreprinde în continuare, și-a înființat și o subredacție a lui, căreia i-a zis „1000 de chipuri”. Cu Bogdan, Oana și Răzvan, adesea, ne amintim de colegii de la „Caiete critice”, ne amintim de atmosfera redacțională din „anii noștri”, despre Valeriu Cristea, omul despre care Eugen Simion scria, la „despărțirea de un prieten”, în 1999, „Fără Valeriu Cristea, lumea mi se pare, într-adevăr, mai mică și mai urâtă”... De altfel, cam toți „caietisti” au trecut pe la subredacții de-a lungul anilor, și Eugen Simion, și Valeriu Cristea (cu care aveam și o „subredacție pentru doi”, la „Cireșica”, de unde îi plăcea să ia metroul spre casă), și Daniel Cristea-Enache, și Răzvan Voncu, și Alunița Cofan, și Alexandra Crăciun, și Andrei Milca, și Sebastian-Vlad Popa, și Constantin Hârlav, și Nicolae Bârna, și Mihai Iovănel, și familia Nicu și Luminița Login, și Jeana Morărescu, și Cristina Deutsch, și (mai demult) regretatul Ioan Lăcustă sau mereu plecatul Andrei Grigor... Am și câteva regrete, pe care simt că e bine să le spun la acest (frumos) ceas aniversar. Îmi pare rău că această revistă de reală forță culturală și intelectuală ajunge într-o mult prea mică măsură la destinatarii ei „de drept”, difuzarea publicației rămâne... difuză, ca și sprijinirea ei materială de către factorii (și ei) „de drept”, drept pentru care îmi doresc, „de drept”, ca numerele viitoare ale revistei să ajungă în rafturile de bibliotecă ale unui număr tot mai mare de profesori, de studenți, interesați de destinele culturii contemporane. Efectiv, la aniversarea cu numărul 300 a revistei, chiar dacă unii dintre noi înseamnă „trecutul”, „Caiete critice” trebuie să privească, cu curaj și încredere, spre viitor...

Dumitru MICU*

O „monografie
ideologică”

Abstract

În această recenzie a cărții lui Mihai Iovănel despre Mihail Sebastian (*Evreul improbabil. O monografie ideologică*), autorul reflectează asupra destinului lui Sebastian, în măsură să dea seamă asupra agitatelor dezbateri politico-intelectuale din România interbelică.

Cuvinte-cheie: Mihail Sebastian, ideologie, perioada interbelică, Marcel Proust, Nae Ionescu, fascism, antisemitism, comunism

Reviewing The Unlikely Jew, Mihai Iovănel's 'ideological inquiry' on Romanian Jewish writer Mihail Sebastian (1907-1945), the author reflects on Sebastian's destiny, which is able to mirror the tumultuous intellectual and political debates during the interwar period. Being a controversial subject, amply debated during the last 15 years, after the revelation of his masterwork, his Journal, Mihail Sebastian offers a point of departure in reconfiguring the ideological map of Romania in one of its most important times.

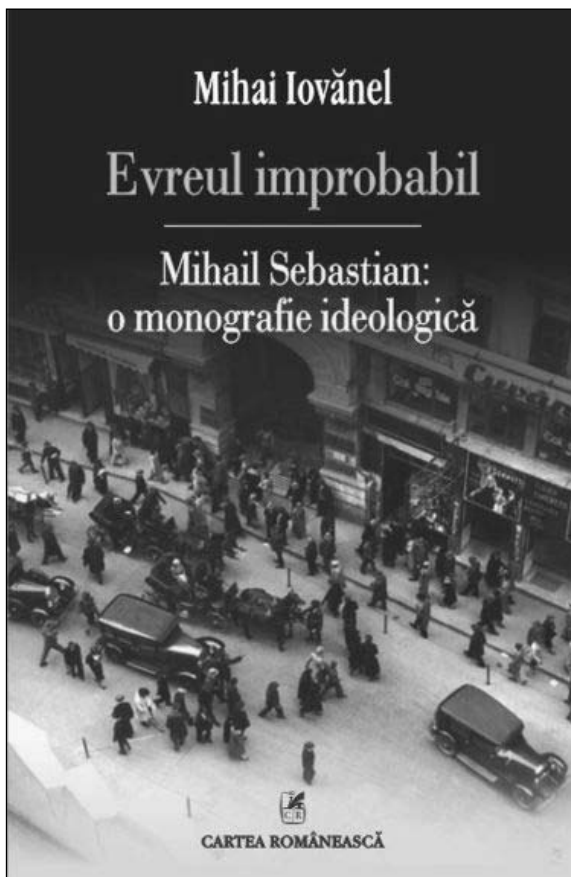
Key-words: Mihail Sebastian, Ideology, Romanian interwar period, Marcel Proust, Nae Ionescu, fascism, anti-semitism, communism

Activ în presă din primul an al mileniului în care ne găsim, Mihai Iovănel debutează, iată, spre finele primei duzine post-bimilenare de ani, și editorial. Teză de doctorat la origine, prima sa carte, incitant intitulată *Evreul improbabil*, e consacrată uneia dintre cele mai discutate personalități literare românești, obiect de studiu perseverent atât prin diversitatea operei (proză, teatru, eseu, critică, publicistică, memorialistică), cât și prin componente de senzație ale biografiei, prin expresivitatea singulară a problematicei de conștiință dezbătută în pseudoromanul *De două mii de ani*, abordată și în următoare scrieri, inclusiv în notații de jurnal. Numita carte, subintitulată *Mihail Sebastian, o monografie ideologică*, urmează altor șase volume despre autorul *Stelei fără nume* și al *Accidentului*, publicate între 1955 și 2009, de B. Elvin, Cornelia Ștefănescu,

Aurel Martin, Dorina Grăsoiu, Constantin Trandafir și Marta Petreu, alături de care bibliografia critică înregistrează zeci de studii, articole, evocări, apărute în periodice și în felurite culegeri.

Spre distincția de majoritatea precedentelor demersuri critice și istorico-literare privitoare la Sebastian (excepții: *M. Sebastian. Între viață și ficțiune* de C. Trandafir și mai ales *Diavolul și ucenicul său: Nae Ionescu – Mihail Sebastian* de Marta Petreu), profilate precumpănitor pe operă, pe cea strict literară, monografia lui Iovănel reconstituie mai cu seamă viața scriitorului, cea publică îndeosebi (fără, desigur, a face abstracție de cea particulară, inclusiv de cea foarte intimă), finalitatea acestei opțiuni fiind luminarea „ideologiei” „evreului improbabil” și, prin aceasta, definirea poziției sale paradoxale în contextul ideologic al perioadei

* Institutul de Istorie și Teorie Literară “G. Călinescu”, e-mail: instcalinescu@yahoo.com.

interbelice, cu deosebire în deceniul al patrulea, explicarea evoluției conștiinței sale în timpul războiului și în primii ani postbelici.

Debutând cu stabilirea primelor repere biografice, monografia punctează două dintre acestea: „alegerea numelui” și „alegerea maestrului”. Născut la 8 octombrie 1907, în Brăila, dintr-un funcționar comercial, Mendel Hechter, și o modistă, Clara, născută Weintraub, scriitorul a debutat, la 19 ani, în revista *Lumea* din Iași, cu o poezie semnată Eraclie Pralea. În același an, 1926, colaborează la *Politica*, unde semnează cu numele, oficializat în 1935, Mihail Sebastian. Din 1927, va colabora la *Cuvântul*, *Universul literar*, *Tiparnița literară*, *Vremea*, *Contimporanul*, *Vitrina literară*, *Azi*, *Reporter*, *Rampa*, *La Indépendance roumaine*, *Viața românească*, *Revista Fundațiilor Regale* și alte publicații. Decisivă în procesul formării sale intelectuale este colaborarea la ziarul *Cuvântul*, în al cărui director, Nae Ionescu, își găsește de mai demult căutatul „maes-

tru”. Astfel devine Iosef Hechter (*alias* Mihail Sebastian), în terminologia Martei Petreu, „ucenicul” „diavolului” care a fost (nu numai după ea) mentorul „tinerei generații” de la răscrucea deceniilor trei și patru. Devine? În interpretarea lui Mihai Iovănel, chestiunea e mai complexă, mult mai complexă. Tânărul critic își concentrează, în prima sa carte, toate eforturile pentru elucidarea devenirii pluridimensionalului scriitor în contact cu ideologiile și frământările de ordin politico-social ale scurtei, dar zguduite perioade istorice pe care a traversat-o. „Chestiunea evreiască”, cel mai amplu capitol al monografiei și prin care ea capătă caracter „ideologic”, nu excelează prin coerență. Capitolul cuprinde un expozeu de puncte de vedere formulate, în cursul istoriei, la noi și în tot spațiul european, în chestiunea menționată, extins prin introducerea (ca și în alte capitole) de multe excursuri și semnalarea de „cazuri” autohtone, mai mult sau mai puțin relevante, colaterale acestei chestiuni, neurmat de concluzii explicite, neșăbătit de o cât mai precisă idee structurantă. Însă și în absența explicitărilor afișate, opinia exegetului se comunică suficient de limpede (chiar dacă nu în termeni din cei mai direcți) pentru ca cititorul să priceapă că exegetul își însușește ceea ce Sebastian însuși spune despre sine ca evreu. Mihail Sebastian, specifică exegetul, este un „evreu laic”, „o persoană lipsită de convingeri religioase”, un spirit care n-a fost și nu putea fi (cu toată susținuta colaborare la *Cuvântul*) „ortodoxist, mistic, colectivist, rasist”, un „ideolog” care „nu a explicat” (nu putea să explice!) „defecțiunile economice în termeni de o teorie a conspirației modulată etnic sau xenofob”. Indiferent de originea etnică, Sebastian a fost „un om de la Dunăre”. Tot ce a scris îl îndreptățește să afirme, în *De două mii de ani*, că nimic, nicio legiferare nu-i putea răpi această calitate: „Aș vrea să cunosc (...) legiuirea antisemită care va putea anula în ființa mea faptul irevocabil de a mă fi născut la Dunăre și de a iubi acest ținut”. În înțelegerea exegetului, „prefața lui Nae Ionescu la *De două mii de ani* (1934) are toate datele pentru a nu fi înțeleasă. Este ambiguă, diva-

gantă, sofisticată, nesistematică, rău construită, emfatică”. Ea nu e o scriere filosofică, ci una care „colpoartază tacit numeroase clișee identificabile în tradiția filosofică a secolelor XIX-XX”, „o înjghebare filosofardă a unui ins care mânduiește concepte, dar nu riguros, înscenându-le în caricatura plină de sofisme a unui text filosofic”. Tot ceea ce, în cartea lui Mihai Iovănel, dezvăluie ființa interioară a lui Mihail Sebastian validează această autodefiniție. Când, prin fascizarea țării, calitatea de evreu, fie și de „evreu de la Dunărea Brăilei” (cum a ținut să specifice, malițios, Nae Ionescu), a ajuns să justifice internarea în lagăr, deportarea în Transnistria, chiar exterminarea, Sebastian – întocmai ca, în Franța, Bergson – și-a asumat-o. El a respins, în 1941, îndemnul unor apropiați de a se converti formal, asemenea altor coreligionari, la creștinism, menținându-și practic religia strămoșească, sub cuvânt că,

în împrejurările date, nu se putea desolidariza de neamul său prigonit. „Undeva, într-o insulă cu soare și umbră – nota în jurnalul său – în plină pace, în plină securitate, în plină fericire, mi-ar fi, la urma urmelor, indiferent dacă sunt sau nu sunt evreu. Dar aici, acum, nu pot fi altceva. Și cred că nici nu vreau”.

Capitolul final al monografiei, refăcând traseul vieții scriitorului sub totalitarismul de dreapta și în primii ani de după 23 august 1944, subliniază, normal, apropierea de mișcarea antifascistă și integrarea în ea, conlucrarea cu comuniștii (Lucrețiu Pătrășcanu, Belu Silber), participarea la redactarea broșurii *Armata Roșie vine* și a primelor numere legale ale *României libere*, redactarea *Manifestului* semnat de Maniu, Brătianu, Pătrășcanu și Titel Petrescu al *Blocului Național Democratic*, activitatea de consilier de presă în Ministerul Propagandei, de

conferențiar la Radio, la ARLUS, la Uniunea Patrioților, de profesor la Universitatea Liberă Democratică, în sfârșit, moartea, la 29 mai 1945, în urma unui accident stupid: lovirea de către un camion, în drum spre acea universitate.

„Ideologică” fiind, monografia examinează meticulos sensurile actelor existențiale, ale publicisticii, ale notațiilor de jurnal și ale corespondenței lui Sebastian, fără a trece cu vederea literatura sa de imaginație. Dacă piesele de teatru și unele dintre eseuri sunt doar menționate, creația prozastică beneficiază de câteva paragrafe, în unul dintre capitolele volumului, cel de al doilea. Paragrafele respective prezintă nu doar cărțile editate, ci și cele nefinalizate și chiar nescrise, dar ale căror proiecte sunt destăinuite în jurnal. Cititorul obține informații edificatoare, unele perfect noi privind studiul despre corespondența lui Proust, romanele *Femei*, *Orașul cu salcâmi* și *Accidentul*, jurnalul „ca proces al generației”, eseul *Considerații asupra romanului modern*, rămas în foiletonul *Cuvântului*, și chiar câteva proiecte știute doar din referiri ale unor elevi și cunoscuți ai scriitorului. În judecățile de valoare asupra romanelor, e vădit efortul de obiectivitate, caracteristic de altfel tuturor judecăților, de orice fel, din monografie, dar n-aș spune că toate aceste judecăți sunt de necontestat. Cea privitoare la *Orașul cu salcâmi*, mai ales, îmi pare excesiv de aspră, prin estimarea acestui roman ca „scriere imatură”, „cea mai slabă a lui Mihail Sebastian”, „încetă” de lirism, devitalizată prin intervenții auctoriale, prin „suprainterpretare”.

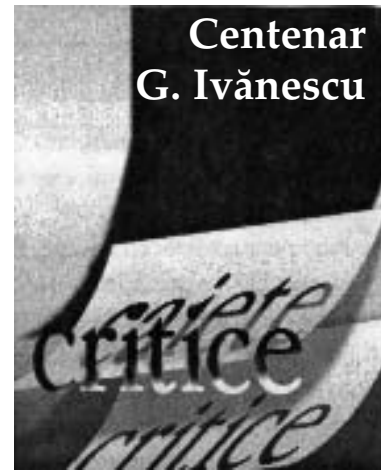
Ceea ce califică superior prima carte a lui Mihai Iovănel este, în primul rând, în afară de învederarea talentului său de scriitor și a vocației de critic, vastitatea informației. Spre a se achita corespunzător de obligația asumată prin abordarea unei teme de istorie literară cu largi și adânci implicații în istoria politică a țării și a continentului, tânărul redactor al săptămânalului *Cultura* a citit enorm. El menționează, în „Bibliografia” de la sfârșitul monografiei, 16 „publicații consultate”, dar, în cuprinsul volumului, face trimiteri la cel puțin încă pe atâtea. Din tex-

tul studiului rezultă familiaritatea sa cu întreaga presă, nu numai literară, din răstimpul interbelic și din anii imediat următori răspântiei istorice din august 1944. Aria cercetării nu se oprește la spațiul autohton. În carte apar referiri la periodice nu numai românești, ci și străine, în special engleze și franceze. Numeroase sunt referirile la diferite cărți, în românește și în alte limbi (engleză, franceză, germană), din diferite timpuri, inclusiv din ultimii ani, de găsit doar în biblioteci din alte țări. Informația tânărului istoric literar se vrea, în chip evident, exhaustivă și, probabil, chiar devine, pe anumite porțiuni. În problema extremismului de dreapta, a celui din România, dacă nu de pretutindeni, cercetătorul pare să fi epuizat bibliografia esențială, și tot astfel în problema evreiască. Pe o notabilă documentație se sprijină și capitolul „Comunismul”. Remarcabil funcționează, în monografie, principiul probității științifice, al acribiei. În toate considerațiile și aprecierile, autorul acesteia urmează exigența supunerii la obiect, a imparțialității, interzicându-și orice partizanat, acordând atunci când pune în lumină raporturi problematice între personalități, când menționează situații polemice, *cuique suum*. El își însușește, de pildă, suspiciunile lui Sebastian, cam exagerate, cu privire la anumite exprimări interpretabile ale lui Lovinescu sau Camil Petrescu relative la evrei și găsește neleale unele comportamente ale lui Mircea Eliade în relațiile cu cel mai apropiat prieten al său, pe care nu l-a căutat, în 1942, când a venit, pentru câteva zile, de la Lisabona, unde era diplomat, la București.

În plan politic, Mihai Iovănel judecă permanent de pe pozițiile democrației, reprobând fără echivoc extremismele de orice natură, de orice orientare și manifestările ideologiilor acestora în sfera culturii. Prezență distinctă, de mai bine de un deceniu, în rândul criticilor literari eminenți nu doar din promoția și generația sa, ci din întreaga breaslă, Mihai Iovănel se afirmă, cu *Evreul improbabil*, și ca un eminent istoric literar.

Lucian CHIȘU*

Un elogiu al modestiei

Résumé

Articolul evocă figura savantului G. Ivănescu, membru corespondent al Academiei Române, de la a cărei naștere a trecut un secol. Sunt prezentate aspecte din biografia și opera profesorului, care, asemeni lui G. Călinescu, a realizat o Istorie a limbii române (1980), volum științific de o însemnătate deosebită fiindcă privește evoluția limbii noastre de la origini până în momentul editării ei. Concepția lingvistică a lui G. Ivănescu a surprins lumea specialiștilor prin originalitate și rigoare, iar celelalte studii prin vastitatea preocupărilor interdisciplinare. G. Ivănescu a fost considerat ultimul mare continuator al „școlii lingvistice ieșene” și, în același timp, întemeietor al disciplinelor consacrate studiului limbii în centrele universitare din Timișoara și Craiova, unde a activat pentru un timp, formând serii de discipoli, azi nume importante în lingvistică. Portretul moral al savantului este redat din textul unei alocuțiuni în care G. Ivănescu, adept al modestiei în privința propriei activități, face un emoționant elogiu înaintașilor săi A. Philippide și G. Ibrăileanu, profesori ai universității ieșene și reprezentanți de frunte ai culturii române.

Cuvinte-cheie: istoria limbii române, lingvistul G. Ivănescu, criticul român G. Ibrăileanu, concepție lingvistică, studii de interdisciplinaritate

Cet article évoque la personnalité de G. Ivănescu, membre correspondant de l'Académie Roumaine, à l'occasion d'un siècle depuis sa naissance. On y présente des aspects de sa biographie et de l'œuvre du professeur qui, tout comme G. Călinescu autrefois, a réalisé une Histoire de la langue roumaine (1980), tome extrêmement important, car il concerne l'évolution de notre langue depuis ses origines jusqu'au moment où celle-ci a été publiée. La conception linguistique de G. Ivănescu a surpris le monde des spécialistes par son originalité et sa rigueur, alors que les autres études ont impressionné par la variété des préoccupations interdisciplinaires. G. Ivănescu a été considéré le dernier grand continuateur de "l'école linguistique de Iassy" et, en même temps, le fondateur des disciplines consacrées à l'étude de la langue dans les centres universitaires de Timișoara et Craiova, où il avait enseigné pendant un laps de temps, en formant bon nombre de disciples, ceux-ci étant aujourd'hui de noms réputés dans la linguistique. Le portrait moral du savant est composé dans le texte d'une allocution dans laquelle G. Ivănescu, adepte de la modestie sur sa propre activité professionnelle, fait un émouvant éloge de ses prédécesseurs A. Philippide et G. Ibrăileanu, professeurs de l'Université de Iassy et représentants de premier rang de la culture roumaine.

Mots-clé: l'histoire de la langue roumaine, le linguiste G. Ivănescu, le critique roumain G. Ibrăileanu, conception linguistique, A. Philippide

Se împlinesc, în această lună, 100 de ani de la nașterea lingvistului, filologului și profesorului universitar G. Ivănescu (20 octom-

brie/2 noiembrie 1912 Vutcani, jud. Fălciu, actualmente județul Vaslui – 3 iunie 1987, Iași), membru corespondent al Academiei

* Prof. univ. dr., Universitatea "Spiru Haret", e-mail: lucianchisu@gmail.com.

Române.

Un adevărat *uomo universale*, lingvistul academician G. Ivănescu cuprinsese în sfera gândirii sale mai multe domenii ale științelor umaniste. Stăpânea întinse informații de istorie, filosofie și antropologie culturală, de psihologie, pe care, cunoscându-le în dezvoltarea, dar și în atomizarea dimensiunilor interne, le aplica în studiul evoluției limbajului cu efectele scontate. Singurul cult slujit de profesor a fost munca științifică, răsplătită în plan personal de rezultate excepționale. În afara restrânsului areal filologic, ele erau foarte puțin vizibile, deoarece G. Ivănescu alesese să fie un om al faptei, nu al salonului de festivități.

Pasiunea sa pentru limbă și literatură s-a manifestat de timpuriu, încă din perioada liceului, absolvit la Bârlad și punctat de colaborări în revistele literare „Cuget clar” și „Neamul românesc”, conduse de Nicolae Iorga. Ca student al Universității din Iași (1929-1933), viitorul om de știință i-a avut printre profesori pe G. Ibrăileanu, O. Tafrali,

A. Philippide și Iorgu Iordan, care au contribuit în mod decisiv la formarea concepției sale științifice despre limbaj și științele sociale, izvorâte din tradiția lingvistică românească, anume cea creată de Alexandru Philippide, a cărui operă începuse să o recupereze integral alături de câțiva dintre ultimii săi discipoli. După stagii de specializare efectuate la Paris (1934-1935), unde își țineau cursurile lingviști celebri ca Antoine Meillet, E. Benveniste, J. Vendries, și la Roma (1935-1937) în calitate de bursier al Școlii române înființate în capitala italiană de Vasile Pârvan, G. Ivănescu a devenit cadru didactic universitar al Facultății de Litere din Iași, ilustrându-se printr-o laborioasă activitate științifică, concretizată în studii, articole și recenzii publicate în „Buletinul Institutului de Filologie Română A. Philippide”, pe care, după plecarea profesorului Iorgu Iordan la București, l-a condus efectiv.

Cercetările sale din domeniul foneticii și fonologiei (*Din fonetica evolutivă a limbii române*, 1935; *Constituirea unei fonetici care să nu fie fonologie și acustică*, 1938), al istoriei limbii (*Noțiunea de română primitivă*, 1941) dovedeau, încă din primii ani, o pregătire științifică de excepție, aplicată de o gândire originală și mai ales o poziție curajoasă față de problemele studiate. Teza sa de doctorat, cu titlul *Problemele capitale ale vechii române literare*, publicată în 1948, este lucrarea care l-a consacrat definitiv în lingvistica românească, prin contribuțiile privitoare la originea și evoluția limbii literare vechi. Ideile și teoriile profesorului Ivănescu, enunțate cu mai bine de o jumătate de secol în urmă, au fost confirmate în linii generale de toate lucrările importante elaborate în tot acest interval, mai ales cu privire la baza dialectală a românei literare.

Cursul de *Sinaxa limbii române* (1948), aflat din nefericire numai sub formă litografiată, deci fără un larg acces chiar și în rândul comunității științifice din domeniul lingvisticii din țara noastră, evidențiază o concepție structuralistă revoluționară, cu multe observații și idei de o mare originalitate, în maniera structuralismului Școlii lingvistice pragheze, a Școlii de la Copenhaga sau a studiilor elaborate ulterior în Statele Unite.

Vicisitudinile sorții l-au îndepărtat de cariera didactică în perioada de tristă faimă a epurărilor universitare. După ce a funcționat un timp în Comisia pentru cultivarea limbii din cadrul Academiei, perioadă în care a publicat studii de referință (*Formarea terminologiei științifice românești* și *Limba poetică românească*, ambele în 1956), G. Ivănescu a fost reintegrat, cu titlul universitar de profesor, la Universitatea din Timișoara, înființată în acei ani, unde a inițiat o adevărată școală de lingvistică. Mulți dintre marii profesori de astăzi ai universității timișorene îi datorează lui G. Ivănescu îndrumarea în strălucita lor carieră.

Ca semn al recunoașterii meritelor sale științifice, profesorul devine în 1964 membru corespondent al Academiei. După un scurt popas la Craiova, unde a condus *Institutul de lingvistică al Academiei*, înființat în acei ani, și publicația „Philologica”, revistă ce însuma cercetările specialiștilor craioveni în domeniu, profesorul s-a întors la Iași ca să-și încheie cariera acolo unde o începuse.

În tot acest răstimp, a depus o uriașă muncă de documentare ale cărei orizonturi au fost împinse mult dincolo de sfera preocupărilor lingvistice. A consultat, cercetat și organizat pe fișe de lucru un imens material documentar, prin intermediul căruia avea să-și elaboreze cea mai importantă dintre lucrările sale, *Istoria limbii române*, încredințată tiparului după decenii de trudă, în 1980, dar într-un format rezumativ, adică o sinteză conținând numai o treime din opera finală. Criza acută de hârtie din acei ani a văduvit cultura română de un studiu cu mult mai amplu, dar, și în aceste vitrege condiții, monumental. Pe drept cuvânt, la apariția cărții, fostul său profesor de la universitatea ieșeană, lingvistul academician Iorgu Iordan, unul dintre decanii de vârstă ai lingvisticii mondiale, întâmpina *Istoria* lui G. Ivănescu cu expresia „*Habemus Papam!*”.

Profesorul era pasionat de toate problemele științei limbajului. A scris sute de studii și articole, care totalizează mii de pagini și referințe despre principalele domenii ale științei limbii. Nu există domeniu al limbajului care să nu-l fi atras la modul pasional. Avea cunoștințe atât de profunde și infor-

mații așa de vaste, slujite de o memorie fenomenală, încât, în orice domeniu al culturii își spunea cuvântul, cel mai adesea venea cu observații de o mare însemnătate. Astfel se explică faptul că ideile și teoriile sale lingvistice, concepția sa despre limbaj și opiniile foarte nuanțate în cadrul științelor sociale au fost împărtășite de numeroșii săi studenți și doctoranzi. Acestora le arăta, pe lângă atenția îndrumării în știință, o prietenie copleșitoare, ce atenua mult din sentimentul de inferioritate intelectuală pe care numeroși dintre interlocutori îl încercau într-o discuție profesională cu omul de știință ieșean.

În 1981, a publicat o valoroasă *Gramatică a limbilor indeoeuropene*, completând-o pe aceea rămasă în manuscris de la Theofil Simneschy, iar în 1983, foștii săi elevi de la Timișoara, V. Șerban și V. D. Țâra, au îngrijit un prim volum din articolele profesorului lor, apărut la Editura Facla și intitulat *Lingvistică generală și românească*.

Profesorul G. Ivănescu a încetat din viață cu puțin înainte de a împlini 75 de ani, lăsând, pe lângă durerea celor apropiați, regretul pentru dispariția definitivă a celor câteva mari proiecte științifice la care meditate timp de decenii, care ne păraseau, plecând odată cu savantul în altă lume.

La Facultatea de Litere a Universității “Al. I. Cuza” din Iași, unul dintre foștii săi elevi, profesorul Al. Andriescu, a luat inițiativa strângerii unei arhive G. Ivănescu. De altfel, în 1990, Al. Andriescu a strâns o serie de lucrări ale magistrului său, sub titlul *Studii de istoria limbii române literare*, Iași, Editura Junimea, 1989.

Ultima parte a vieții a fost pentru profesorul Ivănescu un adevărat martiriu. Torturat de o boală pe care o învinsese vreme îndelungată mai mult grație intuițiilor proprii decât sfatului specialiștilor (sfat care nu era însă ignorat), G. Ivănescu și-a petrecut ultimii ani mai mult în rezervele spitalelor, lucrând acolo intens la proiectele sale. Avea o încredere atât de robustă în rezistența sa fizică, încât vizitatorii săi, care intrau cu inima strânsă la gândul suferinței îndurate, se întorceau de la patul suferindului cu un sentiment de liniște și încredere primită de

la acesta.

Ca mulți alți oameni de știință, devotați până la sacrificiu muncii lor, moartea l-a găsit pe G. Ivănescu la masa de lucru. Își cerea sieși încă două decenii de viață pentru a-și definitiva proiectele. Modestul apartament ieșean, format din patru camere înțesate de cărți și manuscrise, unele aproape definitive, altele schițate, devenise un fel de laborator faustic, în care trupul sfredelit de boală și ostenințe al profesorului Ivănescu lua alura unui spirit în plină și efervescentă creație. Acel proiect de dimensiuni gigantice, susținut printr-un program continuu de lucru, aproape fără ore de relaxare, s-a destrămat odată cu plecarea sa în lumea de umbre și amintiri.

Anul 1980 a rămas o dată importantă în istoria lingvisticii românești, prin apariția celei dintâi *Istoriei a limbii române*, singura sinteză concepută să prezinte istoria limbii române de la origini până la momentul apariției ei editoriale. Deși nu se intitulează „de la origini până azi”, gestul temerar al savantului amintește, prin similitudine, de vasta întreprindere călinesciană (în acest context, nu este lipsit de interes nici amănuntul că G. Ivănescu a fost unul dintre apropiații lui G. Călinescu, încă din perioada ieșeană a criticii și de mai târziu).

Publicațiile de specialitate și cele de cultură – în sensul larg al cuvântului – au creat în jurul cărții atmosfera unui eveniment de importanță majoră, apariția *Istoriei* fiind urmată de ample dezbateri, în cadrul cărora și-au exprimat punctele de vedere mai întâi literații și oamenii de cultură, ulterior și câțiva lingviști. În revistele de specialitate (de lingvistică), recenziile nu au apărut foarte repede. Situația se explică prin faptul că lectura, înțelegerea și mai ales analiza teoriilor originale avansate necesitau o perioadă mai îndelungată de reflecție, datorită noutății absolute a unora dintre ideile lingvistice conținute în volum.

Din rândul numeroaselor opinii formulate cu privire la *Istoria limbii române*, desprind două idei importante. Prima se referă la imensa cantitate de material informațional intrat în discuție, care dă studiului o pronunțată turnură originală și, totodată,

aspectul de operă originală. Cea de a doua conturează poziția, într-un anume sens, singulară a cercetătorului ieșean în lingvistica românească. Metoda sa de lucru a părut multora ...*de specie inusitata* (expresia latină aparține lui Cezar și se referă la „uimire” ori la „ceva puțin obișnuit”) față cu teoretizările din știința limbajului. Autorul consacră un capitol „principiilor dezvoltării lingvistice” și caracterului interdisciplinar al studiului evoluției limbajului. În locul clasicelor definiri prin care se stabileau domeniul și autonomia disciplinei, G. Ivănescu propunea o investigație științifică mult lărgită, în care sunt cuprinse toate informațiile esențiale ori de detaliu utile studiului, dar aparținând așa-numitelor discipline de frontieră cu lingvistica. Lingvistul aparținea tradiției școlii lingvistice ieșene, caracterizate, cum nu o dată s-a spus, de un accentuat spirit critic aplicat științei și printr-o extrem de acritică documentare. În acest sens, G. Ivănescu acorda o importanță capitală factorilor materiali (baza de articulație teoretizată de mentorul său din timpul studenției, lingvistul A. Philippide) și psihici manifestați în actul vorbirii. Ideile preluate de la profesorul său, dar cu adaosuri proprii, deslușesc mai clar comportamentul lingvistic al unei populații și devin marcante pentru momentul formării unei limbi noi. Acestora (bazei de articulare și factorilor psihici) le-a adăugat factorii sociali, în mod special cei economici, care au generat, încă din perioadele cele mai vechi ale limbii, etape lingvistice de rapidă schimbare ori epoci de relativă stagnare. Dacă mai adăugăm că profesorul ieșean accepta, cu unele rezerve, structuralismul lingvistic („care are meritul de a fi atras atenția asupra faptului că limba este structură” și ținea seamă de „dezvoltările interne, analogice, provocate de structura sistemului morfotactic și lexical), deci ține seamă de autonomia lingvistică, obținem, schițată sumar, viziunea cercetătorului asupra obiectului de studiu.

Următoarele capitole oferă o nouă sinteză asupra uneia dintre cele mai arzătoare probleme, de permanentă actualitate: etnogeneza poporului român. Apreciind că romanitatea limbii noastre nu este o ches-

tiune de cantitate sau de structură, ci presupune numai originea latină a limbii, lingvistul cercetează și depistează dialectul de la baza limbii române, un „dialect latin popular aparte, caracterizat prin fenomene fonetice, morfotice și lexicale proprii care adesea se găsesc în Italia de sud”. Introducerea în discuție a unor materiale faptice dialectale din perioadele cele mai vechi ale istoriei poporului nostru asigură studiului un plus de precizie lingvistică și cronologică. Tot astfel, identificarea granițelor teritoriului viitoarei limbi române comparativ cu zona patriei albanezilor și definirea caracteristicilor dialectului latin popular (meso-dacic) erau rezultatul confruntării dintre lingvistică și faptele extralingvistice. Unele „fapte” de limbă sunt adevărate ilustrări ale modului în care profesorul Ivănescu demonstrează că imposibilitatea în care se află uneori lingviștii (ne referim la așa-zisele „lacune de informație” din etnogeneza poporului român) poate fi depășită. Între acestea, consemnăm: apariția articolului hotărât și encliza lui, impusă de poziția demonstrativului de proveniență traco-dacică; schimbările semantice, împrumuturile, derivările proprii dialectului latin popular meso-dacic; conservarea neutrlui latin, caracterul sinte-

tic al formelor de genitiv-dativ ale declinării numelui; informațiile de factură epigrafică, arheologică și de antropologie istorică; studiul toponimelor și verificarea etimologiilor obscure, prin utilizarea de comparații cu rădăcinile indoeuropene ale acestor cuvine.

Pornind de la acest vast material informativ, consultat din perspective interdisciplinare științifice, G. Ivănescu propunea ca perioadă a formării limbii române secolul al V-lea și admitea că procesul continuă în secolele al VI-lea și al VII-lea, când dialectele latinești populare se vor transforma, în marea lor majoritate, în limbi romanice. Primele indicații despre limba română, ca idiom distinct, provin din secolul al VI-lea și aparțin unor izvoare istorice. Pe de altă parte, o serie de evenimente sociale, politice și chiar economice explică manifestarea în latina meso-dacică a bazei de articulație autohtone.

Consecințe cu totul remarcabile decurg și din faptul că autorul urmărește fidel istoria tuturor românilor. Cercetătorul ieșean a avut permanent sub observație dialectele sud-dunărene și a înregistrat fapte de limbă comune lor și unor regiuni daco-române (Banat-Crișana-Maramureș). Numărul foarte mare de exemple din aria dialectologiei,

redate în proiecție diacronică, relevarea lor din timpurile cele mai îndepărtate până la formarea limbilor literare ale acestor dialecte le oferă specialiștilor o imagine corectă, panoramică asupra epocilor în care se nasc și se dezvoltă actele de limbă.

Referitor la chestiunea originii și evoluției limbii literare vechi, G. Ivănescu a reluat observațiile sale din teza de doctorat *Problemele capitale ale vechii române literare* (1947-1948), admitând mai nou conturarea mai pronunțată a două dialecte literare vechi, teorie confirmată în linii generale de cuprinzătorul studiu semnat de I. Gheție, *Baza dialectală a românei literare* (1975), care întrebuițează pentru a le denumi expresia „variante regionale ale limbii literare românești”.

Această istorie, elaborată după câteva decenii de meditație și studiu, avea să fie a treia în cultura română, ca ordine de apariție, după *Istoriile* scrise de Ov. Densușianu și Al. Rosetti. Este însă cea dintâi *Istorie* a limbii și a poporului român care se referă la întregul teritoriu locuit de vorbitorii limbii noastre, incluzând Basarabia și teritoriile din sudul Dunării. Este totodată prima istorie care supune unei analize ample, cu cele mai noi informații, teritoriul de formare și dialectele limbii române, limba poetică românească, formarea și evoluția stilurilor limbii române literare și a celei literar-artistice.

Studiul scoate în evidență originalitatea ideilor profesorului G. Ivănescu, ca și vastele sale cunoștințe științifice, pregătirea excepțională a unui cercetător din categoria savanților devotați până la sacrificiu unei științe.

Deși era bine cunoscut în mediile lingvistice din țară și din străinătate, savantul ieșean și-a desfășurat activitatea în discreție și modestie, circumstanțe depășite doar de exemplul devoțiunii și tenacității în profesia îmbrățișată. Puțini dintre cei care nu l-au cunoscut îndeaproape ar fi putut bănuși, din chipul său auster, cu privirea sfredelitoare, pe adevăratul om. Dincolo de acea sobrietate, devenită proverbială, te întâmpina sufletul clocotitor al unei ființe umane care se arată, cel puțin la prima vedere, simplă și

neinteresantă. Însă cei care îndrăzneau să-i calce pragul, casa fiindu-i mereu deschisă pasionaților de problemele culturii și limbajului, se aflau în fața unui spectacol inedit. Cele patru camere ale apartamentului său din cartierul ieșean Socola erau literalmente invadate de cărți și reviste de specialitate, de pachete cu fișe, manuscrise și studii începute cu decenii în urmă. Interiorul dădea senzația unui atelier, cum am mai spus, faustic, în care savantul domina haosul aparent, grație, printre altele, fabuloasei sale memorii. Știa, în ciuda acelei aparențe de dezordine, dată de preaplinul hârtiilor de tot felul așezate pretutindeni unde ar mai fi existat un loc liber, știa, așadar, unde se află orice text al său și, ca un vrăjitor or prestidigitator, putea pe dată vârî mâna printre teancurile de hârtii ca să le scoată numai pe acelea trebuitoare. Apartamentului său, cu aerul subțiat de prezența apăsătoare a tomurilor și hârtiilor scrise și răspândite pretutindeni, i s-ar fi potrivit perfect expresia *haos de idei clare*. Ca să se așeze, noul sosit era rugat să aștepte eliberarea unui scaun de sub povara câtorva zeci de cărți. După care, începând să vorbească, profesorul producea un nou miracol. Istoria lingvisticii se derula ca o aventură fascinantă, între altele, pentru că G. Ivănescu știa tot, inclusiv despre biografia marilor învățați din sfera preocupărilor lui științifice, desigur tot ce era esențial, fiindcă anecdotica presărată printre autenticele prelegeri la care invitatul lua parte nu era una de fapt divers, ci avea importante consecințe pentru evoluția științei limbii. De la profesor am aflat că neogramaticii și-au lansat teoriile profitând de concediul mai vârstnicilor lor colegi, prilej cu care și-au permis să publice, în revista de specialitate lăsată în grijă pe perioada vacanței, studiile lor considerate în primă fază aberații și atentate la adresa bunului simț în lingvistică. Tot de la G. Ivănescu știu că unul dintre marii lingviști, dacă nu mă înșel, August Schleicher, a murit din acuza firii sale prea iscoditoare, nevrând să rateze experimentul de a observa ce se va întâmpla dacă, la o febră de 40 de grade, își acoperă trupul cu bucăți de gheață. Știu, iarăși, că studenții italieni și nu numai ai extrem de

exigentului profesor Graziadio Ascolli foloseau, ca pe o replică la adresa asprimii lingvistului italian, calamburul „Graziadio, Ascolli e uno !” și multe altele. Atunci când vorbea, profesorul se încărca de pasiune până la fervoare, ideile devenind din imateriale perfect palpabile, fiindcă se înălțau asemeni sunetului pur al muzicii. Savantul ieșean a fost, nu încapă îndoială, unul dintre ultimii exponenți ai enciclopedismului în științele filologice. Ca nimeni altul, G. Ivănescu se bătea mereu pentru recunoașterea valorii științei românești. Din nefericire, odată cu sfârșitul secolului al XX-lea, domeniul său de activitate a prezentat tot mai puțin interes în fața publicului nespecializat, așadar, cititorilor de beletristică, încât multe dintre cele afirmate aici ar putea fi interpretate pure fantezii ori, chiar mai trist, memorialistică subiectivă a unui discipol.

De aceea consider că, în locul altor afirmații făcute în nume personal, ar fi mai nimerit să reproducem un scurt pasaj din textele aparținând profesorului G. Ivănescu. Ar fi cu totul nepotrivit să apelăm la *Istoria limbii române* ori la altul dintre sutele de studii și articole (însușind aproape 10.000 de pagini dactilografiate), pentru că acesta ar fi elocvent pentru specialiștii care, de altfel, îi acordă prețuirea meritată, dar aproape „opac” pentru persoanele fără cunoștințe filologice asimilate sistematic. Din acest motiv, am selectat un pasaj dintr-un text în bună măsură inedit, pe care profesorul G. Ivănescu l-a redactat înainte de a-l rosti în fața foștilor săi discipoli, cu un prilej omagial. Textul vorbește direct și indirect despre structura morală a omului de știință care a fost G. Ivănescu. Trebuie adăugat că alocuțiunea profesorului avea loc în plină dictatură, ale cărei semne de paranoia se manifestau în primul rând prin cultul personalității. Cititorul este invitat să-și descrie singur satisfacția cu care l-au ascultat cei prezenți. Pentru că, refuzând encomiul, profesorul așeza înaintea elogiilor nu modestia, ci cultul modestiei. Evitând să vorbească despre sine – chiar dacă momentul era unul sărbătorească –, G. Ivănescu își exprima mândria de a fi fost continuatorul activității înaintașilor săi din știință:

„Iubiți prieteni și colegi,

N-am știut până acum trei săptămâni că prietenii mei și foștii mei elevi au hotărât să sărbătorească activitatea mea științifică cu ocazia celei de a 65-a aniversări. Vă mărturisesc că nu consideram necesară această sărbătorire, învățat fiind de pe când eram tânăr să trăiesc modest, fără zgomot în jurul persoanei mele, mai ales că o despărțire a mea de foștii mei elevi și colegi tot nu va avea loc acum. De aceea credeam că și prietenii mei, și foștii mei elevi vor face așa cum gândeam eu.

Am fost elevul unui om care râdea de sărbători, de ceea ce se numește glorie, de tot ceea ce este manifestare a amorului propriu și alimentează acest amor; am fost elevul unui om care chiar ura tot ceea ce este paradă, reclamă, foc de artificii și zgomot în jurul propriei persoane sau al altora și prețuia munca îndârjită, muncă în tăcere, fără elogi și fără recompense. Mă refer la Alexandru Philippide. Ca unul care mi-am însușit ideile sale generale despre limbaj, trebuia să-mi însușesc și ideile sale despre viață. Deci o sărbătoare ca cea de astăzi n-ar fi trebuit să aibă loc. Dacă am acceptat-o, și încă fără rezistență, este numai pentru că n-am voit să răpesc foștilor mei elevi și prietenilor mei o bucurie pe care și-au voit-o ei (...)

Din anii de studii universitare am început a citi și lucrările altor lingviști români sau străini, în special pe cele ale lui A. Meillet, F. de Saussure și J. Vendries, dar și pe cele ale lui K. Brugmann, H. Hirt, F. Sommer, W. Wackernagel, M. Bartoli și E. Herzog; însă, cum constatam că Philippide se războia cu mulți lingviști dintre cei mai mari, începeam să-mi formez convingerea pe care n-o găseam la lingviștii români, că Philippide era și el una dintre stelele de primă mărime ale lingvisticii mondiale. Firește, mă întrebam adesea dacă am dreptate. Însă această idee nu mă determina să accept orbește tot ce spusese Philippide. Adesea îmi formam alte convingeri decât el atât în problemele de lingvistică generală, cât și în probleme de lingvistică românească. Însă, cu cât treceau anii, îmi întăream convingerea că ideile sale despre limbaj, în special cele despre schimbările limbii și cau-

zele lor, care erau mai vechi, dar se găseau la el dezvoltate și perfecționate, erau singura doctrină justă despre evoluția limbilor. Voiam de pe atunci să activez pentru perfecționarea și răspândirea acestei concepții, care era în contradicție cu mai toate doctrinele lingvistice care cuceriseră pe lingviștii occidentali după 1900. Planul meu de atunci s-a realizat greu sau mai degrabă a rămas nerealizat; și astăzi rămâne o datorie pentru mine de a-l aduce la realizare. În anii 1939-1944 am și redactat o lucrare de aproximativ 500 de pagini format jumătate de coală despre doctrina sa lingvistică; dar lucrarea aceasta a rămas nepublicată până astăzi. Abia câteva articole despre Philippide, publicate după 1945, au expus pe scurt prețuirea mea pentru doctrina învățatului ieșean. Prețuirea aceasta m-a pus într-un conflict surd cu mai toți lingviștii români, care erau adepții curentelor lingvistice apusene de după 1900 până la 1930, iar după această dată au devenit adepții structuralismului lingvistic. Dar poziția mea era în genere greșită înțeleasă; nu se vedea că eu nu tăgăduiam total noile curente lingvistice, ci numai unele aspecte ale lor, și că eu căutam să le corectez cu ajutorul doctrinei lui Philippide, deci să fac o sinteză între concepția lui Philippide și concepțiile occidentale de după 1900, până aproape de vremea noastră. Pot spune că această încăpățănare a mea de a vedea în doctrina lingvistică a lui Philippide o doctrină viabilă aproape în întregime mi-a adus mult rău în viață. Am fost considerat un retrograd în lingvistică, iar în perioada stalinistă, chiar un reacționar în ce privește ideologia științifică și filosofică. Deși, dacă e să-mi spun sincer părerea – și rog să mi se ierte această aparentă lipsă de modestie – am realizat cea mai largă sinteză din istoria lingvisticii generale. Căci am cuprins într-un singur sistem atât lingvistica neogramaticilor și a lui Philippide, ca și lingvistica europeană de după 1900 până la generativismul transformaționalist de pe la 1960. Căci, în perioada de studii în Franța și Italia (1934 - 1937), unde am fost trimis prin sprijinul profesorului Iorgu Iordan, trăind în ambianța științifică și filosofică a Occidentului dintre cele două războaie

mondiale, am reușit să văd și ceea ce era adevăr în concepțiile științifice și filosofice de acolo. Așa că evoluția mea spirituală de până la 1950 se explică prin ajutorul sau impulsurile celor doi mari profesori ai mei în domeniul lingvisticii, A. Philippide și Iorgu Iordan. La Paris am auzit mai ales pe J. Vendreis și Mario Roques – Meillet era atunci orb și nu mai ținea cursuri –, iar la Roma, mai ales pe G. Bertoni. De la ei am învățat însă mai ales amănunte, și mai puțin idei generale, căci bazele concepției mele lingvistice se înjghebaseră prin lucrările celor doi profesori ieșeni și prin efortul intelectual depus de mine însumi de a-l sintetiza; ceea ce m-a dus la ideea a două lingvistici deosebite: una a graiurilor poporului și alta a limbilor literare, ambele cu principii în parte deosebite. Ideea a fost dată publicității în 1972, dar este rezultatul acestui efort de sintetizare a tuturor curentelor lingvistice care se manifestau pe la 1900-1930 în lingvistică și a fost concretizată în fișe și într-o lucrare rămasă în manuscris între anii 1936 și 1939.

De la G. Ibrăileanu am învățat o concepție despre literatură în genere și una despre dezvoltarea literară a poporului român, apoi mai tot ce a spus el despre istoria limbii literare românești. Teza mea de doctorat, elaborată între 1937 și 1947, este aproape în întregime reluarea și dezvoltarea sau argumentarea cu noi fapte a ideilor lui Ibrăileanu despre limba literară românească.

Eu mă consider și un reprezentant în știința românească al ideilor lui Ibrăileanu despre limba literară românească și, ceea ce nu se prea vede din lucrările mele publicate, și un reprezentant al ideilor sale literare. Consider și până astăzi că ideile sale de estetică literară și metoda sa de lucru, principiile sale de explicare a literaturii sunt de nezdruccinat, ca și cele ale lui Philippide din lingvistică, și că astăzi, după atâtea curente de critică literară de peste hotare, nu poate exista pentru criticul și istoricul literar altă sarcină decât aceea de a face o sinteză între concepția lui și concepțiile mai noi. După cele spuse, se înțelege că eu consider pe Philippide și Ibrăileanu nu numai niște culmi ale științei și culturii românești,

dar ca niște culmi ale științei și culturii universale. Toată munca mea fost o încercare, este drept, prea puțin adusă la cunoștința publicului românesc și străin, de a dovedi că și poporul nostru a creat valori de prim rang în domeniul filologiei, criticii și istoriei literare și de a dovedi că aceste valori s-au creat mai ales în acest oraș rămas atâta vreme atât de înapoiat din punct de vedere edilitar, care sunt Iașii. Este aproape curios cum acest oraș atât de mizer materialmente în trecutul său și în parte și astăzi a putut crea o concepție originală despre limbă și literatură, dacă vreți, o concepție românească în aceste științe. Căci, datorită celor doi învățați pomeniți există astăzi, orice s-ar spune, un punct de vedere românesc în lingvistica generală și în știința generală a literaturii. Este acesta altceva decât ceea ce se numește de câțva timp în cultura noastră cu barbarul cuvânt *protocronism*, creat de un om inteligent, dar care nu vede că cel mai mare merit al românilor rămâne acela de a fi dezvoltat și dus la perfecție concepții științifice mai vechi, pe care nimeni nu le admite până astăzi în Occident. Iată un alt motiv de a fi considerat un înapoiat, un neînțelegător al curentelor mai noi din Apus. Iată fapte care au determinat pe unii din colegii mei de breaslă, mai în vârstă sau mai tineri, din Iași și din alte centre culturale ale țării, să mă considere într-o câțva deplasat, adică lipsit de cumpătarea care se cere oamenilor de știință, să mă considere un cercetător care cade în exagerări fără seamăn. Dar oare n-a dat acest oraș și în genere Moldova în secolul trecut oameni de mare originalitate în literatură, în artă, în filosofie, în istorie, ca Eminescu, Creangă, Luchian, Conta, Xenopol? Și, că să citez pe oameni din secolul nostru, nu recunoaștem azi aceasta lui Iorga, Pârvan și Sadoveanu, ca să nu mai vorbesc de creatorii de seamă din domeniul științelor exacte? Fiindcă s-a întâmplat ca Philippide și Ibrăileanu să fie determinați în prima jumătate a secolului nostru, în care în Apus a dominat idealismul, trebuie să concludem că cei doi învățați români au fost niște oameni de știință mărunți, chiar înapoiți?

30

Oare nu cumva poporul român și Moldova, prin cei doi învățați, a creat sinteza deterministă cea mai impunătoare în domeniul lingvisticii și al teoriei literare? Se uită că un Baudoin de Courtenay, chiar F. de Saussure au fost cam în aceeași situație; ignorați de timpul lor ca teoreticieni ai limbajului, mai târziu apoteozați drept creatori ai structuralismului. Dar structuralismul a fost și rezultatul unei propagande făcute de câțiva lingviști ruși sau francezi care cunoșteau doctrina celor doi. La noi nu s-a scris nimic în limbi străine despre opera celor doi învățați români, nu s-a arătat valoarea operei lor. Deci n-avem dreptul să spunem că doctrina lor nu poate deveni mâine o modă, eu mă mândresc de a fi înțeles pe acești doi mari oameni ai poporului român și de a fi strigat în pustie meritele lor, de a le fi făcut mereu elogiul activității lor, fără să li se dea dreptate" (noiembrie 1977).

Aceasta este confesiunea profesorului Ivănescu și ea ni-l redă mai potrivit decât orice altă relatare.

În completarea portretului savantului, ar mai fi de adăugat câteva dintre proiectele vârfuite în mintea sa precum cărțile pe raftul bibliotecilor: *Tratat de lingvistică generală* de 450 de pagini, *Istoria lingvisticii generale* (650 de pagini); *Originea românilor* (500 de pagini); *Istoria lingvisticii românești de la 1830 și până azi* (600 de pagini); *Sintaxa limbii române moderne* (400 de pagini). Lor li se adaugă, vorbind de la sine despre aria foarte extinsă a preocupărilor profesorului, și alte studii fundamentale, cum sunt: *Natura și cauza schimbărilor fonetice* (400 pagini), *Adevăr și eroare în fonologia contemporană* (200 de pagini) sau *Istoria limbilor romanice* (800 de pagini).

Iar pentru ca aceste cărți scrise, dar netipărite să nu moară închise în dosare de arhivă ori în fonduri documentare greu accesibile chiar și cercetătorilor, ele trebuie redată, spre tipărire, culturii românești, așa cum ar fi procedat profesorul, adică apropiindu-ne de filele manuscriselor sale meticuloase și tenace. Câteva cărți de valoare fundamentală ar putea fi recuperate de la definitivă îngropare sub lespede timpului.

Bogdan Mihai
DASCĂLU*

Gândirea estetică a lui Titu Maiorescu și chestiunea surselor ei**

Abstract

Gândirea estetică a lui Titu Maiorescu a fost discutată exclusiv din perspectiva surselor ei filosofice, identificate de unii în sistemul lui Hegel, de alții în acela al lui Herbart. Autorul se raliază părerii celor care consideră că nu poate fi vorba de o sursă unică, ci de una multiplă, căci ideile respective au constituit un bun comun al esteticii germane din secolul al XIX-lea și afirmă că, la criticul român, ele funcționează ca suport teoretic al comentariilor sale.

Cuvinte-cheie: Hegel, Herbart, idee, criteriul estetic, Gottschall, Tudor Vianu

Titu Maiorescu's aesthetic thinking was discussed only in terms of its philosophical sources, identified by some in the Hegelian system, by others in that of Herbart's. The author joins the opinion which considers that there may not be a single source, but a multiple one, for these ideas were the common property of the German aesthetics in the nineteenth century and he argues that they function for the literary critic as a theoretical support of his comments.

Key-words: Hegel, Herbart, idea, aesthetic criterion, Gottschall, Tudor Vianu

Ideile estetice care au fost identificate în articolele de critică literară ale lui Titu Maiorescu au stârnit lungi și vii comentarii, adeseori polemice. Acestea privesc, aproape în totalitate, chestiunea surselor și se datoresc în general filosofilor sau unor persoane care au și asemenea preocupări.

Fără îndoială, precizarea izvoarelor de la care a pornit Titu Maiorescu este importantă, dar discuțiile purtate în jurul lor au lăsat în umbră alte aspecte ce meritau, poate, mai multă atenție.

În primul rând, este de menționat că elementele de estetică, teoretice prin natura lor, nu formează un corpus distinct în cadrul scrierilor lui Titu Maiorescu, ci sunt

dispersate în mai toate articolele publicate de el de-a lungul anilor. În contextul acestora, ele au un rol bine precizat: acela de a furniza o bază teoretică pentru comentarea diverselor texte literare sau pentru formularea unor atitudini critice. Prin urmare, spre deosebire de filosofii, îndeosebi germani, care și-au ilustrat sistemele estetice cu exemple luate din literatura lor națională, dar și din cea universală, criticul nostru procedează invers, în sensul că el subordonează perspectiva teoretică unui scop practic: comentarea, fie în bine, fie în rău, a unor texte literare ori exprimarea unor atitudini polemice. La cei dintâi, literarul este subordonat esteticului, la Titu Maiorescu, esteti-

* Dr., Institutul de Istorie și Teorie Literară "G. Călinescu", e-mail: bmdascalu@yahoo.com.

** Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului "Valorificarea identităților culturale în procesele globale", cofinanțat de Uniunea Europeană și Guvernul României din Fondul Social European, prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, contractul de finanțare nr. POSDRU/89/1.5/S/59758.

cul servește literarului.

În al doilea rând, trebuie spus că elementele de estetică prezente în articole ocupă un spațiu extrem de redus în economia acestora, mai exact ele sunt plasate, de regulă, în poziție inițială, pentru a oferi criticului, dar și, implicit, cititorului un punct de plecare teoretic. De regulă, considerațiile de natură estetică se reduc la una sau cel mult la câteva fraze, mica lor întindere, ca și sensurile extrem de generale pe care le exprimă conferindu-le un caracter aproape apodictic.

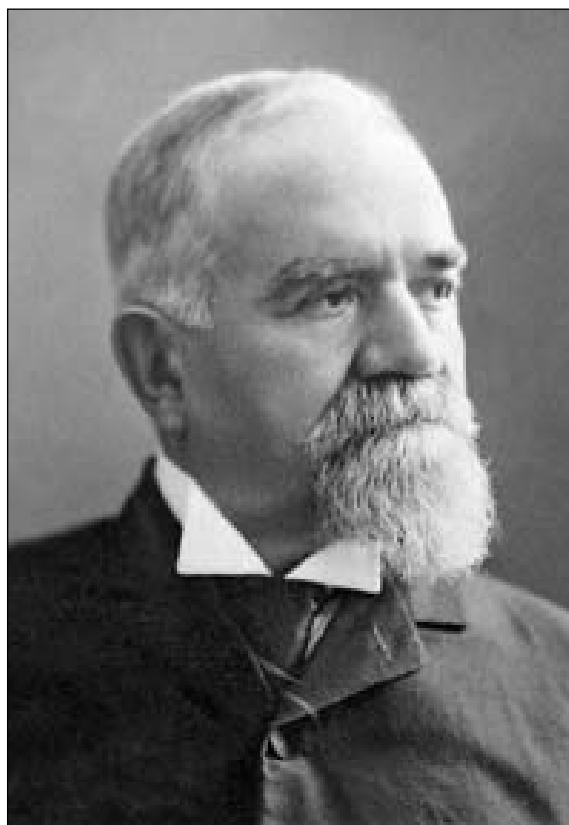
Extragerea acestor elemente de estetică din contextele critice în care Titu Maiorescu le-a plasat cu un scop bine întemeiat și comentarea lor din diverse perspective, de obicei neliterare, sunt, evident, posibile, cu condiția să se țină mereu seama că în contextele respective ele îndeplinesc o funcție precisă, critică.

Din păcate, ele au fost scoase de către mai toți comentatorii din mediul lor inițial și analizate ca și când ar alcătui un mic tratat de estetică autonom și, întrucât în secolul al XIX-lea, estetica era încă o parte a sistemelor filosofice, ca un compendiu de filozofie. Faptul că Titu Maiorescu a avut, de-a lungul întregii vieți, și asemenea preocupări nu justifică această reducere.

Există în *Jurnal*, în *Epistolar*, precum și în alte scrieri ale sale, suficiente dovezi că Titu Maiorescu a fost intim familiarizat cu ideile marilor gânditori ai lumii, dar tot atât de adevărat este și faptul că, în afară de tinerescul op *Einiges philosophische in gemeinfasslicher Form*, el nu dat nimic semnificativ în acest domeniu, iar cursul de istoria filosofiei, ținut la Universitatea din București, nu vine să contrazică această afirmație, căci nu orice istoric al filosofiei este și un filosof. Cu toate acestea, comentarii lui, aproape toți, au procedat *ex unguae leonem*, străduindu-se să plaseze în spatele scurtelor și cu alt scop folositelor afirmații estetice un întreg peisaj filosofic.

Titu Maiorescu a urmat, în întreaga lui activitate literară, culturală și publică, triplul ideal al Antichității: *adevărul, binele și frumosul*, cu precizarea necesară că în concepția lui aceste elemente nu pot fi disociate, ele formând o strictă unitate.

32

Plasându-se sub această triadă, el a ajuns să fie unul dintre cei mai importanți reprezentanți ai *spiritului critic*, atribuit cu îndreptățire (de Garabet Ibrăileanu, în *Spiritul critic în cultura română*, și de E. Lovinescu, în *Istoria civilizației române moderne*, spre a nu-i aminti decât pe cei cu adevărat semnificativi) intelectualității moldovene, în care el s-a integrat îndată după întoarcerea în țară (deși acest spirit nu a lipsit întru totul nici celor din alte provincii românești).

Promovarea consecventă a spiritului critic era, din punctul lui de vedere, o condiție pentru redresarea națională:

„Ușoară sau nu, critica a fost și rămâne o lucrare necesară în viața unui popor. Înțelegerea răului este o parte a îndreptării”,
căci

„zidirea naționalității române nu se poate face pe un fundament în mijlocul căruia zace neadevărul”.

El a urmărit eliminarea neadevărului din toate domeniile vieții românești, inclusiv din cel al literaturii.

Dar care era *neadevărul* în literatură?

Fără îndoială, mediocritatea, lipsa de valoare autentică. Tolerarea acestor defecte era urmarea promovării unui criteriu greșit de evaluare de către generațiile anterioare, care, animate de dorința firească de a contribui la apariția unei literaturi cu adevărat românești, au supralicitat importanța *specificului național* ca unitate de măsură a valorii literare.

Replica lui Titu Maiorescu este neechivocă:

„Pentru noi, patriotismul nu putea fi identic cu imperfecțiunea, și o lucrare slabă nu merita laude prin aceea că era românească”.

Din acest motiv, vechiul criteriu, promovat cu atâta insistență de ideologia „Daciei literare”, dar *exterior* operei literare, trebuia înlocuit urgent cu un altul, *interior* acesteia. Este vorba despre *criteriul estetic*.

Pentru formularea lui, Titu Maiorescu recurge la o celebră definiție a frumosului ca *manifestare a ideii în materie sensibilă*, pe care o așază deloc întâmplător la începutul articolului intitulat atât de semnificativ *O cercetare critică asupra poeziei române de la 1867*. Este definiția în jurul căreia s-au purtat îndelungate polemici, mai mult sau mai puțin justificate prin simplul fapt că s-au situat exclusiv în perimetrul filosofiei. Protagonistii acestor dispute pot fi grupați în *hegelieni* și *herbartieni*, după cum au identificat sursa definiției mai sus citate în filosofia unuia ori în a celuilalt gânditor german.

Însă cea dintâi referire la o posibilă sursă a esteticii lui Maiorescu a fost una acuzatoare și i-a aparținut lui A. Densușianu, care a publicat, la un an după apariția articolului în discuție, un text în care criticul era acuzat că l-ar fi plagiat pe Friedrich Theodor

Vischer. Tudor Vianu respinge reproșul, afirmând că:

„prin niciuna dintre ideile sale, *Cercetarea* din 1867 nu se oprește la *Estetica* lui Vischer ca la izvorul ei unic. Mai toate urcă dincolo de Vischer, la Hegel, sau se unesc cu rețeaua de teorii ale tratatelor de estetică și poetică ale vremii”².

De altfel, se pare că doar G. Bogdan Duică a împărtășit punctul de vedere al lui Aron Densușianu.

Cel mai important și consecvent hegelian a fost Tudor Vianu, care, într-un șir de texte memorabile⁴, a afirmat cu argumente mereu înnoite descendența ideilor lui Titu Maiorescu din estetica lui Hegel. Afirmările sunt categorice:

„fundamentul esteticii maioresciene, în 1867, este pur hegelian” (p. 149).

Precizarea anului este semnificativă, căci ulterior, afirmă același Vianu, Titu Maiorescu se va distanța de concepția filosofului german:

„Apreciată în raport cu mișcarea de idei a timpului său, contribuția estetică a lui Maiorescu ne apare idealist-hegeliană în epoca dintre 1860 și 1870 și idealist-schopenhaueriană în răstimpul de la 1880 la 1890.”⁶

Dinamica adeziunilor și a repudiilor, fie și tacite, referitoare la orientările estetice ale criticului reprezintă un motiv serios pentru acceptarea ideii că aceste atitudini pornesc din surse multiple, adeseori greu de identificat.

Dar găsirea unor surse certe mai are un obstacol redutabil în recunoașterea faptului că, aproape întotdeauna, elementele de estetică din gândirea lui Titu Maiorescu nu pot fi raportate la un izvor unic, ci la o viziune ce constituia un bun comun al spiritualității germane din epoca sa. De altfel,

1 *Critica unei critice*, „Federațiunea”, 1868, reprodus apoi în *Cercetări literare*, Iași, 1887.

2 Titu Maiorescu, în *Studii de literatură română*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1965, p. 178.

3 În discursul de recepție din 25 mai 1921 (apud Tudor Vianu, *op. cit.*, p. 149).

4 *Influența lui Hegel în cultura română* (1933); *Ideile estetice ale lui Titu Maiorescu* (1925), Titu Maiorescu, *estetician și critic literar* (1944), *Noi izvoare ale esteticii lui Maiorescu* (1944), Titu Maiorescu (1944), *Înțelegerea lui Maiorescu* (1963), ultimele cinci articole fiind republicate în *Studii de literatură română*, p. 136-203.

5 Cf. opiniei lui Tudor Vianu, *op. cit.*, p. 149: „inițierea hegeliană a tinereții lui Maiorescu devenea un fapt incontestabil, oricâtă neîncredere ar fi arătat el mai târziu față de sistemul filozofic al lui Hegel”.

6 *Ibidem*, p. 155.

mai grăitor decât orice este faptul că acest anonim al surselor a fost afirmat, în egală măsură, de apărătorii și de adversarii hegelianismului.

Astfel, respingând ca neîntemeiată acuza inspirării excesive din estetica lui Vischer, Tudor Vianu precizează:

„Aceste idei nu erau proprii lui Vischer: ele aparțineau de fapt idealismului estetic, din izvorul căruia Maiorescu s-a alimentat împreună cu atâți contemporani ai săi”⁷

sau:

„Considerații asemănătoare apar în toată estetica germană de la mijlocul secolului trecut...”⁸,

cu concluzia fermă:

„Cele arătate sunt suficiente pentru a sprijini și cu acest plus de dovezi afirmația, făcută de noi și altădată, potrivit căreia estetica lui Maiorescu aparține curentului idealist al secolului trecut, în ale cărui opere ea a găsit principalele ei izvoare”⁹.

Un herbartian convins cum a fost Mircea Florian¹⁰ face și el considerații similare:

„La temelia vederilor culturale ale lui Maiorescu, dezvoltate mai târziu, stă școala istorică germană, nu hegelianismul...”¹¹.

Chiar și cel mai vehement apărător al herbartismului, Liviu Rusu, enunță un punct de vedere similar:

„definiția hegeliană a frumosului o găsim începând cu antichitatea până în vremurile moderne și o regăsim, aproape textual, și la Schopenhauer”¹².

Posibilitatea ca Titu Maiorescu să-și fi găsit surse și în afara marilor sisteme filosofice, dar care pot fi situate în descendența acestora, ne-a determinat să urmărim noi mai îndeaproape locurile din cultura ger-

mană de la mijlocul secolului al XIX-lea în care pot fi identificate idei asemănătoare cu cele ale lui Titu Maiorescu.

Consecvenți cu punctul de vedere formulat la începutul acestor pagini, am considerat potrivit să luăm în considerare lucrări situate în afara ariei filosofice propriu-zise și care au avut o mai evidentă atingere cu zona comentariului literar. Ne referim la o seamă de scrieri cu caracter didactic evident ori numai implicat, intitulate de obicei *Dichtkunst*, *Rhetorik* etc.

Întrucât numărul acestora este considerabil, ne-am oprit la o singură scriere de acest fel, cu convingerea că, multiplicând numărul, nu s-ar ajunge la alte concluzii decât cele pe care discutarea ei ni le poate oferi. Este vorba despre cartea lui Rudolph Gottschall, intitulată *Poetik. Die Dichtkunst unde ihre Technik. Vom Standpunkt der Neuzeit*¹³, adică *Poetică. Artă literară și tehnica ei. Din punct de vedere actual*.

Autorul, Rudolph Gottschall,¹⁴ s-a născut la 30 septembrie 1823, în Breslau și a murit la 21 martie 1909, în Leipzig. A făcut studii de drept la Königsberg, Breslau și Berlin. A fost un scriitor prolific, activ în mai toate genurile: poet, romancier, dramaturg, critic și istoric literar, memorialist.

De interes pentru noi, acum, sunt două dintre cărțile sale: cea deja amintită, dar și o istorie a literaturii germane din prima jumătate a secolului al XIX-lea¹⁵. În aceasta din urmă, autorul și-a impus o dificilă misiune: aceea de a căuta și, evident, de a și găsi un criteriu adecvat și sigur pentru judecarea valorii literare a operelor contemporane lui, adică a celor care nu erau încă validate de tradiție, fără a prezenta o garanție pentru

7 Ibidem, p. 152.

8 Ibidem, p. 161.

9 Ibidem, p. 162.

10 *Începuturile filozofice ale lui T. Maiorescu*, „Convorbiri literare”, Număr jubiliar (1867-1937), LXX, 1937, nr. 1-5, p. 132-155.

11 *Op. cit.*, p. 152.

12 *Recapitulare sintetică a pretinsului raport dintre Maiorescu și Hegel*, în *Scrieri despre Titu Maiorescu*, București, Editura Cartea Românească, 1979, p. 296.

13 Apărută la Breslau, Verlag von Eduard Trewendt, 1858, 474 p.

14 Azi Wrocław, pe atunci, oraș german.

15 *Die deutsche Nationalliteratur in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, 2 Bände, Breslau, Verlag von Eduard Trewendt, 1855.

viitor. Criteriul la care a recurs a fost cel *estetic*. O sarcină similară a trebuit să-și asume și Titu Maiorescu atunci când și-a făcut intrarea în critica noastră literară. Cuprinsul cărții este semnificativ pentru felul detaliat și sistematic în care autorul a înțeles să-și structureze o materie cu iz teoretic, dar și diversitatea¹⁶ exemplelor prin care a argumentat-o.

Reproducem *Cuprinsul* cărții, cu un îndoit scop: cu acela de a dovedi (dacă mai este necesar, autorul fiind neamț!) seriozitatea cu care este tratată o materie și vastă, și diversă și cu acela, mai important încă, de a atrage atenția asupra analogiei (cel puțin!) dintre capitolul al treilea, secțiunile întâi (*Cuvântul în literatură*) și cea de a doua (*Imagini și figuri*) și elementele pe care Titu Maiorescu le ia în considerare în articolul *O cercetare critică*...

Însă interesul major pentru scrierea lui Gottschall ne-a fost trezit de secțiunea *Frumosul și arta* (p. 21-29), în care acesta își expune concepția estetică într-o formă restrânsă, dar cât se poate de clară.

Cum se știe, Titu Maiorescu își începe articolul cu afirmarea unei diferențe nete între *poezie* și *știință*, respectiv între *frumos* și *adevăr*:

„Poezia, ca toate artele, este chemată să exprime frumosul; în deosebire de știință, care se ocupă de adevăr.”

Ideea unei atari departajări era curentă în epocă, chiar dacă ea a fost exprimată într-o manieră personală de gânditorii-esteticieni. Ea nu este străină nici lui Gottschall, care îl separă pe *gânditor* de *artist*. Cel dintâi, dezinteresat fiind, face ca fenomenul singular să dispară în idee, căci el caută și descoperă doar esențialul din formele trecătoare. Pentru celălalt, fenomenul singular este însăși ideea, fenomenul este prezentul nemijlocit al ideii. El afirmă că imperiul adevărului este imperiul gândirii, căci adevărat este gândul ce se poate legitima drept adevărat și credibil, de unde diferențierea *științei* de *artă*:

„Interesul pentru știință este altul decât cel pentru artă. Pentru gânditor nu are importanță un obiect singular, perceptibil; el tinde să descopere legea internă a obiectului. Pentru artist, obiectul individual, considerat în nemijlocita lui senzorialitate, înseamnă totul, căci numai în el este vie ideea frumosului” (p. 22-23).

Mai izbitoare este însă paralela care poate fi făcută între felul în care criticul român și poeticianul german gândesc relația dintre *frumos* și *idee*. Titu Maiorescu afirmă categoric că:

„cea dintâi și cea mai mare diferență între adevăr și frumos este că adevărul cuprinde numai idei, pe când frumosul cuprinde idei manifestate în materie sensibilă”,

iar Gottschall se exprimă într-un fel asemănător:

„Frumosul este idee, dar idee sensibilă, ce se cuprinde exact, fără rest, într-o manifestare individuală” (p. 23).

Și tot autorul german meditează cu folos asupra faptului că *frumosul* este unitatea dintre *idee* și *imagine*:

„Această totală unitate a ideii cu imaginea ei reprezintă esența frumuseții... Am văzut că frumusețea este unitatea dintre idee și imagine...” (p. 22-23).

Este adevărat că Titu Maiorescu nu a formulat explicit vreo definiție a frumosului din care să rezulte că el este o unitate între două componente inevitabile: ideea și imaginea. Dar tot atât de adevărat este că el presupune cu necesitate existența acestei unități atunci când precizează că cele două componente sunt *condițiuni* fără de care poezia nu poate exista.

„Poezia cere, ca o condițiune materială a existenței ei, imagini sensibile; iar condiția ei ideală sunt simțiminte și pasiuni”.

Prezența acestor similitudini (și nu sunt singurele!) între gândirea estetică a lui Titu Maiorescu și cea a lui Rudolph Gottschall nu pot fi considerate *întâmplătoare*, decât în măsura în care elementele prezentate drept comune pot fi identificate și în scrierile altor

16 De aceea îl reproducem într-o *Anexă*, în traducere românească.

autori germani¹⁷. Cert este că ele sunt reale și că deci nu pot fi ignorate de aici înainte. Cu această afirmație, ne raliem tezei deja menționate, enunțate de Tudor Vianu și de Liviu Rusu, potrivit căreia a căuta surse *sigure* pentru gândirea estetică a lui Titu Maiorescu ar fi o întreprindere pe cât de riscantă, pe atât de inutilă. Căci, adăugăm noi, *importantă nu este cunoașterea originii ideilor sale estetice, ci felul în care au fost ele utilizate în textele lui critice, adică măsura în care le-a fost imprimată productivitatea pe acest tărâm*. Concepte filosofice la început, ele devin în paginile sale instrumente critice.

Nu altfel gândea și Gottschall, care, în *Cu-vântul înainte* al lucrării sale, raportându-se la înaintașii esteticieni germani¹⁸, precizează:

„Eu am preluat într-o formă evidentă doar atât cât a fost necesar pentru a face posibilă situarea poeziei în spațiul frumosului și al artei” (p. VII).

Criticul nostru procedează la fel, subordonând cele preluate unui scop eminamente literar.

În articolul de mai multe ori amintit aici, *O cercetare critică...*, Titu Maiorescu afirmă că „frumosul cuprinde idei manifestate în materie sensibilă”. Este o definiție care a permis raportarea la Hegel ca la o posibilă sursă. Într-adevăr, acesta scrie textual:

„Conținutul artei este ideea, iar forma ei plăsmuirea sensibilă, figurată”¹⁹.

Mai mult, găsim în *Prelegeri...* și formularea relației dintre frumos și adevăr, ca fiind una de identitate în diversitate:

„Spunând că frumusețea este idee, am spus totodată că *frumusețe* și *adevăr* sunt unul și același lucru. Adică frumosul trebuie să fie adevărat în sine însuși. Dar, privite mai îndeaproape, adevărul și frumosul se

deosebesc unul de altul”²⁰.

Mai toate discuțiile și disputele privitoare la sursele gândirii lui Maiorescu au pornit de la și, până la un punct, s-au oprit asupra termenului *idee*. Mai exact, controversele au privit dacă, și dacă da, în ce măsură criticul a păstrat sensul hegelian al termenului. Un argument serios al hegeliienilor a fost acela că Maiorescu respectă sensul dat de Hegel lui *idee*²¹ atunci când definește *frumosul*, adică în cazul frumosului ideea se manifestă numai cu ajutorul unei forme perceptibile senzorial. Însă aceiași comentatori (sau cel puțin partea cea mai însemnată a lor) au fost constrânși să admită că Maiorescu prăsește terenul hegelian curând după formularea celebrei definiții, când precizează:

„Frumosul nu este o idee teoretică, ci o idee învălăită și încorporată în formă sensibilă”,

ca și mai apoi, când se referă la *condiția ideală* a poeziei:

„ideea sau obiectul exprimat prin poezie este totdeauna un simțământ sau o pasiune, și niciodată o cugetare exclusiv intelectuală”.

Unii s-au grăbit să vadă aici o inconsecvență a criticului, ce pare să se fi distanțat de Hegel în favoarea unei variante colorate psihologic. Tudor Vianu consideră că nu ar fi vorba despre o abatere, ci, dimpotrivă, de un merit:

„judecat în cadrul curenților europene, Maiorescu este unul dintre cei dintâi care a crezut necesară îndrumarea hegelianismului către psihologism”²².

Mircea Florian, herbartian convins, îi reproșează în acest punct lui Vianu că, deși a constatat discordanța, a renunțat „la orice

17 Într-adevăr, Gottschall nu este decât unul dintre autorii germani de poetici din secolul al XIX-lea care pot fi luați în considerare. Cf. în această privință Horst Enders, *Zur Popular-Poetik im 19. Jahrhundert*, în *Beiträge zur Theorie der Künste im 19. Jahrhundert*. Herausgegeben von Helmut Koopmann u. a., Bd. 1, Frankfurt/Main, 1971, p. 66-84; Sandra Richter, *A History of Poetics. German Scholarly Aesthetics and Poetics in International Context. 1770-1960*, Berlin, 2010.

18 Dintre care îi amintește pe Schelling, Solger, Hegel, Vischer, Rosenkranz și Filscher.

19 *Prelegeri de estetică*, I, București, Editura Academiei, 1966, p. 76.

20 *Ibidem*, I, p. 118.

21 Cel de „idee absolută”.

22 *Op. cit.*, p. 153.

explicație”²³. Aceeași nepotrivire îi dă lui Liviu Rusu prilejul să demonstreze, și cu ajutorul acestui neașteptat argument, îndepărtarea lui Maiorescu de definiția hegliană a frumosului și, implicit, încadrarea lui în descendența lui Herbart²⁴.

Din păcate, toți acești comentatori au ignorat un pasaj din *Prelegeri...*, în care Hegel trimite explicit la definiția pe care Hirt a dat-o frumosului, arătând că în viziunea acestuia,

„avem deci ca elemente ale frumosului un ce interior, un conținut, și un ce exterior, care indică și caracterizează acest conținut”²⁵

și că, pentru același Hirt, frumosul comportă:

„în primul rând un conținut, ca, de exemplu, senzații, situații, evenimente, indivizi, acțiuni anumite, în al doilea rând, felul și modul în care este reprezentat conținutul”²⁶.

Cu alte cuvinte, Hegel însuși admite, după Hirt, că frumosul are un conținut concret, cu totul opus *spiritului absolut*.

De altfel, un punct de vedere asemănător putea fi găsit de Titu Maiorescu și la John Stuart Mill, gânditor care era cunoscut și care notează în articolul *Ce este poezia?* din 1833:

„poezia nu este știință, ci reprezentare a sentimentelor... Singurul adevăr necesar este adevărul emoțional”²⁷.

Lista scrierilor la care poate fi raportată gândirea estetică a lui Titu Maiorescu nu se oprește, desigur, aici. De altfel, scopul acestui articol nu este acela de a încerca epuizarea ei. Nici nu ar fi posibil. Ne-am propus doar să arătăm că:

1. Participanții la polemica heglianism vs herbartism își apără într-o măsură mai mică punctul de vedere propriu, cheltuind, în schimb, argumente pentru respingerea opiniei contrare²⁸, efectul fiind acela al unei anulări reciproce, și nu acela de a se găsi un răspuns care să includă elemente ale ambelor poziții.

2. Apărătorii cei mai decizi ai izvorului unic s-au văzut nevoiți să admită posibilitatea ca Titu Maiorescu să fi fost influențat de mai multe scrieri prin care erau colportate și

23 Art. cit., p. 146, n. 1.

24 Op. cit., p. 296.

25 Op. cit., I, p. 26.

26 Ibidem, p. 23.

27 Apud René Wellek, *Istoria criticii literare moderne*, I, București, Editura Univers, 1976, p. 161.

28 Cf. în această privință poziția netă a lui Mircea Florian: „Hegelian nu a fost Maiorescu niciodată. Spiritul herbartian, indiscutabil până la 1861, imuniza contra heglianismului. În epoca de formare a lui Maiorescu, heglianismul era de mult în agonie” (Op. cit., p. 131), dar și a lui Liviu Rusu, nu mai puțin drastică: „Heglianismul lui Titu Maiorescu se infirmă în întregime, el nu se poate dovedi. Tudor Vianu s-a lăsat sedus de anumite aparențe; mergând însă mai profund în abordarea problemei, se constată numaidecât că aceste aparențe sunt înșelătoare” (Op. cit., p. 241).

valorificate literar idei ale marilor gânditori. Am ilustrat această posibilitate prin *Poetica* lui Rudolph Gottschall.

3. Indiferent de proveniență, ideile estetice ale lui Titu Maiorescu servesc unui scop

eminamente literar: acela de a constitui o bază teoretică minimală pentru comentariile și judecățile de valoare formulate în articole.

Rudolph Gottschall, *Poetică*.

ANEXĂ

*Arta literară și tehnica ei.
Dintr-un punct de vedere actual*

CUPRINSUL

Partea întâi. *Sensul și esența artei literare*

Capitolul întâi. *Poezia în sistemul artelor*

Secțiunea întâi. *Frumosul și arta*

Secțiunea a doua. *Arta literară*

Secțiunea a treia. *Arta literară și pictura*

Secțiunea a patra. *Arta literară și muzica*

Secțiunea a cincea. *Poezia și proza*

Capitolul al doilea. *Spiritul artei literare*

Secțiunea întâi. *Universul tematic al literaturii*

Secțiunea a doua. *Fantezia productivă*

Secțiunea a treia. *Idealism și realism*

Secțiunea a patra. *Scriitorul și spiritul epocii*

Secțiunea a cincea. *Opera de artă literară*

Capitolul al treilea. *Tehnica literaturii*

Secțiunea întâi. *Cuvântul în literatură*

Secțiunea a doua. *Imagini și figuri*

Imagini

Comparația

Metafora

Personificarea

Hiperbola

Metonimia

Figuri

Secțiunea a treia. *Despre utilizarea citatului biblic*

Secțiunea a patra. *Vers și rimă*

Secțiunea a cincea. *Cele mai obișnuite măsuri* [troheul, iambul, sonetul, stanța, terțina, alexandrinul, anapestul]

Secțiunea a șasea. *Strofe vechi germane,*

antice și orientale

Partea a doua. *Formele artei literare*

Capitolul întâi. *Lirica*

Secțiunea întâi. *Esența liricii*

Secțiunea a doua. *Lirica sensibilității: cântecul* [cântecul popular și cel cult, balada, cântecul solemn și cel comic]

Secțiunea a treia. *Lirica entuziasmului: oda* [imnul, oda propriu-zisă, ditirambul]

Secțiunea a patra. *Lirica reflexiei: elegia* [elegia clasică, forme romantice și orientale, poezia reflexivă modernă]

Capitolul al doilea. *Poezia epică*

Secțiunea întâi. *Esența eposului*

Secțiunea a doua. *Epopoea populară*

Secțiunea a treia. *Epopoea cultă* [epopeea istorică, epopeea romantică, epopeea religioasă, epopeea comică]

Secțiunea a patra. *Povestirea literară* [povestirea strict epică, povestirea didactic-epică: fabula, parabola, povestirea lirico-epică]

Secțiunea a cincea. *Romanul și nuvela* [romanul istoric, romanul unei epoci, povestea și nuvela]

Secțiunea a șasea. *Poezia didactică* [epigrama, poezia didactică, satira, epistola]

Capitolul al treilea. *Poezia dramatică*

Secțiunea întâi. *Esența și sensul dramei*

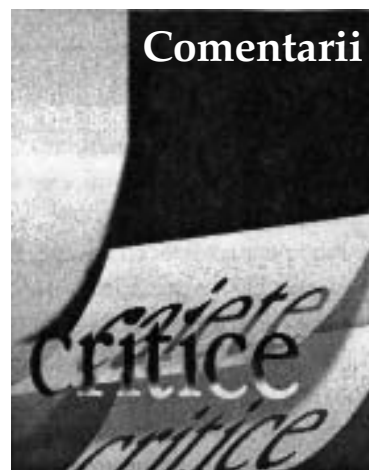
Secțiunea a doua. *Tehnica dramei*

Secțiunea a treia. *Tragedia*

Secțiunea a patra. *Comedia, spectacolul de revistă și cel buf* [comedia idealistă, comedia realistă: de intrigă și de caracter, comedia istorică]

Caius Traian
DRAGOMIR*

De la „Orestia” și „Electra” la „Rața Sălbatică” și „Moartea unui Comis Voiajor”

Abstract

Teatrul antic este istoria condiției tragice, dar niciodată umilitoare, a omului, a eroului. Tragedia face, astfel parte din destinul eroic al ființei umane. Tragedia modernă, în teatru și în viață, este constatarea umilirii infinite a omului incapabil a aduce în jocul existenței mijloacele materiale de susținere a demnității sale.

Cuvinte-cheie: tragedie, teatru, demnitate umană, umilință, dictatură, democrație

The antique theatre is the history of the tragical condition but never of a humiliating experience of the human being, of a hero. The tragedy is, this way, a part of the heroic destiny of humanity. The modern tragedy, in theatre, or in the life is the story of the boundless humiliation of the man unable to resist, as fortune or social position to the aggression against his dignity.

Key-words: tragedy, theatre, human dignity humiliation, dictatorship, democracy

Teatrul, în perioada clasică a Antichității grecești, era socotit un mod al educației cetățenești – aceasta în general, dar cu un accent special în Atena. Membrii săraci ai comunității oamenilor liberi în statul elen, pe când poezia dramatică era creată și, într-un interval doar de ani, avea să își dobândească cea mai înaltă strălucire pe care avea să o mai atingă vreodată până astăzi și, este vizibil, până pe orice treaptă a viitorului, primeau din partea cetății un drept de intrare liberă în teatru; cu o expresie utilizată astăzi, anacronică însă odată referită la acele vremi, ei aveau parte de bilete de intrare gratuite, spre a nu fi exceptați de la lecția de civism care li se oferea astfel. În prezent, s-ar părea că devine condamnată orice formă de educație oferită publicului, poporului, prin intermedierea oricărei forme a comunicării de masă. Este evident că mari culturi ale lumii antice au creat structura autentic umană a intelectului și psihicului uman. (Aspectul,

resimțit poate pleonastic, în exprimarea intelect coroborat cu uman, ar putea fi legat de neînțelegerea, pe de o parte, a psihicului, mai exact a conștiinței animale și, pe de altă parte, de relevarea posibilității unei așa-zise gândiri computerizate, electronice etc.) Modernitatea desființează cu o incredibilă și fabulos de aspră îndârjire umanitatea omului. Era normal ca, odată ce s-a spus „Dumnezeu e mort”, să se pregătească urmarea – și concluzia firească – a acestei aberații, o frază care, în continuarea primeia nu mai are nimic care să o facă a fi respinsă, nici în calitate de blasfemie, nici printr-un caracter uimitor și, spre deosebire de prima, nici drept neadevăr: „omul e mort”. Că ființe care seamănă a oameni, fără să mai poată fi așa ceva, circulă pe străzile orașelor și pe toate căile de comunicație ale unui glob planetar este un lucru cu totul irelevant, ca demonstrație la o posibilă pretenție de supraviețuire a omului.

* Diplomat, fost ministru, fost ambasador al României în Franța, e-mail: ctdragomir@yahoo.com.

Dacă undeva totuși, chiar în lumea imanenței, nu într-un spațiu transcendent, al divinului, omul va mai putea fi găsit nu este decât o șansă oferită nouă de poezia tragică, precum și de textele dramatice, și anume acelea de o specială, aleasă calitate. Poate acesta este unul dintre motivele pentru care teatrului în Antichitate i se acorda o importanță aproape culturală sau, mai mult, la limita cvasidivinului. În geniul discursului scenic, al versului replicilor sau comentariilor corului, omul, spectatorul, sesiza caracterul nemuritor al modelelor umane propuse perceperii, înțelegerii și realizării, eternitatea amintirii marilor poeți tragici – o parte a acestor daruri ale experienței dionisiace răstrângându-se, cât de cât, asupra lui, a spectatorului. Și totuși, o întrebare încă se pune: ce anume aducea reprezentarea marilor tragedii, ce revenea prin ele ca amplificare a experiențelor conștiinței – și ce poate fi sesizat și astăzi – care le-a dat și continuă să le dea, deși devenind tot mai firav, acest fapt, ca importanță care le era acceptată universal și recunoscută fără întâmpinare, cu excepția știutelor condamnări ale lui Platon la adresa ficțiunii, ca opoziție în raport cu înțelegerea și cunoașterea filosofică a lumii.

Aristotel vorbește despre adevărul poeziei și despre catharsis. Pe de altă parte, Platon vorbește despre nebunie ca boală, dar și despre ceea ce el a numit nebunia poetică și nebunia profetică. Ulterior, Aristotel situează poezia, dacă nu mai presus de filosofie, cel puțin superioară istoriei. Poezia, inclusiv cea tragică, de bună seamă, exprimă esența realităților al căror obiect îl tratează prin tema pe care o adoptă; istoria exprimă mai curând întâmplarea, seria de evenimente parcurse, mai mult sau mai puțin haotic, de o lume în devenire. Adevărul este cel ce relevă natura profundă a realităților, proceselor, fenomenelor lumii. Întâmplările încorporează incidentul ce transmite prea puțin din corelațiile, cauzele care guvernează dinamica realului. Aristotel însă mai atribuie tragediei un merit, de această dată însă pur psihologic: prin desfășurarea acțiunii dramatice, astfel contradictorii, spectatorul se implică în desfășurarea conflictului tragic, se identifică uneori, pe cât este posibil, cu

personajele; la un moment dat însă, tensiunea își află sfârșitul prin însăși încheierea piesei – apare o eliberare emoțională pentru cel ce receptează opera, se instituie catharsisul. Ce urmărea, prin teatrul ca omniprezență în viața statului său, omul politic antic – instruirea într-un adevăr sau formarea rezistenței morale și psihice a cetățeanului care trebuie să fie un puternic sprijin al comunității sale? Doar cunoaștere, deci și forță mentală? Probabil mult mai mult decât atât.

Istoria lui Agamemnon, a Clitemnestrei, a lui Oreste și a Electrei sunt desfășurări de voință și acțiuni care, în termenii religiilor monoteiste, s-ar numi păcate – atât doar că, în politeismul grec, zeii înșiși puteau comite acte reprobabile, puteau acumula deci propriile lor păcate. Ceea ce percepea în vremea creației lor și percepe și astăzi cel care asistă la reprezentarea unei tragedii antice este faptul că eroul, personalitatea eroică se poate opune chiar și unui zeu – și o poate face spre gloria sa, cel puțin pentru consolidarea demnității condiției umane – dar faptul va genera, prin replica divină, un cost covârșitor. Poporul grec, în fiecare dintre cetățile sale, era invitat, prin exemplul unor evoluții tragice ale destinului marilor eroi, să își cântărească plini de răspundere și de grijă acțiunile, fără a ocoli însă nici variantele cele mai riscante, dacă este cazul, dacă îndreptățirea actului este înaltă și convingătoare. Să nu uităm că din Biblia creștină nu lipsește episodul luptei lui Iacob cu Îngerul, urmată de preschimbarea numelui de Iacob în Israel – cel care a luptat cu Dumnezeu. Este adevărat că Dumnezeu al cărui Înger luptă cu Iacob nu îi retrace acestuia binefacerea acordată Patriarhilor, ba chiar i-o confirmă pentru veșnicie.

Mai este un lucru pe care cetățeanul grec l-a luat probabil totdeauna în considerație, asistând la reprezentarea tragediilor. Am notat într-un eseu anterior că tot Aristotel definea, în „Poetica” sa, tragedia ca fiind opera dramatică aducând în scenă personaje nobile. Ar adăuga acum: nobilul, cel favorizat de întâmplare, de soartă sau de zei, este în cele din urmă definit, prin chiar condiția sa, spre a îndura tragedia – el nu suferă propriu-zis, el este subiectul unei condiții

tragice. În universul a cărui creație a urmărit cândva și veșnic apoi nu doar un scop fizic, ci a marcat și deschiderea unui câmp al experienței morale, trebuie să existe un echilibru în trăirea complexă a fiecărei ființe, precum în parabola evanghelică a bogatului și a săracului Lazăr. Expunerea tragică spune însă, parcă, prin exemplele care ne-au rămas din marea artă greacă antică a dramei, că tragedia este o lovitură a destinului, dar nicicum a nu avea dreptul să devină și umilință.

Cum s-au desfășurat lucrurile însă în lumea care a ajuns, în epoca modernă, în apropierea fatalei compromiteri a înfățișării sale umane? Copil fiind, în vremea pătrunderii Armatei Sovietice într-o Românie care ieșea din alianța cu Cel de al Treilea Reich, spre a participa la războiul împotriva lui Hitler, aveam să văd, în stradă, umilințele cărora le erau supuși oamenii cu o oarecare avere, negustori, proprietari agricoli sau ce vor mai fi fost ei. Locuiam, în orașul meu de naștere, vizavi de clădirea în care fusese instalat comandamentul garnizoanei sovietice din localitate: în casele noastre ne fuse-

seră încartiruiți câțiva ofițeri ruși care păreau să își aibă activitatea în cadrul comandamentului. Persoane cunoscute tuturor în acel oraș, capitală de județ modestă numeric, erau plimbate, obligate să bată tobe, anunțându-și singuri, cu voce tare, vinovățiile (ascundere de alimente, sau pretinsă speculă, cred) sub supravegherea câtorva polițiști (milițieni?). Pe piept și pe spate purtau pancarte acuzatoare și caricaturale. Ofițerii ruși au ieșit să vadă scena; s-au declarat, în câtă română învățaseră, profund dezgustați de ce se întâmplă. Au spus repetat și ferm că oamenii nu trebuie să fie niciodată umiliți, că dacă au făcut ceva grav să fie condamnați și, eventual, împușcați, dar în niciun caz umiliți. S-ar părea că măcar acei ofițeri care parcurseră un drum al războiului din centrul Uniunii Sovietice și până în sudul României ajunseseră să știe ceva mai multe despre starea tragică decât noii adepți ai comunismului și ai modelului statal sovietic din România – model care s-a impus ineluctabil, prin tortură, asasinat, prin trădare, prin umilință, prin teroare înspăimântătoare și, implicit, umili-

10 (240) / 2007

**caiete
critice**

Revistă editată de Fundația Națională pentru Știință și Artă
Director: Eugen SIMION

Fragmente critice
Decizia de a mărturisi totul, chiar și inavuabilul
de Eugen Simion

Cronici literare
Fănuș Neagu în oglinzile criticii
de Paul Dugneanu

Fănuș Neagu - 75
Din cartea cu prieteni:
Tudor Nedelcea, Andrei Grigor, Adelina Ioana, Grigore Tr. Pop, Al. Surdu, Nicolae Dan Frunteletă, Constantin Gherginoiu, Ion Brad, Fănuș Băileșteanu, Mircea Cavadiu, Marin Stoian

Știință și filosofie
Universul imaginar al personajului literar
de Viorel Barbu

6-7 (236-237) / 2007

**caiete
critice**

Revistă editată de Fundația Națională pentru Știință și Artă
Director: Eugen SIMION

Fragmente critice
Un discurs îndrăgostit și amical. Melancolia fructului oprit
de Eugen Simion

Cronici literare
Proza comportamentistă
de Paul Dugneanu

Interviu
cu Martin Heidegger
"Doar un zeu ne mai poate salva"

Comentarii
Deconstrucții necesare. Istorie, ficțiune și roman politic
de Alina Crihană

Literatură străină
Rainer Maria Rilke - Jurnal

toare.

Teatrul tragic modern este un teatru al umilinței – al umilirii celui modest, lipsit de capacitatea, de forța sau de curajul de a-și apăra demnitatea. Dau încă o dată – am mai făcut-o într-un text referitor, în principal, la „Năpasta” lui Ion Luca Caragiale – exemplul piesei lui Ibsen „Rața Sălbatică” și al uneia dintre cele mai cunoscute piese de Arthur Miller, „Moartea unui Comis Voiajor”. Absența succesului material și, implicit, social generează în alții izbucnirea instinctului de a umili, de a marca distanța față de celălalt și umilința acestuia.

Grav este însă faptul că teatrul a trecut de mult din scenă în viață sau, mai bine zis, ca fapt de viață, a precedat cu mult umilirea drept condiție tragică în teatru. Iisus, în plină ascensiune a Imperiului Roman, este umilit după trădarea și condamnarea sa, înainte de drumul crucii, cât și pe cruce. Înainte cu niște sute de ani, în Atena, Socrate este judecat și ucis, fără însă a fi fost umilit nicio clipă. Sub Iustinian, ale cărui armate le condusesese repetat la victorie, Belisarius este sinistru umilit, torturat, maltrat. În secolul XX, se manifestă regimuri dictatoriale care utilizează, alături de teroare, umilința și altele care practică exclusiv teroarea. Sunt oare unele mai bune sau mai scuzabile decât altele? Evident că toate apar absolut inacceptabile și umilitoare, cel puțin în plan general uman, prin însăși existența lor. Începe însă, într-o lume a expansiunii democrației, să se manifeste un fenomen absolut inacceptabil și de neexplicat: în relațiile dintre state democratice, egal democratice, se recurge la umilirea celui mai nou venit într-o grupare de țări aliate sau chiar într-o uniune, la practica înjosirii, a umilirii, a declasării. Să încercăm a crede că aceasta nu reprezintă decât minor accident de parcurs al unei mari și strălucite evoluții democratice și fraterne a lumii sau trebuie să înțelegem că a crea situații triste, dacă nu tragice, aparține inerenței umane, ceea ce ar putea să însemne și inventarea lentă, insidioasă ori rapidă a unei noi tragedii integrale, deci aparținând vieții sau poate, în cazul fericit, devenind manifestă doar într-un teatru de pură fantezie?

Andrei MILCA*

Eugen Barbu – jurnalistul

Abstract

Eugen Barbu-jurnalistul este un fragment din monografia Fețele lui Janus și masca scriitorului, volum care va apărea în viitor la editura Niculescu. Aceste secvențe se referă la activitatea de redactor-șef, pe care Eugen Barbu a desfășurat-o, începând cu 1968, la revista „Luceafărul”, urmată de importante conflicte cu exilul reprezentat de postul de radio Europa Liberă (în cadrul serialului susținut de Jacob Popper/Câmpeanu), dar și cu unele publicații bucureștene, în special „România literară”. Anul 1968 este unul de cotitură în cariera lui Eugen Barbu, schimbat de la conducerea „Luceafărului”, dar va reveni la dispute de aceeași natură în anii '70 și '80 ai secolului trecut, pe când se afla în fruntea revistei „Săptămâna”. Răspunsul scriitorului la eliminarea de la „Luceafărul” a venit prin capodoperele Principele, însă anul 1968 rămâne unul de referință pentru revanșa și războiul lui cu toată lumea, dus în interior și în exterior până la moartea sa, din 1993.

Cuvinte-cheie: Eugen Barbu, journalism; „Luceafărul”, 1968; „Europa Liberă”, J. Popper, emigrație; „România Literară”; război literar/ argumente; desemnare, suferință; jurnal secret.

Eugen Barbu, the Journalist is a fragment from the book The Faces of Janus and the Masks of the Writer (book which will appear at Niculescu Editorial House, in future), the story of Eugen Barbu, the disputed author who became a „case” in the '60 and the '70, accused by the plagiarism for his novels, The Prince (1969) and Incognito, III (1979). This extract of the chapter about the work of the editor in chief in 1968 at the „Star” magazine follows the most important conflicts: with the exile, represented by the Radio „Free Europe” (a „serial” with the editor Jacob Popper/Câmpeanu), but also with the other reviews from Bucharest, especially „Literary Romania”. There is a turning into the life and career of Barbu, who is removed from the guidance of „Star”, changed him in the vindictive disputant at the leadership of the „Week” in the '70 and '80 years of the XX century. The answer of the writer, after the elimination from „Star”, was his masterpiece, The Prince; but 1968 remains the year when a gifted lampoonist unleashed his „revenge” and his „war” with the whole literary world (because he felt himself betrayed), from inside or outside, until his death in 1993.

Key-words: Eugen Barbu, journalism; „Star/ Luceafărul”, 1968; „Free Europe/Europa Liberă”, J. Popper, emigration; „Literary Romania/România Literară”; a literary war/arguments; resignation, trauma; the secret diary

Anul 1968 reprezintă cumva unul de cotitură și la nivel politic național, și din punct de vedere individual, al autorului. Barbu publică foarte consistent în ultimele sale luni ca redactor-șef al „Luceafărului”, comparativ cu restul anilor precedenți (să fi intervenit oare și o teamă de a fi „acuzat” la viitoarea conferință pe țară a scriitorilor că,

treptat, rubrica VITRALIU se transformase într-una de răfuieți personale cu „România literară” și „Europa Liberă”?) Practic, se desfășoară acum **cele două mai mari polemici** ale istoriei „Luceafărului” din perioada Barbu: **una cu „Europa Liberă”, recte Jacob Popper**, unul dintre angajații postului de la Munchen, **cealaltă cu redacțiile revistelor**

* Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu” București, e-mail: ndreimilca@yahoo.com.

bucureștene concurente. „Dialogul” de la distanță (Eugen Barbu – J. Popper *alias* „Profesorul Câmpeanu”) este reluat chiar de acesta din urmă într-un volum: *Pe ring cu Eugen Barbu*. Sunt cele mai grave acuze și contraatacuri de până atunci între un membru al comunității scriitoricești din România și un altul al exilului literar. Desfășurarea duelurilor se face pe criteriul provocare / răspuns (apărare) timp de mai multe numere ale „Luceafărului” respectiv „Tribunei libere” – publicația Europei Libere. Astfel, agasat de textul *Programul politic* semnat de J. Popper în „Tribuna liberă” (nr. 84, 12 feb. ’68), Barbu deschide serialul prin *Cine este profesorul E. Câmpeanu?*, „Luceafărul”, 24 feb., completat ca ajutor și de G. G. Ursu, în numărul din 2 martie: *Un filolog își salvează sufletul*. Apoi, Barbu mai vine cu un articol, în numărul din 9 martie: *De ce n-o fi răspuns Câmpeanu?*. Replica lui Popper nu se lasă prea mult așteptată, acesta răspunzând în

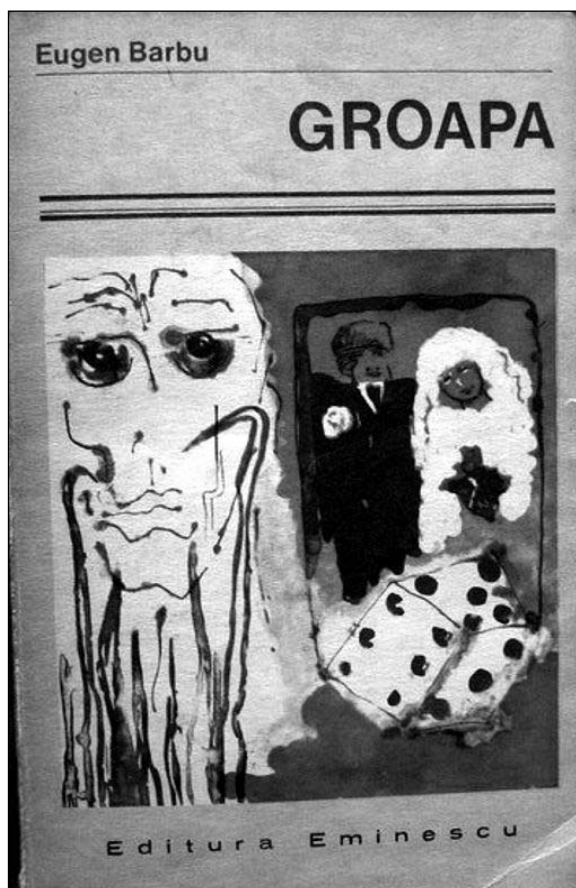
fine în „Tribuna”, nr. 70, 16 martie (*Somnul rațiunii*), plus un post scriptum, *Vis de iarnă*, la Radio Europa Liberă – Program politic nr. 128, 18 martie. Barbu continuă necruțător, prin *Un aventurier literar cu voce de actor* („Luceafărul”, 23 martie) și *Dl. Popper redi-vivus* („Luceafărul”, 4 mai ’68), Câmpeanu revenind și el prin *Riscurile mistificărilor* („Tribuna”, nr. 75, 27 apr.) și *Despre batracianism* („Tribuna”, nr. 77, 5 mai și nr. 78, în care îl critică pe Eugen Barbu pentru lipsa de lecturi în privința foiletonului *America liorească*, numindu-l „brotacul”. Nici Barbu nu se lasă mai prejos, înfierându-l drept *Gorila mironosiță* („Luceafărul”, 18 mai ’68), text vitriolant, completat peste mulți ani, în nr. 42/16 oct. 1982 din „Săptămâna”, cu *Ultima mezialianță*, în care Popper era deconspirat ca un fost agitator proletcultist. Popper, „gorila”, replică prin *Batracieni și musulmani* („Tribuna”, nr. 79, 16 mai 1968), continuându-și expozeul denigrării barbie-

ne în *Princepele și critica literară* („Program politic Europa Liberă”, nr. 167, 24 ian. '69) și *Despre plagiat* („Tribuna”, nr. 8, 9 apr. '70). Aici îl acuză pe „Mână Mică” (Barbu!) că a furat pur și simplu manuscrisul lui Paul Cernovodeanu, pentru a-l folosi în *Princepele* – fapt relatat și într-o scrisoare din „România literară”, adresată de cercetătorul Nicolae Stoicescu lui Fănuș Neagu.

Activitatea lui Eugen Barbu în 1968 în cadrul „Luceafărului”, ca și până atunci, marchează lectorii printr-un efect de „placebo” (se publică *Iona* de Sorescu, integral, în nr. 2, se scrie intens despre Mircea Eliade, în numerele 5 și 10 ș.a.m.d.), dar și de „nocebo” – este anul cel mai agresiv în contestări de tot felul, Barbu replicând sau contestând la rândul-i pe oricine i se pare că face parte din „tabăra” adversă. Războiul deschis între „Luceafărul”, pe de o parte, și restul publicațiilor literare, pe de alta, găsește diferite **pretexte**, cum ar fi volumul *Măștile lui Goethe*, în jurul căruia se țese un adevărat scandal. Conferențiarul E.R. Korn adresase niște observații demolatoare lui Barbu (una dintre ele, că ar fi încurcat un personaj feminin goethean cu o prezență... reală din anturajul scriitorului german!); drept urmare, în nr. 9, sarcastic, autorul *Măștilor* îi cere permisiunea lui Korn să publice articolul acestuia drept postfață la ediția a doua a cărții (care n-a mai apărut însă vreodată). Deranjat că M. Ungheanu îl declarase pe N. Manolescu urmașul lui Călinescu, Barbu îi dedică vitriolantul *Maniere literare* (nr. 2). Pe Eugen Simion îl atacă în nr. 7 sub motivul că „nu știe *Istoria literaturii române*”, când afirma că revistele literare nu pot fi conduse decât de critici, simțindu-se el însuși lezat de afirmație. Referindu-se la „frumoasa echipă de agitație” („România literară”) în nr. 9, îl înfierează malițios pe „încă unul” (nr. 15), „băiatul lui tăticu”, „un fel de „Haplea, tânăr neterminat”. În fine, dincolo de toate aceste multe persiflări într-un interval relativ scurt, redactorul-șef mai are timp să-l omagieze și pe Ceaușescu la 50 de ani și chiar să citeze din acesta în ceea ce pare a fi ultimul său articol ca redactor-șef, **semnat** fără pseudonim, din nr. 23/8 iunie: *Scrisul românesc azi*. Premonitoriu și autocritic, ca

un fel de dare de seamă, Barbu se prefăce a nu înțelege că i se pregătea debarcarea, deși din *Jurnalul inedit* aflăm că exista deja un întreg război de culise – ba mai mult, crede că el și-a făcut din plin datoria la conducerea „Luceafărului”, pe linia impusă de Partid. Ultimele pagini nepolemice din revistă sunt fragmentele din *Jurnalul American* (la rubrica *Aproximații și sugestii*, serialul *America livească*, începând cu nr. 5/3 feb. 1968, *Acasă la Eliade*) și continuând până la nr. 19, din *Jurnalul în China* (rubrica *Fișel/Pastel*, nr. 23), dar și din viitorul roman *Princepele*: în nr. 10, despre *Melanholia* și în nr. 21/25 mai fragmentul *Ioan Valahul*. De asemenea, merge cu rubrica de sport de la pagina 2 până aproape de demisie.

În amintitele pagini de sertar, publicate în „Pro Saeculum” (nr. 6-7/2005), aflăm că luna mai din 1968 a fost decisivă pentru înlăturarea lui Barbu de la conducerea revistei. Se simte vânat și înconjurat doar de turnători, inclusiv de cei promovați chiar de el în echipa redacțională; înjurat permanent la „Europa Liberă” de Monica Lovinescu, J. Popper, Aurora Cornu (fosta soție a lui Preda!), într-o ședință la Casa Scriitorilor, la jumătatea lui mai, *grupul* lui Păunescu, Dimov, Țepeneag, Crohmălniceanu îl numește „Beria mic” al literelor. Un alt PRE-TEXT al *mazilirii* este interviul lui Victor Eftimiu, „masonul” care l-a laudat într-o convorbire publicată de „Luceafărul” pe Generalul de Gaulle, menționând că și el se simte mândru, ca român, că e ofițer al Legiunii de Onoare! Barbu este chemat la Comitetul Central de Bujor Sion și certat că a dat tiparului un astfel de interviu slugarnic față de Franța. Pe 23 mai, Ceaușescu convoacă Biroul Uniunii Scriitorilor, într-o ședință care durează 7 ore, la care participă toți oponenții declarați ai lui Barbu: Zaharia Stancu, Geo Dumitrescu, Eugen Jebeleanu, Cezar Baltag, Geo Bogza (care îl prezintă ca pe un pericol public, **„omul mahalagiu care a înrăutățit relațiile inter-scriitori”** – „teza Monicăi Lovinescu, de altfel”). Pentru Barbu pledează Alexandru Oprea, Simion Pop, Constantin Chiriță. Ceaușescu cere reconciliere și e deranjat că s-a ajuns așa de departe, considerând greșită atitudinea lui Barbu

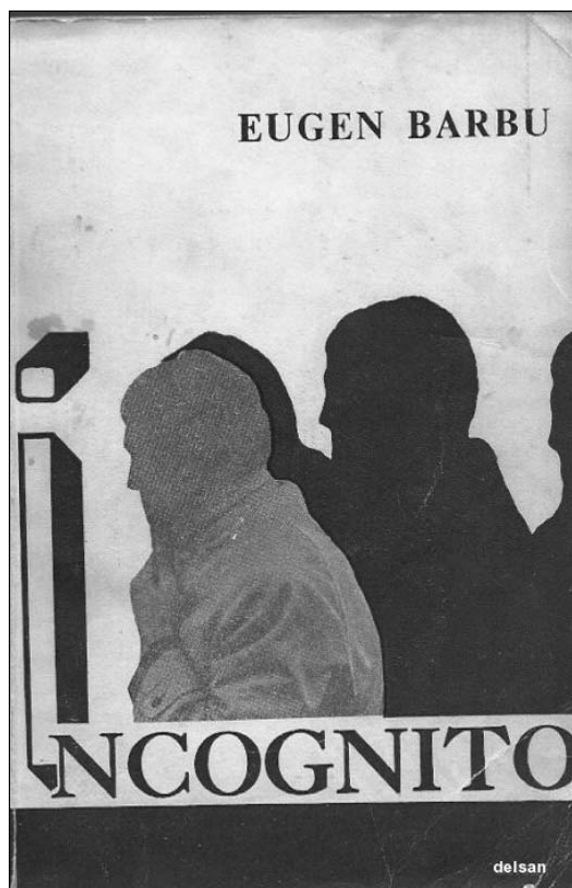

de a crede fanatic că scriitorii din țară informează diaspora asupra a tot ce se întâmplă aici, iar apoi „Europa Liberă” *dirijează* diferite scenarii de compromitere a culturii naționale. Constatând că a pierdut partida – și implicit sprijinul „Numărului 1” – Barbu își scrie demisia de la „Luceafărul”, fiind oprit de Dinu Săraru și Mihnea Gheorghiu. Acesta din urmă îl îndeamnă la sfârșitul lui mai să-și facă autocritica și să schimbe fața revistei, „să se lase de fleacuri și să scrie CE TREBUIE”. Barbu nu este de acord, crezând că revista sa e cea mai bună dintre toate publicațiile de gen tocmai pentru că are „șira spinării”. Dar asta poate și deranja, inclusiv furiile lui Barbu și temperamentul său coleric. În acest timp, cel mai de temut adversar din umbră, Mizil, prin Zaharia Stancu, propune o altă ședință de comitet cu scopul decapitării. Deși inițial, prin Ion Pas și cu *lobby*-ul lui Mihnea Gheorghiu, cade prima comisie (cu oamenii aleși de Stancu) și Barbu scapă pe moment, pe 4 iunie 1969

are loc confruntarea finală. Ședința de birou începe – conform relatărilor din *Jurnal* – cu participarea lui L. Fulga (acuzator principal); Ion Horea, Eugen Simion (comisia de anchetă pentru reviste literare) și Biroul politic al Uniunii Scriitorilor: Preda, Stancu, Gheorghiu, Oprea, H. Lovinescu etc. Fulga îi cere demisia, la fel Ghișe, după ce s-a citit „referatul”, unde se afirmă că „Luceafărul” a stricat „viața armonioasă” a intelectualității noastre și că de fapt nici nu apare în 13000 de exemplare, cât se declară, ci în 3000 (minciună demontată de Barbu, prin prezentarea notelor de comandă!). În cartea sa *Amintiri deghizate*, Ov. S. Crohmălniceanu (p. 107) afirmă că rolul primordial în cererea retragerii mandatului lui Barbu din funcția de redactor-șef al „Luceafărului” l-a avut Zaharia Stancu. Episodul teatral al amenințărilor *Conului Zaharia* („Să nu intri în dinții mei, tov. Barbu!”) relatat de Crohmălniceanu se completează și în *Jurnal* cu o altă „demonstrație” a lui Stancu: acesta amenință că părăsește conducerea Uniunii Scriitorilor dacă nu se realizează îndepărtarea dușmanului său „de moarte”. Jocurile par făcute și zarurile aruncate pe axa Mizil-Stancu-Fulga. Nici măcar Ceaușescu nu-l mai poate proteja pe *recalcitrant*, cel care făcuse în câțiva ani dintr-o publicație anostă un stindard cultural, dar și un potențial pericol pentru liniștea literaților. Barbu însuși redă în *Jurnalul inedit* scena decapitării sale: niciunul dintre cei care i se opuneau nu e însă în stare să-i spună explicit, în față, că trebuie să plece, asumându-și astfel cineva gestul eliminării. Decizia prin care se propunea eliberarea din funcție nu este parafată pe moment de nimeni. Ghișe de la PCR, Stancu, Pop Simion refuză pe rând, din diferite motive, să aprobe înlocuirea, așteptând ca autorul *Gropii* să renunțe de bunăvoie la șefia „Luceafărului”. Până la urmă, Titi Florea îl convinge să-și semneze demisia și rezoluția, cu litere cu cerneală roșie, este aprobată oficial de Laurențiu Fulga.

Din 22 iunie 1968 (an XI, nr. 25/321), „Luceafărul” apare într-o nouă formulă de echipă, după plenara Comitetului Central al Uniunii Scriitorilor, cu Ștefan Bănulescu redactor-șef și Cezar Baltag, D. Micu și G.

Achiței adjuncti. Numele fostului redactor-șef dispăruse din paginile revistei încă de la nr. 24/15 iunie (în timpul plenarei), când s-a mai dat doar lista premianților „Luceafărului” pentru 1967. Streinu, Piru, Popa, Oprea, Lăncrănjan fac front comun cu ex-redactorul-șef și nu mai colaborează sub conducerea lui Bănulescu. Revista scade ca tiraj, de la 13000 la 2800 de exemplare și reintră într-un fel de anonimat. Eugen Barbu îi girase până în iunie 1968, timp de 7 ani, notorietatea; practic, „Luceafărul” revine la starea anodină din 1962, când fusese preluată de tânăra echipă ce-i schimbase profilul. Scriitorul rămâne în conflict cu Uniunea Scriitorilor, nu participă la conferința pe țară, tot Stancu îi scoate de la Teatrul național *Prăvălia cu scară*. Barbu crede că a fost „lucrat” de „gașca” lui Preda-Jebeleanu-Bogza („ovreii”, după cum îi numește - vezi *Jurnal inedit*). După evenimentele din 1968, în care va lua atitudine pentru Cehoslovacia și anti-URSS, i se dă o rubrică în „Scânteia Tineretului”, după 15 septembrie. Se simte în continuare „vânat” de „Contemporanul” lui Manolescu și de „Gazeta Literară” (de Preda) unde i se cerea totuși... colaborarea! În octombrie predă un articol și un interviu pentru „Gazetă” – urmare, echipa lui Stancu își retrace participarea de la revistă, care se va preschimba astfel la scurt timp în „România literară”! Pe 9 octombrie, Barbu are trei rubrici: zilnic în „Scânteia tineretului”, de sport în „România Literară” (care a reușit să se rupă de sub influența grupului ce ținea de președintele Uniunii Scriitorilor) și în „Viața studentescă”. I se mai cer colaborări la Radio, în „Tribuna”, „Cronica”. După demiterea de la „Luceafărul”, ca în orice eveniment neplăcut, se strecoară și aspecte pozitive: unul ar fi recâștigarea simpatiei opiniei publice, care îl considera acum o victimă și se solidarizează cu el. Dar războiul adevărat al literelor abia avea să înceapă, acest moment prefigurând liniștea dinaintea furtunii... Mai târziu, într-un interviu realizat de Sânziana Pop pentru „Luceafărul”, fostul redactor-șef nu uită să mai plătească niște polițe, reamintind cititorilor cum s-au derulat neplăcutele evenimente pentru el în 1968

și care au fost consecințele debarcării sale. „Luceafărul” a fost concepută de la început ca o revistă pe model călinescian, urmând să aibă o gândire liberă, erudiție, strălucire în exprimare („voiam să-mi torn idolul tinereții mele literare într-un tipar”). Ca exemplu de ziarist-etalon era vizat Teodorescu Braniște, cel care putea să aibă, polemic, despre același eveniment, păreri PRO și CONTRA. „O revistă poate să dea direcție estetică unei generații, formându-i ideologia spirituală” – dar, crede Barbu, poate și să falsifice, să îngroape idealurile literare. „Luceafărul” s-a dorit o revistă frumoasă și mai ales VIE, scrisă **de** și **pentru** tineri. Barbu mărturisește, la șase ani după plecarea sa din redacție, că nu s-ar mai încumeta într-o astfel de misiune, nemaivând entuziasmul din anii '60, ca să mai poată repeta fenomenul „Luceafărul” și al Cenaclului Labiș. Dar e conștient că atunci, pregătit fiind în materie de poezie cel puțin, a descoperit sau promovat câteva talente ce au devenit parte a noii

generații șaizeciste: Nichita Stănescu, Ion Gheorghe, Ion Alexandru, Sorescu, Păunescu, C. Buzea, G. Mălinescu etc. Tot DIDACTIC, el i-a muștrat uneori, i-a amendat altele chiar și pe poeții lansați la „Luceafărul”, sau preponderent pe ei, ca să nu se „strice”/ANCHILOZEZE. Când intervine auto-mulțumirea, apare și „sclerozarea”: de aceea poetul trebuie să fie permanent „biciuit”, incitat – Barbu considerând că el însuși s-a supus în tinerețe, prin RESCRIERI succesive ale cărților, unei astfel de PENITENȚE OBLIGATORII. „Arta cere UMLINȚĂ” ar fi chiar *mottoul* vieții unui autor, și el etern CONTESTAT. Un poet trebuie să știe să ceară în carieră totul sau nimic. La debutul tinerilor, care, evident, se credeau geniali în Cenaclul Labiș, Barbu le-a permis chiar puțină insolență, pentru a-i motiva, pentru a le da elanul inițial. Mai târziu abia, la al doilea sau al treilea volum, tot el „înăsprea” tonul și nu s-a sfiit, dacă era cazul, să-i pună la punct. Cam așa era și scopul Cenaclului în sine și nu întâmplător îi dă-

duse numele unui poet la care a ținut foarte mult: Nicolae Labiș, pe care-l crede deopotrivă și cel mai mare ratat literar din epocă, din pricina boemiei sale. Lui Barbu nu-i plac „trimbulinzii”, preferându-i pe asceți. Altfel, recunoaște că a fost o neîntrecută PROVOCARE, plăcută, de a lansa la apă „nave” literare: este satisfacția „proprietarului de cai care crește un mânz și apoi îl scoate câștigător la *derby*”. Concluzia cea mai (auto)flatantă a respectivei reviste ar fi că, în momentul venirii sale la „Luceafărul”, geografia scriitoricească era una ambiguă – scriitorii „momentului”, impuși și laudați, nu erau și cei mai talentați; cei meritorii stăteau pe margine și așteptau o șansă, fiind foarte tineri și nebăgați în seamă. Barbu le-a oferit-o, pornind într-un fel o adevărată cruciadă pentru ca LITERATURA DE VALOARE SĂ-ȘI AFLE LOCUL EI. Și așa, și cu *contribuția sa*, recunoscută sau negată, câteodată tocmai de aceia pe care i-a lansat și premiat, s-a mai promovat O GENERAȚIE DE CREAȚIE în cultura noastră.

Scriitori români de limbă franceză din exil: **Alexandru Ciorănescu și Petru Dumitriu**

Résumé

Expunerea noastră își propune să pună în discuție, prin intermediul conceptului de exil, două biografii a doi intelectuali români care s-au afirmat în străinătate, această străinătate a spațiului francofon, un alt spațiu sociocultural decât cel al locului de naștere. Există două culturi care-i revendică și trebuie să recunoaștem că destinul lor literar est tributar limbii în care s-au exprimat și s-au făcut cunoscuți. În ciuda negărilor, exilul reprezintă pentru ei o piatră de încercare și o dramă identitară. Apartenența lor culturală este o problemă a relației cumulative (și..., și...) sau a relației de exclusivitate (nici..., nici...).

Cuvinte-cheie: exilul românesc, scriitori români de limbă franceză, savantul Alexandru Ciorănescu, romancierul Petru Dumitriu, dramele identitare

Notre exposé se propose de mettre en question, à travers le concept d'exile, deux biographies d'auteurs roumains qui se sont affirmés à l'étranger, cet étranger de l'espace francophone, cet autre espace socio-culturel que celui de leur lieu de naissance. Il y a deux cultures qui les revendiquent et nous devons reconnaître que leur destin littéraire est tributaire à la langue dans laquelle ils se sont exprimés et ils se sont fait connus. Malgré la dénégarion, l'exile représente pour eux une pierre de touche et un drame identitaire. Leur appartenance culturelle est-elle une question du cumulatif (et...et...) ou de l'exclusif (ni...ni...).

Mots-clé: L'exile roumaine, écrivains roumains d'expression française, le savant Alexandru Ciorănescu, le romancier Petru Dumitriu, les drames identitaires

Motto:

"Până acum oamenii n-au găsit alt drum
spre adevăr decât greșeala"
(Nicolae Iorga, Cugetări).

Pasărea Phoenix a exilului

Când ne gândim la exil, ne raportăm, fără să vrem, la cele mai răsunătoare cazuri de exilați români din perioada anilor '30 ai secolului XX, Emil Cioran, Mircea Eliade și Eugen Ionescu, care au traversat perioada

tulbure și tumultuoasă de dinainte de cea de-a doua Conflagrație Mondială, grup de exilați din care face parte și Alexandru Ciorănescu. Apoi, desigur, ne vin în minte câteva generații de scriitori postbelici, fie că e vorba de anii '50, din care face parte Petru Dumitriu, fie de celelalte generații, ale anilor '60, '70 sau '80, care au cunoscut duritățile regimului dictatorial-totalitar comunist. Cei doi scriitori, Alexandru Ciorănescu și Petru Dumitriu, fac parte din două valuri de exilați sau refugiați politici: primului val îi

* Academia de Studii Economice București, Catedra de Limbi Romanice și Comunicare în Afaceri, e-mail: alunitzacofan@gmail.com.

aparțin cei care au părăsit România în preajma celui de-al Doilea Război Mondial, iar în cel de-al doilea val se integrează cei care au fugit din „închisoarea” societății comuniste. În afară de aceasta, primul este, în special, un teoretician interbelic, savant și erudit, iar al doilea un viguros, dens și adânc, aproape genial romancier postbelic. Între tăvălugul războiului și al societății totalitare, conceptualizarea noțiunii de exil pare să aibă relevanță mai mult pentru istoria și critica literară, ca element ordonator retroactiv și de hermeneutică bibliografică decât a avut, la momentul respectiv, pentru autorii ce l-au trăit. Totuși, *exilul, surghiunul sau expatrierea* – cum îi spun alții – a constituit (și mai constituie încă) o piatră de încercare asupra propriei valori creatoare, dar și o dramă a identității culturale. Privitor la el, putem detecta două atitudini extreme printre scriitori. Prima atitudine e formată din păreri care susțin că exilul este doar o chestiune pur exterioară creației literar-artistice și că un mare creator se va manifesta și confirma oriunde, în oricare spațiu social, cultural și geografic; indiferent de vitregiile Istoriei, el va găsi o cale de a se obiectualiza într-o creație originală. Acest tip de aserțiune, așa cum o formulează Virgil Tănase într-un interviu acordat dlui Cornel Nistea (redactor-șef al revistei *Discobolul* din Alba Iulia), la ale cărui întrebări despre semnificația exilului au mai răspuns și alți expatriați (precum Bujor Nedelcovici și Titus Bărbulescu), se leagă, pe alocuri, de mai vechea teorie a „turnului de fildeș”, doar că acolo autorul era voit indiferent față de realitatea exterioară și se autoizola față de societate și istorie din dorința de a crea o artă pentru artă și nu era „dislocat”, prin forța împrejurărilor, într-o lume total străină. Factorii exteriori menționați nu au nicio legătură cu creația în sine, enunță ritos Virgil Tănase:

„Exilul era deci o categorie legată de permeabilitatea frontierelor (e vorba de anii '70, mai precis de anul 1977, când Virgil Tănase se afla la Paris...în exil – nota mea) – problemă de geografie, de politologie, de tot ce vreți, dar, oricum, fără nicio legătură cu substanța creației. Termenul de exil desemna o situație administrativă, și nicidecum o identitate artistică.

50

Problemele administrative (uneori stânjenitoare, e drept) nu-mi afectează creația și consider că nu merită mai mult interes decât un pantof care te roade. Nu cred că istoria și critica literară au a se preocupa de bătăturile autorilor și înverșunarea cu care unii și alții și-au făcut o meserie din exploatarea bășicilor din talpă a fost dintotdeauna un semn de impotență artistică (...). Literatura de exil? Ar însemna să vorbim de literatura dintr-o grădină zoologică, cu animale care nu duc viața lor firească. Un scriitor e cel care trăiește scriind, care trăiește prin scris și care nu-și pune problema dacă scrie mai bine în dormitor, în sufragerie sau în baie” (1).

Cea de-a doua atitudine este mai puțin categorică în privința absenței de legătură dintre exil (ca eveniment traumatizant al biografiei autorilor) și operă, dezvăluind, prin vocea scriitorului Bujor Nedelcovici, mai multe aspecte ale exilului, care par să formeze o diversitate categorială, printre care el însuși enumeră: *exilul exterior, exilul interior, exilul voluntar și pe cel involuntar*. Primul tip se face simțit atunci când scriitorul trăiește într-o societate restrictivă, ostilă, constrângătoare, privativă de libertate, când „acasă” înseamnă „hăituire, îngrădire, nedreptate, minciună, persecuție, intoleranță”, când „acasă” nu te simți bine, te simți străin și nelalocul tău:

„Nu m-am simțit niciodată bine și acasă. Eram un tolerat de ceilalți și trăiam o nemulțumire și o revoltă interioară pentru că nu admiteam injustiția, neadevărul și nedreptatea. M-am eliberat prin scris și în imaginar. Am scris și m-am scris (subl. autorului). Fugeam dintr-o realitate ostilă într-o lume de povești pe care mi-o spuneam mie însumi. În roman găseam liniștea, echilibrul, pacea, evadare în ficțiune și eram mereu în căutarea unei seninătăți dificil de dobândit. În scris mă revoltam, îmi luam revanșa și aveam impresia ca scriitorul are o misiune: «rostitor de adevăr»”(2).

Exilul interior, a doua categorie, este resimțit când scriitorul începe să-și pună întrebări asupra propriei sale identități, a sufletului, spiritului și intelectului său, asupra valorii pe care o reprezintă acestea și el însuși; schimbând spațiul geografic și contextul sociocultural, treci printr-o metamorfoză, trebuie să te schimbi pentru a te adap-

ta, dar, mai ales, schimbi instrumentul gândirii și exprimării tale ca scriitor: limba. Dovada că te-ai adaptat într-un spațiu străin este trecerea de la supraviețuire la...viețuire, ca un fel de renaștere sau o a doua naștere. Cum declară Bujor Nedelcovici:

„Exilul este una din cele mai grele probe la care este supus un intelectual. Poate fi comparat cu boala și cu moartea. Exilul este o asceză, o probă inițiativă, o moarte și o înviere. O metanoia sau o metamorfoză – cum spunea Ovidiu – structurală (în substanța, în esența ființei umane) ce presupune o mare forță morală și spirituală. Dacă nu ai această putere, te sinucizi sau înnebunești”(3).

Ultimele două categorii de exil, voluntar și involuntar, implică factorul decizie și factorul libertate. Unii au avut puțința (sau au putut folosi diferite subterfugii) să se elibereze prin fugă sau prin evadare din „închiisoarea” unei societăți unde erau lipsiți, în general (dar nu în toate cazurile!), de drepturi și de libertăți, erau supravegheați și hărțuiți și, în special, unde plana asupra lor interdicția de a-și publica opera. Ce le-ar mai fi rămas decât lupta pentru a-și justifica numele (de scriitor) și a-și construi un renume? În acest sens, referindu-se la expatriat și la ceea ce pierde el strămutându-se într-o lume străină, încercând s-o ia de la capăt, Cioran precizează:

„Greșim când ni-l imaginăm pe exilat ca pe un personaj care abdică, se retrage și rămâne în umbră, resemnat cu nenorocirile lui, cu condiția de obiect netrebuincios. (...) Cel care a pierdut totul păstrează, ca pe o ultimă salvare, speranța gloriei sau a scandalului literar. Consimte să renunțe la tot, în afară de numele lui” (4).

Rezumând toată această problematică a exilului, în termenii istoriei și teoriei literare, putem spune că legătura dintre Exil ca fapt biografic și Operă se subsumează unui Timp Istoric în care intelectualii români (începând cu al doilea val) sunt siliți să facă o alegere între Societatea Totalitară (Est) în care trăiesc și Societatea Liberă (Vest). Exilul acestora, între constrângere, fugă și evadare, a fost și o opțiune între o limbă de circulație restrânsă (româna) și o limbă internațională (franceza). Renunțarea la limba română, limba originii și a nașterii, a confi-

gurării, *ab initio*, a unei specifice amprente de spiritualitate și sensibilitate, a unei determinări identitare în gândire, pentru a adopta o altă limbă de creație a însemnat, pe de o parte, ieșirea din național și regional spre universal și internațional, iar pe de altă parte, reconstituirea unei alte identități, multiculturale, pornind chiar de la o aparentă cultură minoră, fără rezonanță și însemnătate. Ce ar fi fost totuși și ce ar fi ajuns Cioran, Eliade, Ciorănescu și Ionescu, dacă s-ar fi limitat la a scrie doar în limba română? Cine ar fi știut de Barbu Fundoianu, de Ioan Petru Culianu, de Matei Vișniec, de Tristan Tzara, de Virgil Tănase, de Petru Dumitriu și atâția alții, dacă, vorba tânărului polemist Eugen Ionescu, ar fi rămas între granițele unei „culturi minore”, periferice, imitative? Gânduri ce i-au determinat pe anumiți scriitori de extracție filosofică (Andrei Pleșu) să socotească, nu spunem cât de justificat, că adevărata cultură română s-a născut în... exil. Bilingvismul (poate chiar trilingvismul scrierilor acelor precum Al. Ciorănescu, Mircea Eliade, Ioan Petru Culianu) presupune o păstrare în latență a limbii materne, ca tipar al sensibilității și spiritualității scriitorului, și o manifestare în suprafață a limbii adoptate conjunctural de către acești ambițioși copii ai destinului. Dar între latență și manifestare există principiul vaselor comunicante care duce la coexistența, uneori armonioasă, alteori sfâșietoare, a unei multiculturalități în care bipolaritatea dintre „minor” și „major” nu mai ajunge să aibă prea mare importanță. La urma urmei, această separație ierarhică, cam naivă și tendențioasă, între mare și mic, major și minor, însemnat și neînsemnat, este doar un alt mod de a acredita (falsa) superioritate a unei lumi asupra altora, a unor națiuni și culturi în detrimentul altora. Teorie cu certe origini rasiste (decurgând din filosofia supraomului a lui Nietzsche), precum era cea din perioada interbelică a superiorității rasei ariene germane asupra celorlalți mundani. Acest „mic”, „minor”, „neînsemnat” își are și el rostul lui bine determinat, chiar dacă ar fi socotit numai celălalt pol în comparație cu care există, se manifestă și se poate vorbi de „mare”, „major”, „însemnat”...Cel mai bine ar fi să

folosim termenii de extindere sau restrângere a ariei geografice când ne referim la cultura și limba unui popor, atât de dependente în ființarea și devenirea lor de numărul utilizatorilor acestora. Cu alte cuvinte, o cultură și o limbă funcționând pe o arie geografică restrânsă ar putea fi numite naționale, în timp ce culturi și limbi utilizate pe arii geografice (cât mai) extinse pot fi numite internaționale.

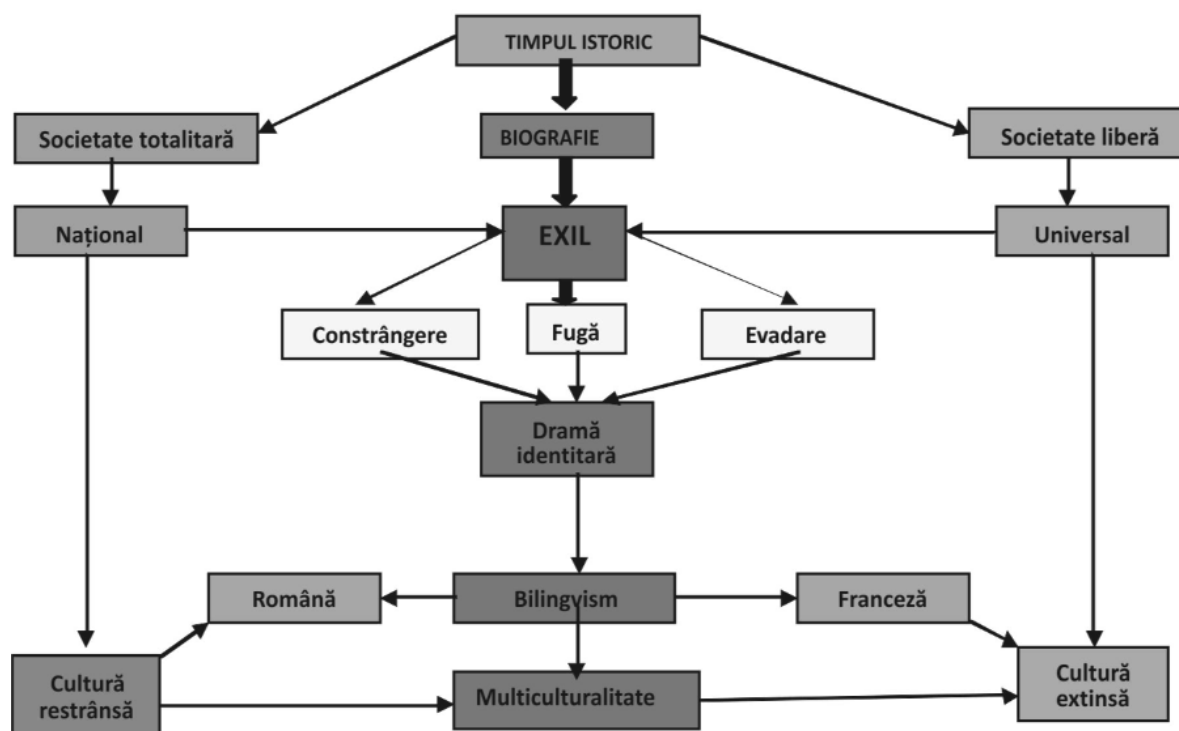
În esență, intercondiționările din problematica dezbătută până aici pot fi figurate ca în schema de mai jos.

Sigur că deschiderea din prezent (2007) spre culturile Europei, spre acele culturi purtătoare de tradiții și de vechime (cea franceză sau cea germană ori italiană) spre care s-au îndreptat mai întotdeauna dorințele de educație și cultivare ale românilor din *elitele intelectuale* pune și o altă problemă: aceea a amprentei unice în contextul mai larg al unor culturi reunite sub „standardul” unor interese (economice) comune.

Există această voce distinctă ca să putem afirma prezența unică a „românității”? Este ceea ce încercăm să dovedim disertând despre „scriitori *români* de limbă franceză din exil”.

Două biografii și două destine apropiate în diferență

Ne-am oprit asupra a doi scriitori care fac parte din două valuri succesive de exilați, după cum am menționat deja. Din primul val, dorim să-l izolăm, în studiul nostru, pe Alexandru Ciorănescu, iar din al doilea, pe Petru Dumitriu. Sunt doi scriitori pe care-i leagă doar exilul ca eveniment biografic, dar destul de diferiți în evoluția lor literar-culturală de *dinainte* și de *după* plecarea lor din România. Amândoi au avut totuși o *precocitate a creației* și o *longevitate literară* asemănătoare: au început de timpuriu (Alexandru Ciorănescu se lansa în poezie încă de la vârsta de 15 ani, în revista Liceului „Spiru Haret”; iar Petru Dumitriu, pe când avea doar 21 de ani, se face remarcat de un juriu select de critici literari – Tudor Vianu, Pompiliu Constantinescu, Henriette Yvonne Stahl, Felix Aderca – cu primul lui volum de opt proze mitologice, „Euridice”, care obține sufragiile lor, fiind premiat pentru acest volum de debut) și și-au încheiat munca creatoare (accidental și nu voluntar!) la o vârstă înaintată – primul la 88 de ani, al doilea la 78 de ani.

Să vedem câteva dintre elementele istoriilor lor personale, examinate pe rând.

Alexandru Ciorănescu s-a născut la sfârșitul primului deceniu al secolului al XX-lea (11.XI.1911) și a murit departe de țară, în Insulele Canare, cu un an înainte de sfârșitul aceluiași secol, pe care l-a traversat și înglobat în îndelungată și agitată sa existență (25.XI.1999). Este un comparatist de renume, dramaturg, eseist, etimolog, istoric, lingvist, poet și prozator, pe scurt, un scriitor român care a cunoscut calea exilului pentru o perioadă mai mare de jumătate din viața sa. A scris și a redactat (în mare parte singur!) opere științifice de mare importanță și care includ o vastitate impresionantă a informației și cunoașterii, atât în domeniul lingvisticii și al comparatismului, cât și în cel al etimologiei și cel al două mari literaturi ale lumii (franceză și spaniolă). Pentru aceste motive este socotit unul dintre marile spirite enciclopediste ale culturii române, unul dintre coloșii ei, alături de un Dimitrie Cantemir, Bogdan Petriceicu Hașdeu, Nicolae Iorga, Mircea Eliade. Se cunosc puține

lucruri despre viața sa personală, căci existența sa se confundă cu bogata sa activitate profesională în diferitele câmpuri de studiu și de interes cognitiv (literatură comparată, istorie literară, etimologie, lingvistică, dramaturgie, critică și istorie literară etc.), în care s-a afirmat din plin ca un spirit talentat, erudit și inovator, fie că a scris în limba sa maternă (româna) sau în franceză, fie că și-a redactat lucrările în spaniolă sau în italiană, și-a semnat diferitele și variatele scrieri sub diverse nume și pseudonime, dintre care cele mai frecvente au fost: *Alexandru Ciorănescu*, *Alejandro Cioranescu*, *Alexandre Treize*, *Mihai Tăcutu*.

S-a născut într-o familie de tradiție intelectuală, căci ambii lui părinți erau profesori, așa cum va fi el însuși, cincizeci de ani mai târziu, la Universitatea din Tenerife, Bahía Blanca. După cum spuneam deja, debutează cu poezii în 1926, la nici 15 ani, în revista „*Vlăstarul*” a Liceului „*Spiru Haret*” din București. Unul dintre cei mai importanți critici literari români din perioada interbelică, George Călinescu, îi solicită colaborarea, în 1930, pentru a scrie diferite articole de literatură comparată în revista „*Capricorn*”, pe care o conducea. Patru ani mai târziu, obține diploma de licență în filologie română și franceză la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din București, în 1933, unde audiase, în cei patru ani de studii, cursurile reputaților profesori universitari Nicolae Iorga (istorie), Nicolae Cartojan (literatură română veche), Ovid Densusianu (lingvistică), Charles Drouhet (literatură franceză), Ramiro Ortiz (literatură italiană). În același an, obține diploma Școlii Superioare de Paleografie și Arhivistică din cadrul departamentului Arhivelor Statului. Până aici, existența sa seamănă cu cea a oricărui tânăr studios din generația sa, care ar fi privit studiul ca pe o plăcere. Odată cu prima sa ieșire din România în Franța pentru a-și pregăti teza de doctorat în domeniul literaturii comparate, lucrurile încep să se schimbe în destinul său și au făcut, probabil, să se coacă în mintea sa ideea exilului, care i-ar fi oferit mult mai multe posibilități de cunoaștere și studiu. Așadar, între anii 1934-1938, el se

află în Franța, ca doctorand și ca elev al Școlii Românești de la Fontenay-aux-Roses, deși anterior solicitase în zadar o bursă a Școlii Românești de la Roma. În această perioadă, audiază cu sârguință cursurile de literatură comparată ținute de Ferdinand Baldensperger, la Facultatea de Litere, și de Paul Van Tieghem și Paul Hazard, marii maeștri în materie de comparatism, de la Școala Normală Superioară din Paris. În preajma celui de-al Doilea Război Mondial, în 1939, obține diploma de doctor în litere, la Sorbona, cu o teză intitulată „*L'Arioste en France*”, studiu care a rămas până azi un model de studiu comparatist. Timp de doi ani, între 1938 și 1940, lucrează ca lector de limba și literatura română la Universitatea din Lyon și pe postul de consilier și atașat cultural la Legația Română din Paris (1940).

Reîntors în România, pentru o scurtă perioadă de șase ani (1940-1946) până la plecarea sa definitivă, ocupă diferite posturi, după cum urmează: secretar al Institutului de Istorie Universală din București (până la asasinarea lui Nicolae Iorga de către legionari, în noiembrie 1940); director literar la Editura Contemporană (1942-1945); secretar general al Asociației Române pentru Studiul Renașterii și al Asociației Culturale Hispano-Române; inspector general al artelor (1943-1946); director al Teatrului Național din București (1944-1945); director al revistei „*Universul literar*”, după armistițiul din august 1944. Chiar dacă obține la sfârșitul războiului un post pentru lectoratul român din Grenoble, nu poate pleca pentru a-și ocupa postul, deoarece autoritățile militare germane refuză să-i acorde viza de tranzit. În fine, reușește să ajungă la Paris în calitate de consilier cultural al Legației Române (la începutul anului 1946 – anul exilului său); concediat, în anul următor, din acest post, ia decizia de a nu se mai întoarce în România. Această decizie îi va afecta întreaga existență, după cum o mărturisește plin de amărăciune mult mai târziu:

„Fusesem rechemat și destituit într-un moment în care cei doi copii ai mei se aflau în țară și, în condițiile de atunci, recuperarea lor nu era posibilă, lucru care mi-a fost dovedit ime-

diat. Mai mult, situația lor de copii părăsiți de părinți, ca noi, era precară: și pentru a-i proteja în puțina măsură în care mai puteam s-o facem, m-am decis să evit centrul de contacte și de tentații pe care-l constituie Parisul: decizia cea mai grea și mai decisivă, din punctul de vedere al viitoare desfășurări a activității mele, și pe care n-am putut-o lua în deplină libertate”.

Exilul lui este, așadar, consecința acestei decizii, decurgând dintr-o constrângere conjuncturală, și a dorinței intense de a munci în libertate. Trebuie să adăugăm, deoarece în citatul sus-menționat vorbește de familie și de copii, că familia și copiii nu l-au iertat niciodată pentru acest pas, cu atât mai mult cu cât s-au simțit abandonați tocmai pentru că, abia la distanță de peste douăzeci de ani, a putut face ceva pentru reîntregirea și reunirea familiei. Acest lucru dovedește că a fost un om în întregime devotat studiului, bibliotecilor și cărților. Un „*homo studium*”.

Primul său loc de muncă, în exil, va fi ca secretar de redacție la revista „*Le Livre*” din Paris (1947-1948) și cercetător la Centrul Național de Cercetare Științifică (1948). Invitat ca profesor, „*encargado de curso*”, la Universitatea din Laguna (Tenerife, Insulele Canare), va preda aici aproape o viață întreagă, din luna decembrie a anului 1948 până în 1979, limba și literatura franceză, dar realizând în același timp și cursuri de literatură italiană, portugheză și română sau de literatură comparată. În 1958, cere și primește cetățenia franceză. Șapte ani mai târziu, în 1965, Universitatea din Bordeaux îl numește conferențiar de literatură comparată, „*en congé de mission*”, la Laguna și devine profesor titular al postului în 1978. În Insulele Canare, Alexandru Ciorănescu a fost, din 1957, membru al Institutului de Studii Canariene, în cadrul căruia a condus departamentul de bibliografie (1957-1960, 1962-1970) și de istorie (1974-1982).

În calitate de director, a coordonat următoarele colecții: „*Clasicos Romero*” (1968-1972) care și-a propus să publice clasici ai literaturii spaniole; „*Flor de Romero*” – colecție în care au apărut opere aparținând literaturii universale și, în fine, „*Enciclopedia Canaria*” în care își propuseseră să publice monografiile pe diverse teme de cultură spa-

niolă. Vasta sa activitate a fost recunoscută și distinsă prin decernarea înaltei distincții științifice „*doctor honoris causa*” a Universității din Laguna. În orașul Santa Cruz de Tenerife, există o stradă care poartă numele lui Alejandro Cioranescu, în semn de omagiu și de recunoștință față de unul dintre cei mai importanți istorici și geografi ai Insulelor Canare.

Din imensa și extrem de variată sa operă, să cităm măcar o selecție din cele mai importante titluri, în limba în care ele au fost publicate: *Alexandru Depărățeanu*, studiu critic, București, 1936; *L'Arioste en France, des origines à la fin du XVIII-e siècle*, tomes I-II, Paris, 1939 (a doua ediție, Torino, 1963); *Vie de Jacques Amyot d'après des documents inédits*, Paris, 1941; *La tradition historique et l'origine des Roumains*, Bucarest, 1942; *Teatrul românesc în versuri și izvoarele sale*, Bucarest, 1943; *La Roumanie vue par les étrangers*, București, 1944; *Literatură comparată. Studii și schițe*, București, 1944; *Jean Moréas, Stanțe, traducere în versuri*, București, 1945; *Atlantic*, versuri, Santa Cruz de Tenerife, 1950; *Biografie pentru rândunele*, versuri, Santa Cruz de Tenerife, 1952; *Estudios de literatura española y comparada*, La Laguna, 1954; *Au revoir, Monsieur l'Ange*, teatru, Paris, 1954; *Don Carlos de Viana*, dramă în patru acte, Paris, 1954; *Diccionario etimológico rumano*, Biblioteca Filológica, Universidad de La Laguna, Tenerife, España, 1954-1966 (traducere românească într-un singur volum în 2001); *El Barroco o el descubrimiento del drame*, La Laguna, 1957 (traducere românească G. Tureacu, Cluj, 1980); *Bibliographie de la littérature française du XVI-e siècle*, Paris, 1959; *Le couteau vert*, roman, Paris, 1963 (traducere germană, 1965); *La Divine Comédie*, traducere cu introducere și note, Geneva, 1964; *Principios de literatura comparada*, La Laguna, 1964; *Bibliographie de la littérature française du XVII-e siècle*, Paris, 1967; *Colón humanista. Estudios de humanismo atlántico*, Madrid, 1967; *Bibliographie de la littérature française du XVIII-e siècle*, Paris, 1969; *L'Avenir du passé. Utopie et littérature*, Paris, 1972; *Vasile Alecsandri*, New York, 1973; *Bibliografía franco-española, 1600-1715*, Madrid, 1977; *Historia de Santa Cruz de*

Tenerife, Santa Cruz, 1978, 4 tomuri; *Ion Barbu*, New York, 1981; *Le masque et le visage. Du baroque espagnol au classicisme français*, Geneva, 1983; *Santa Cruz, primavera y poesía*, Santa Cruz de Tenerife, 1986; *Jose de Anchieta, escritor*, La Laguna, 1987; *Care Daniel?* (roman), Cartea Românească, 1995; *Amin-tiri fără memorie*, vol. I (1911-1934), Editura Fundației Culturale Române, 1995; *Guignol triste*, volum de povestiri, Paris, 1998.

Într-o introducere critică din 1965 la opera maestrului, de unde se vede că valoarea lui Alexandru Ciorănescu a fost recunoscută și prețuită din timpul vieții lui zburcimate, istoricul și criticul literar Mircea Popescu afirma:

„Dacă am afla că domnul Alexandru Ciorănescu, ale cărui studii de istorie și de istorie literară le cunoșteam din țară, iar lucrarea-i fundamentală, de curând retipărită, *Ariosto în Franța*, e și astăzi un model de literatură comparată, pregătește un tratat de matematică ori scrie o simfonie, nu ne-am mira câtuși de puțin: omul de capabil de orice. Lăsând gluma la o parte, trebuie să mărturisim îndată admirația și uimirea pe care ne-o trezește orice studiu al profesorului de la Universidad de La Laguna, care, în decurs de numai câțiva ani, ne-a dăruit un dicționar etimologic al limbii române, o monografie în limba spaniolă asupra barocului, o ediție completă a operelor lui Cristofor Columb, o exemplară bibliografie a literaturii franceze din secolul al XVII-lea, un roman în limba franceză și o sumedenie de alte «mărunțișuri» de mare valoare...”

Trebuie să insistăm asupra faptului că, în calitate de lingvist, Alexandru Ciorănescu a realizat unicul dicționar etimologic complet al limbii române, din pricina căruia este considerat de către hispanistul Dumitru Copceag: „*un Corominas rumano: la mayor autoridad en materia de etimología*” (N.B.: „*Conocido vulgarmente como el Corominas, es en la actualidad – este diccionario imprimido en 1954-195, fue la obra maestra de Joan Corominas, uno de los grandes romanistas del siglo XX - el diccionario etimológico de la lengua española por antonomasia. Y lo es no sólo por ser único en su género, sino por haber sido refrendado por los especialistas como el de mayor amplitud, rigor científico, laborioso empeño y riqueza de documentación, entre las obras generales de*

referencia publicadas sobre etimología hispánica.”). În lingvistică, Alexandru Ciorănescu face parte din familia curentului idealist, reprezentat de Wilhelm von Humboldt, Benedetto Croce sau Karl Vossler, filologi pentru care limba este forma cea mai directă de exprimare a spiritului omenesc. Cele mai importante calități ale sale în domeniul etimologic (deoarece a muncit în condiții destul de dificile, chiar nepotrivite unei atari întreprinderi, departe de orice sursă documentară directă sau bibliotecă românească) ar fi: simțul limbii, intuiția și relația afectivă cu fenomenele studiate. În prefața la ediția românească a *„Dicționarului etimologic român”*, Alexandru Ciorănescu face următoarele mărturisiri asupra muncii sale:

„Am muncit în condiții științifice din cele mai dure, la mai mult de mii de kilometri distanță de cea mai apropiată bibliotecă română, fără să dispun de cărți proprii, fără niciun ajutor sau colaborare, în afara celui al numeroșilor mei prieteni care mi-au procurat cărțile absolut necesare”.

Vorbind despre studiile de critică și istorie literară ale lui Alexandru Ciorănescu, publicate în România sau în exil, Ion Negoițescu (un alt exilat) subliniază capacitatea extraordinară a acestuia de a realiza cu același talent ieșit din comun și cu o ușurință formidabilă contribuții de analiză riguroasă și detaliată (în lucrări de comentariu critic precum cele trei mici monografii despre Alexandru Depărateanu, Vasile Alecsandri și Ion Barbu), instrumente bibliografice de referință (precum *„Bibliographie de la littérature française”*, care a primit în 1960 Premiul „Brunet” a prestigioasei Academii de Inscripții și Arte Frumoase) sau sinteze care presupun parcurgerea unui imens material informativ (precum *„El Barroco o el descubrimiento del drama”*, *„L’Avenir du passé. Utopie et littérature”* sau *„Le Masque et le Visage. Du baroque espagnol au classicisme français”*).

În fine, îndreptându-ne acum atenția spre cel de-al doilea intelectual a disertației noastre despre exil, trebuie să punctăm câteva date biografice, în marginea cărora comentariile exegetice vor accentua ceea ce este util de pus în evidență.

Din capul locului, e nevoie de precizarea că trecem de la un spirit enciclopedist, impresionant prin vastitate și varietatea domeniilor abordate, mai mult un teoretician decât un creator de literatură (deși nici aceasta nu i-a fost străină, după cum s-a văzut), trecem deci de la faptele de cultură la o zonă mai restrânsă, la literatură, la un scriitor care a fost preocupat și obsedat de un singur lucru: de creația literară, cu preponderență aceea în proză, căci este recunoscut ca un romancier aproape genial prin capodopera sa *„Cronică de familie”*.

Petru Dumitriu s-a născut într-o primăvară din deceniul al doilea al secolului XX (8.05.1924), în satul Baziaș din județul Caraș-Severin, în sudul României, într-o familie în care mama, Tereza (născută von Debretzy), unguroaică fiind și neam nobil, vorbea franțuzește cu fiul și soțul ei. De aceea, franceza i-a fost scriitorului, încă din copilărie, o limbă familiară, practic o a doua limbă maternă. Tatăl lui, Petre Dumitriu, a fost, ca militar de carieră, mai întâi sublocotenent, apoi căpitan în armata română și avansează cu greu la gradul de colonel în rezervă (grad pe care-l are în preajma evenimentelor din 1947, când se schimba regimul politic în România). Deși extrem de inteligent, îi lipsesc ambiția oarbă, cruzimea și brutalitatea care ar face din el un militar de carieră de succes. După cum îi va descrie viața fiul lui, romancierul de mai târziu, în volumul al doilea al *„Cronicii de familie”*, ascensiunea militară i-a fost barată de neexecutarea unui ordin asasin: refuză să omoare niște amărâți țărani bulgari, care ar fi fost, chipurile!, autorii unor atacuri teroriste împotriva soldaților de sub comanda căpitanului Petre Dumitriu.

Fiul face școala primară și un an de gimnaziu la Orșova. Liceul l-a absolvit la Târgu Jiu în 1941. Începe studii de filosofie, cu o bursă “Humboldt” la Universitatea din München (1941-1944), dar le întrerupe din cauza evenimentelor din 23 august 1944. Acest fapt biografic va fi inserat, prin transfigurare artistică, în destinului abulicului homosexual Șerban Romanò din *„Cronică de familie”* (volumul 2).

Debutează în 1943, în Revista Fundațiilor

Regale, cu „Nocturnă în München”. În 1945, pe când avea numai 21 de ani, un juriu în care se aflau Tudor Vianu, Felix Aderca, Pompiliu Constantinescu, Victor Eftimiu, Henriette Yvonne Stahl (o femeie care i-a fost multă vreme tovarășă de viață și apoi chiar, scurtă vreme, și soție, deși era cu 20 de ani mai în vârstă ca el) i-a conferit premiul pentru cea mai bună nuvelă a anului, „Argonautica”. Iar prima carte care îi apare în 1947 este o suită de opt proze, de extracție mitologică, numită „Euridice”. Este gazetar la „Fapta” lui Mircea Damian; redactor la revista „Flacăra” (din 1948), trece la revista „Viața românească” (unde devine redactor-șef în 1953). În plan artistic, a făcut în această perioadă compromisuri mari, pentru care mulți nu-l vor ierta niciodată și pentru care alții îl vor numi „un geniu pervertit” sau „slugoi comunist”. A scris abominabilele romane proletcultiste, concepute în paradigma realismului socialist: epopeea ratată - „Drum fără pulbere” (1951) și epopeea mării - „Pasărea furtunii” (1954). Prima scriere dedicată construirii Canalului Dunăre-Marea

neagră, de fapt o glorificare a acestei construcții monumentale (în realitate un sinistru lagăr de exterminare, un gulag politic sau un loc de detenție pe viață pentru toți potrivnicii regimului politic), având straniul număr de pagini 666, este acest roman-frescă „Drum fără pulbere”, despre care scriitorul va mărturisi mai târziu cu o amarnică luciditate (declarație din 1994):

„Eu am intrat buzna în realismul socialist și m-am ars cumplit fiindcă gândeam așa: domnule, canalul Dunăre-Marea Neagră - ce lucru măreț! Idiot, în realitate, fiindcă Dunărea se varsă singură în Marea Neagră. Ce Dumnezeu îi trebuia un canal? Deci de la început imbecilitatea, țieala comunistă era vizibilă. Dar, mă rog, era o mare lucrare. Mă duc pe teren. Văd lucrări, excavatoare, muncă, pământ răvășit (...). Asta-i păcatul vieții mele. Punct. N-am comis niciodată un păcat mai mare decât ăsta. Ei, bine: l-am făcut. L-am făcut, dar l-am plătit cu 33 de ani de exil, l-am plătit cu nefericire, l-am plătit cu rușine, l-am plătit cu dușmănia și reprobarea și dezaprobarea victimelor”.

Apariția din 1953 a nuvelei „Bijuterii de

familie", conținând un nucleu narativ ce prefigurează capodopera românească a lui Petru Dumitriu din 1957, „Cronică de familie”, unul dintre cele mai mari romane românești dintotdeauna, un roman total, roman istoric, social, politic, de moravuri, de aproape 2000 de pagini, repartizate inegal în trei volume. Este o frescă ambițioasă a societății românești pe o perioadă de 100 de ani, din 1860 până prin 1950, ținând de o tehnică narativă tradițională prin reconstituirea culorii epocii, a interioarelor de locuințe (mai ales boierești) și a ambianței sociale, toate de sorginte așa-zis balzaciană, pe care o depășește prin modernitatea unor descrieri de o cruzime naturalistă și adeseori grotescă. În general, stratificarea socială, între stăpâni și sclavi, clasa conducătoare (aristocrați, boieri, burghezi și activiști de partid) și clasa condusă, supusă (țărani, muncitori, proletari), servește, până în final, demonstrației (oarecum teziste) a decăderii și dispariției acestei clase. Optica narativă, deși clasică, la persoana a III-a, e răsucită când dinspre destinele privilegiate ale clasei de sus, când dinspre cei săraci, amărâți și exploatați, așa încât lumina reflectorului epic, perspectiva, este dirijată ori de sus în jos, ori „mătură” evenimentele de jos în sus. George Pruteanu o consideră : „o carte de dimensiuni europene, o marcă a vitalității literelor românești” (5), în timp ce Ion Negoitescu, recunoscându-i „incontestabilul talent de povestitor”, plasează „Cronica...” în urma altor romane românești de amplă structură ciclică: „reconstituire istorică bogată în culoare locală adesea (...), problematică morală chiar uneori (...) fără ca totuși să poată sta alături, nici ca importanță în evoluția romanului românesc, nici ca valoare în sine, de Romanul Comăneștenilor de Duiliu Zamfirescu, de cileurile Hallipă de Hortensia Papadat Bengescu ori În preajma revoluției de Constantin Stere” (6).

Dincolo de aprecieri sau dezavuări, un lucru rămâne cert: cartea a trecut granițele țării chiar la puțină vreme după publicarea ei în țară (ultimul volum apăruse deja în 1957) și este tradusă în franceză și tipărită la Editura Seuil.

Anul de cotitură din existența scriitorului este 1960, anul în care ia calea exilului.

Cu toate că făcuse parte din structurile de stat comuniste, având funcții importante (din mai 1956 până în decembrie 1958, a fost director al Editurii de Stat pentru Literatură și Artă – ESPLA -, dar în această calitate a făcut posibilă apariția unor traduceri din Shakespeare de Ion Vinea; apoi, înaintea fugii sale din 1960, fusese numit președinte al Consiliului Editurii din Ministerul Culturii), pleacă în străinătate, sub pretextul unei călătorii de documentare (ar fi vrut să continue scrisul la „Biografii contemporane” din care începuse ceva în țară) și de odihnă și cere azil politic în R.F. Germania, stabilindu-se la Frankfurt. Fuga lui și a soției lui (Irina Medrea) a avut consecințe devastatoare pentru familia rămasă în țară, rude apropiate sau prin alianță. Copilul lor avea numai 11 luni și a fost predat de autorități Casei copilului, găsindu-i-se și un tutore, ținut ostatic până la vârsta de cinci ani și jumătate, când va fi expediat părinților. Scriitorului i s-a intentat un proces penal, prin care era acuzat de trădare de patrie, i s-a confiscat întreaga avere și, în plus, a fost

acuzat (printr-o înscenare) de delapidarea unei sume uriașe din averea statului. Pe fosta lui soție, Henriette Yvonne Stahl (de care se despărțise deja din 1956), autoritățile au arestat-o și obligat-o, sub amenințarea cu ani grei de închisoare să declare într-un articol că ea ar fi fost autorul „Cronicii de familie”, urmărind, desigur, desființarea scriitorului.

Mulți s-au întrebat în mod firesc de ce a fugit în exil, când era un scriitor de succes și avea în țară cam tot ce și-ar fi dorit la vremea aceea un condeier: poziție socială, avere și renume. A pierdut aproape totul și a trebuit s-o ia de la capăt, reconstruindu-și statutul de scriitor.

Motivația scriitorului însuși, care apare într-o scrisoare trimisă din Germania lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, este că se sătura-se de persecuțiile la care ar fi fost supus de către Leonte Răutu, șeful Direcției de Propagandă și Cultură a Partidului Muncitoresc Român. Leonte Răutu acesta va fi unul din personajele unei „cronici hieroglice”, numit Malvolio, din primul roman scris în exil, „Ne întâlnim la judecata de apoi” (1961).

A pledat convingător, *pro domo sua* cu fiecare carte concepută și publicată; va scrie într-un ritm alert și susținut, după cum urmează: „Rendez-vous au jugement dernier”, Seuil, 1961; „Incognito”, Seuil, 1962; „L'Etrême Occident”, Seuil, 1964; „Les initiés”, Seuil, 1966; „Le sourire fard”, Seuil, 1967; „L'homme aux yeux gris”, vol. 1, Seuil, 1968; „Retour à Milo”, vol. 2, Seuil, 1969; „Le Beau voyage”, vol. 3, Seuil, 1969; „Aux dieux inconnus”, Seuil (1979); „Comment ne pas l'aimer! Une lecture de l'Evangile selon Saint-Marc”, Editions du Cerf, 1981; „La liberté”, Seuil, 1983; „Zéro ou le point du départ”, Editions du Cerf, 1982; „Mon semblable, mon frère”, Editions du Centurion, 1983; „Walkie-talkie, marcher vers Dieu, parler à Dieu”, Editions du Cerf (1983); „La femme au miroir”, Edition de la Table Ronde, 1988; „La moisson”, Edition de la Table Ronde, 1989; „Les amours difficiles”, Editions l'Age de l'Homme, 1989.

Sfârșitul l-a găsit lucrând la un mare op, intitulat „Structurile răului”, căci era convins

că trăim într-o lume a răului și, de altfel, la o analiză atentă, toate personajele sale se izbesc de multiplele fațete ale acestuia fie că e vorba de Inchiziție sau crudele războaie (v. „Omul cu ochii suri”), fie că se referă la comunism (cf. „Ne întâlnim la judecata de apoi”, „Incognito”), fie la imoralitatea omului (cf. „Cronică de familie”, „Ne întâlnim la judecata de apoi”), fie la tarele Occidentului (cf. „Extremul Occident”). S-a stins, așadar, într-o altă primăvară, un destin aproape rotund, pe 6 aprilie 2002, la Metz, în Franța.

Aprecierea de care s-a bucurat în străinătate a fost simultană și într-un articol de James Ramoni din „La Tribune de Genève” (25-26 martie 1961) este numit „un Saint-Simon roumain”; iar în „Le Figaro littéraire” (ianuarie 1963) și în „Le Monde” (23 ian. 1963), Luc Estang și Pierr-Henri Simon îl compară cu Boris Pasternak: „Incognito mérite d'être classé non loin du Docteur Jivago sur le rayon des grands romans insérés dans l'actualité fondamentale de notre siècle” (7).

NOTE:

- 1 Revista „Discobolul”, redactor Cornel Nistea, Alba Iulia, 2004;
- 2 Idem, Ibidem;
- 3 Idem, Ibidem;
- 4 citat de George Băjenaru, în art. „Ființa românească în literatura exilului” (pag. www.alternativaonline.ca);
- 5 George Pruteanu, *Expunere la moartea scriitorului Petru Dumitriu în Senatul României*, Monitorul oficial 054/ 18 aprilie 2002;
- 6 citat de Florin Manolescu, în *Enciclopedia exilului literar românesc 1945-1989*, Ed. Compania, București, 2003;
- 7 Idem, Ibidem (cf. mai sus).

REFERINȚE CRITICE:

- 1 Florin Manolescu, *Enciclopedia exilului literar românesc 1945-1989*, Ed. Compania, București, 2003;
- 2 Eugen Simion, *Convorbiri cu Petru Dumitriu*, Iași, 1994;
- 3 George Pruteanu, *Pactul cu diavolul. Șase zile cu Petru Dumitriu*, Cluj, 2001;
- 4 Crisula Ștefănescu, *Între admirație și iubire. De vorbă cu Alexandru Ciorănescu*, București, 2000;
- 5 Mihai Gabriel Popescu, Ștefan Ion Ghilimescu, *Dinastia de cărturari a Ciorăneștilor*, Târgoviște, 2000;
- 6 Aurelio Rauta (ed.), *Alexandru Ciorănescu, l'Homme et l'oeuvre*, Fundación Cultural Rumana, Madrid, 1991.

caiete
critice

5-6-7 (259-260-261) / 2009

Revistă editată de Fundația Națională pentru Știință și Artă

Director: Eugen SIMION

Centrul Constantin Brâncuși

Fragmente critice

Zece săptămâni către
de Eugen Simion

Cronici literare

Completarea operei

Correspondență

Constantin Brâncuși

Scrieri

Petru Coman

Stephan

Eugen

Colocvii

caiete
critice

4 (294) / 2012

Revistă editată de Fundația Națională pentru Știință și Artă

Director: Eugen SIMION

Despre Franța. "Îndreptar pătimas" (III)
de Eugen Simion

Colocviul tinerilor critici, ediția a VI-a - Literatura document și literatura nonfiecțiunii

Serban Axinte,
Bianca Burja-Cernat,
Paul Cernat,
Alexandra Ciocărlie,
Bogdan Cretu,
Bogdan Mihai Dascalu,
Teodora Dumitru, Alex Goldy,
Adrian Jicu, Marius Miheș,
Antonio Patrascu, Ioana Revinic,
Oana Anca Sofian

caiete
critice

9 (275) / 2010

Revistă editată de Fundația Națională pentru Știință și Artă

Director: Eugen SIMION

Slavici și strai moderatiei
de Eugen Simion

"Cu istoric mă îngrijorează de ani care urmează"
George Neagoe

Contrapun la o temă din unui om de Adrian
de Eugen Simion

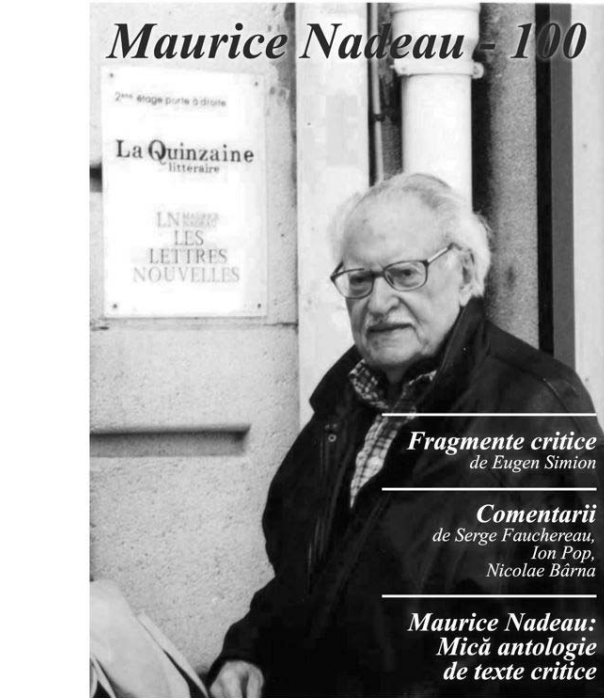
Arhitectur urbanismu ale realității
de Eugen Simion

caiete
critice

5 (283) / 2011

Revistă editată de Fundația Națională pentru Știință și Artă

Director: Eugen SIMION

Maurice Nadeau - 100

2ma etage porte à droite

La Quinzaine littéraire

LES LETTRES NOUVELLES

Fragmente critice
de Eugen Simion

Comentarii
de Serge Fauchereau,
Ion Pop,
Nicolae Bârna

Maurice Nadeau: Mică antologie de texte critice

Erna HENNICOT SCHOEPGES*

La Roumanie - espace culturel européen

Abstract

Textul care urmează este o sinteză a discursului de recepție rostit de dna Erna Hennicot Schoepges cu prilejul primirii titlului de doctor honoris causa al Universității "Lucian Blaga" din Sibiu – România, în data de 3 mai 2011. Autoarea relevă inițiative culturale comunitare europene – Proiectul Capitale culturale europene, Anul dialogului intercultural, dialogul interreligios, de exemplu – în care cultura română este parte integrantă, în deplină valoare și cu incontestabil prestigiu.

Cuvinte-cheie: politici culturale, proiecte culturale europene, Capitala europeană a culturii, dialog intercultural, dialog interreligios, Luxemburg, România

The text below is a synthesis the speech delivered by Mrs Erna Hennicot Schoepges on the occasion of being awarded the title of Honoris Causa Doctor at the "Lucian Blaga" University of Sibiu on May 3rd, 2011. The author reveals the European Community's cultural initiatives – European Cultural Capitals Project, Intercultural Dialogue Year, Interreligious Dialogue, for example – to which the Romanian culture is integral part, of full value and undeniable prestige.

Key-words: cultural policies, European cultural projects, European Cultural Capital, intercultural dialogue, interreligious dialogue, Luxembourg, Romania

Les liens entre mon pays, le Luxembourg, et la Roumanie ont une histoire qui se retrace pour un siècle en terme de relations diplomatiques. Les relations du Luxembourg avec la région de Transylvanie sont plus anciennes encore. Le fait qu'une migration, venue de la région de la Moselle au tournant du 13e siècle, s'est implantée en Transylvanie est raconté dans l'ouvrage « *Itinéraires* » de l'Abbé Feller, jésuite, qui a visité en 1768 des parties de l'actuelle Roumanie. A Bistriez il note : « Ces Saxons parlent allemand ; mais leur langue propre est l'allemand de Luxembourg, avec quelque changement : ce qui me fait croire que les Luxembourgeois sont eux aussi une colonie Saxonne » (Cit. Frank Wilhelm,

Anthologie de littérature luxembourgeoise de langue française, Les Editions Expert, Bucharest).

Au fil du temps des relations personnelles ont été établies entre le Grand Duché de Luxembourg et Sibiu, en dehors de la diplomatie officielle, pendant le siècle passé. L'association Luxembourg Siebenbürgen était organisateur de voyages et de colloques, le chroniqueur de la Siebenbürgische Zeitung mentionne en 1976 son secrétaire général, le professeur Guy Schonckert. Les relations sont nées d'une langue, qui a des racines communes, et qui au fil du temps s'est transformée d'une part et d'autre, tout en gardant la faculté de compréhension réciproque.

* Fost ministru al educației și culturii, cultelor și lucrărilor publice din Luxemburg, fost parlamentar european.

A l'histoire comparée du passé il y aurait au moins une correction à faire au récit de l'abbé Feller : les Luxembourgeois ne sont pas une colonie saxonne.

L'histoire récente a approché le Luxembourg et la Transylvanie par des initiatives diverses, culturelles et citoyennes. Les projets de restauration de vestiges anciens rappellent Vauban, constructeur de la forteresse de Luxembourg et de celle d'Alba Iulia. La maison du Luxembourg avec l'effigie de l'empereur Sigismond, dernier empereur descendant de Jean l'Aveugle et Charles IV, souverains de la maison de Luxembourg, jette le pont sur des siècles d'histoire. Le projet européen des capitales culturelles a rapproché encore davantage la ville de Sibiu et Luxembourg avec la grande région, nommées pour 2007 *Capitales européennes de la culture*.

Je m'étendrai un peu sur ce projet qui a été lancé par la ministre grecque de la culture, Méлина Mercouri, il y a maintenant 26 ans. Et que de plus banal que de citer Jean

Monnet, un des pères fondateurs de l'Europe, qui a dit : « Si c'était à recommencer, je commencerais par la culture ! » L'histoire de la création de l'Union européenne se retrace en effet par la place réservée à la culture.

Les réticences qu'il y a eu au cours des différents changements des traités de l'Union européenne à intégrer le domaine de la culture dans la politique, en prouvent bien la difficulté.

La culture, miroir de l'âme des peuples, aurait mérité une place extraordinaire et spécifique, à l'instar de celle visée par les politiques environnementales. Or, quel aurait été un modèle commun possible? Un multiculturalisme tous azimuts, dont les retombées n'ont guère réussi à engendrer des résultats pour un rapprochement des citoyens ?

Ce n'était pas un projet qui aurait trouvé une acceptation commune. Il ne fut donc pas étonnant que le traité de Rome de 1957 ne compare aucun paragraphe spécifique concernant la politique culturelle. Il était

toutefois possible de lancer des actions communes. L'orchestre des Jeunes et la Capitale culturelle devenaient ainsi des exemples phare, d'une grande renommée.

Une grande avancée sur le plan juridique était l'article 151 du traité de Maastricht de 1992. Certains paragraphes ont été mis en oeuvre par des programmes communs. Ainsi le premier paragraphe mentionne, je cite : « l'épanouissement des cultures des Etats membres dans le respect de leur diversité nationale et régionale, tout en mettant en évidence l'héritage culturel commun ».

Les paragraphes suivants énumèrent un certain nombre de pistes, statuant toutefois à la fin du par. 5 que « le Parlement européen et le Conseil ...adoptent des actions d'encouragement, à l'exclusion de toute harmonisation des dispositions législatives et réglementaires des Etats membres. Le Conseil des ministres doit adopter toutes les mesures à l'unanimité ».

Il était donc clair en 1992 que la politique culturelle ne subirait pas de pression de la part de la Commission européenne de s'aligner sur une démarche commune. Quelle aurait d'ailleurs pu en être l'objectif ? L'Europe du marché unique se souciait peu à l'époque des problèmes que pourrait engendrer la diversité des cultures.

Le paragraphe 4 de l'article 151 du traité de Maastricht n'a pas suffisamment été pris en compte : « L'Union tient compte des aspects culturels dans son action au titre d'autres dispositions des traités, afin notamment de respecter et de promouvoir la diversité de ses cultures ».

On aurait pu déduire de ce texte une suprématie des aspects culturels, posant à chaque fois lorsque des décisions étaient pendantes, la question de leur impact, ou de leurs conséquences dans le domaine culturel. Une telle démarche aurait nécessité un instrument politique. Un observatoire de la culture, tel que je l'avais proposé lors d'une Conseil des ministres en 1998, aurait pu tenir compte des liens intimes entre la démarche politique et la diversité culturelle. Dix ans plus tard, l'année du dialogue inter-culturel devait essayer à mieux y préparer les citoyens.

La conscience de ce manque était précurseur à l'élaboration du projet de Traité pour une Constitution, qui fut rejeté par la France et les Pays-Bas en 2004. Désormais il était clair que l'UE serait avant tout l'Europe du marché unique, l'Europe de la monnaie commune.

Le traité de Lisbonne signé en 2007 et ratifié en 2009 est souvent présenté comme une grande avancée pour la politique culturelle, ce qui n'est vrai qu'en partie. Dans le préambule, il est dit que le Traité s'inspire (cit.) : « des héritages culturels, religieux et humanistes de l'Europe, à partir desquels se sont développées les valeurs universelles qui constituent les droits inviolables et inaliénables de la personne humaine, ainsi que la liberté, la démocratie, l'égalité et l'Etat de droit ». Ce fut le compromis trouvé pour faire référence au passé judéo-chrétien de la plupart des pays membres, sans toutefois le nommer. Le changement le plus décisif dans le domaine culturel concerne la prise de décision : désormais le Conseil des ministres de la culture décide à majorité qualifiée et non à l'unanimité.

Il n'est pas certain que la construction européenne aurait progressé plus rapidement si Robert Schuman et Jean Monnet s'étaient attelés d'abord à inclure la culture dans leurs premiers projets. Toutefois, la vision de R. Schuman qu'il ne s'agissait pas « de coaliser des Etats, mais d'unir des peuples » laisse entendre que la recherche d'une paix durable entre les anciens belligérants avait besoin de culture. De nombreux projets ont depuis vu le jour. La capitale culturelle en est l'un des plus prestigieux, qui a connu un succès certain et des retombées notables.

Depuis l'initiative de la ministre grecque, l'idée initiale a été sujette à quelques modifications importantes. D'abord décision ministérielle, servant à promouvoir une ville, elle est devenue élément de concours, mettant en concurrence plusieurs villes d'un même pays, qui sont soumises à une évaluation au cours de la phase préparatoire. Sibiu a été en quelque sorte la dernière ville qui pût être nommée, à cheval sur deux

systèmes différents, par une heureuse initiative, qui fût que sa nomination était déjà actée avant le changement de la réglementation.

Un nouveau mécanisme de nomination devra entrer en vigueur pour après 2019. La capitale culturelle de l'Europe ne doit cependant pas devenir une autre ville olympique, avec l'obligation d'investissements énormes en infrastructures et en marketing. La culture devra être inscrite dans la durabilité. L'apprentissage des techniques culturelles dès la petite enfance deviendra une nécessité de plus en plus importante. Face au développement d'un monde virtuel qui risque de faire abstraction de l'être humain et de ses facultés sensorielles et émotives, les artistes et les créateurs auront un rôle à jouer.

La future capitale devra par conséquent être choisie au vu de l'investissement à long terme, et non au vu d'un feu d'artifice qui ne dure qu'une seule année.

Une autre initiative lancée par les institutions européennes concernait le *dialogue des cultures*, avec l'année 2008 affichée comme l'année du dialogue interculturel. Ayant été rapporteur du Parlement européen pour cette initiative de la Commission européenne, j'avais réussi à introduire un amendement dans le texte de la Commission en y ajoutant le dialogue interreligieux. Le terme de « religion » a cependant été banni du texte final et remplacé par le terme de croyance, ce qui en dit long sur la frilosité des dirigeants à traiter les questions épineuses et délicates du dialogue entre les religions. La grande réunion oecuménique qui a eu lieu à Sibiu a eu un rayonnement européen.

Les initiatives de cette année du dialogue des cultures ont donné un large éventail de la diversité et de ses richesses.

En est-il resté un changement de politique ? Les citoyens européens ont-ils réussi à mieux vivre ensemble ?

Les progrès réels se mesurent à l'aune

des conflits qui apparaissent au jour le jour. Il reste encore beaucoup de chemin à faire.

*
* *

Avant de terminer, il me tient à cœur de rendre hommage à mon prédécesseur luxembourgeois à l'honneur qui m'est fait aujourd'hui¹, à Pierre Werner.

En 1998, Pierre Werner a été nommé docteur honoris causa de l'Université « Lucian Blaga ». Il était profondément attaché à la culture, il portait beaucoup d'affection à votre pays. Il a cumulé le Ministère des affaires culturelles avec celui de Premier-ministre en son temps. Son action au sein de l'Europe a été celle d'un visionnaire. Dès 1970, les travaux du groupe qui portait son nom, le « groupe Werner », préparaient le chemin pour une union économique et monétaire, avec une monnaie commune. Il était le père spirituel du système monétaire européen, ayant déjà en son temps les mécanismes de conversion pour les échanges commerciaux. L'introduction de l'euro 30 ans plus tard n'aurait vu le jour sans les travaux préparatoires qu'il a soutenus et sans sa force de conviction.

Quel avenir pour l'Europe au vingt-et-unième siècle, après une décennie de crises économiques et politiques ? Le rappel de la phrase d'André Malraux à ce sujet est révélateur, et je la cite donc dans sa version originale, transformée par la suite en un raccourci. Malraux a répondu en 1955 au questionnaire d'un journal danois ceci (citation). Il n'était pas encore ministre de la culture, et il a parlé sous l'influence de la menace nucléaire. La phrase d'André Malraux garde donc une actualité percutante.

Ce siècle mérite par ailleurs qu'on fasse une autre classification des nations, et si on la faisait par ordre de richesse culturelle, de richesse de cœur, de richesse d'accueil, la Roumanie serait certainement en tête des pays de l'Union.

¹ La remise des insignes de docteur honoris causa de l'Université „Lucian Blaga”, Sibiu, 3 mai, 2011 (n.red.).

Narcis ZĂRNESCU*

Un Noica francez: Pierre Hadot

Résumé

Studiul este focalizat pe opera filosofului francez Pierre Hadot. Dar itinerariile sale spirituale (neoplatonism, Nietzsche etc.), viziunea sa asupra filosofiei ca mod de a trăi fac posibilă atât comparația Hadot-Noica, cât și analiza textuală, întemeiată pe influențele formative de tip Kant, Hegel, Heidegger și pe presiunile politice și sociale europene, specifice secolului XX. De altfel, autorul consideră că „fenomenul Noica” este un efect al istoriei sociale și intelectuale, europene și naționale.

Cuvinte-cheie: „fenomenul Noica”, „mod de a trăi”, Plotin, Thaeteetus, Seelenführung

L'étude est focalisée sur l'oeuvre du philosophe français Pierre Hadot, dont les itinéraires spirituels (néoplatonisme, Nietzsche etc.), ainsi que la vision sur la philosophie en tant que manière de vivre, font possible tant la comparaison Hadot-Noica que l'analyse intertextuelle, fondée sur les influences formatives (Kant, Hegel, Heidegger) et les pressions politiques et sociales européennes à travers le XXe siècle. L'hypothèse de l'étude est que le „phenomène Noica” est un effet de l'histoire sociale et intellectuelle.

Mots-clé: „phenomène Noica”, „manière de vivre”, Plotin, Thaeteetus, Seelenführung

„Fenomenul Noica”, explicabil, parțial, prin contextul istoric european și românesc (criză economică, fascism, legionarism, comunism etc.), prin modelele *ex cathedra* (socratic la Nae Ionescu, riguros și intangibil la Heidegger) sau cele livrești (presocraticii, Platon, Kant, Goethe, Hegel), și-ar putea găsi, chiar dacă nu este necesar, un corespondent francez, Pierre Hadot. Deși a parcurs itinerarii spirituale similare (neoplatonism, Plotin, Porfir, Nietzsche etc.) și, mai ales, a conceput filosofia ca un mod de a fi și a concepe viața, Hadot pare a fi total necunoscut „noica-logilor”. De aceea, studiul nostru expune câteva repere și coordonate definitorii pentru filosoful francez, care, departe de a fi un pol noician simetric, în Franța, ar putea furniza, cândva, la un

moment dat, pe spiralele capricioase ale cercetării, mai multe argumente cu privire la „fenomenul Noica”, nu atât în confirmarea *con-genialității* sale, el fiind, fără să o recunoască însă, un continuator, uneori inspirat, alteori superficial și histrionic, al operei lui Romulus Vulcănescu, cât în înțelegerea, descifrarea și explicarea, fără prejudecăți, culpabilizări sau false pudori, a presiunilor politice formative, la nivel european. Pe de altă parte, personalități de genul lui Nae Ionescu, Eliade, Cioran, Noica, Vulcănescu nu sunt fenomene singulare, fac parte dintr-un flux istoric, intelectual, spiritual. Ei au fost și vor fi culpabilizați și victimizați ciclic. Această viziune expresionistă, care se desprinde din lectura întregii bibliografii dedicate personajelor în cauză, face parte

* Revista „Academica”, University of Sheffield, ISFP, e-mail: narcis_zarnescu@hotmail.com.

din destinul lor post mortem. Este o imagine pregnantă și engramatică.

Pierre Hadot rescrie istoria filosofiei din perspectiva „exercițiilor spirituale”, o practică a *sophiei*, care induce modificări în straturile profunde ale înțelegerii și ale mentalului. *Homo philosophicus*, în ipostaza sa de discipol, auditor, cititor, interlocutor, are, la un moment dat, revelația progresului spiritual. Recitindu-i pe Platon și Aristotel, pe succesorii lor din Antichitatea târzie, Hadot reconstituie modelul vieții filosofice și ceea ce el numește *manière de vivre* (a way of life)¹, care este total opusă vieții profane, a celor nefilosofi. Opțiunea existențială implică o anumită viziune asupra lumii, iar sarcina discursului filosofic ar fi - după Hadot - tocmai aceea de a justifica opțiunea însăși ca reprezentare a lumii. Dar, finalmente, filosofia nu este un pașaport pentru înțelepciune, ci, mai degrabă, un exercițiu pregătitor într-o înțelepciune, care „tinde către înțelepciune, fără însă a o atinge vreodată”. De fapt, filosofia rescrisă de Hadot ascunde o *paideia*, o nostalgie a pedagogiei platoniciene, care lucra la „salvarea” sufletului, prin exercițiile „întru”, inspirate, din *Phedru* sau prin practică întru transendență din *Thaeteetus*, unicul scop fiind transformarea morală a Sinelui.

Pierre Hadot, practic un necunoscut în spațiul filosofic românesc, s-a născut la Paris, în 1922. A primit o educație catolică strictă, la Reims, unde a și fost hirotonisit preot, în 1944. Dezamăgit de Biserică, mai ales după enciclica *Humani generis* (12

august 1950), o părăsește în 1952. În calitate de cercetător la CNRS (1950-1960), Hadot studiază filologia, sub îndrumarea lui Pavel Henry, și patristica latină. Îi editează pe Ambrozie al Milanului și pe Marius Victorinus. Fascinat de misticism, Hadot îl studiază pe Plotin și descoperă comentariile lui Wittgenstein la „Das Mystische” (*Tractatus* 6.522). Astfel, prin studiile sale, focalizate pe *Tractatus* și *Investigații filosofice*, studii diseminate în diverse reviste, Hadot avea să devină unul dintre primii oameni din Franța care atrăgeau atenția asupra lui Wittgenstein. Dar o lucrare cu adevărat inspirată este *Plotin ou La simplicité du regard* (1963), care, deși scrisă doar în treizeci de zile, este, încă, una dintre cele mai bune introduceri la Plotin. Pierre Hadot va continua tot restul vieții să traducă și să comenteze opera lui Plotin, cu aceeași acuritate cu care, undeva, la marginea „imperului”, Noica visa pe manuscrisele lui Platon. Va iniția⁴, în acest sens, colecția *Les Ecrits de Plotin*, o serie încă în curs de desfășurare, cu introduceri ample și comentarii la toate tratatele lui Plotin despre *Enneade*, în ordine cronologică. Va părăsi însă mistică plotiniană care - credea el - disprețuiește trupul și nu este adecvată omului modern. Mai târziu, va mărturisi - în dialogurile sale cu Jeannie Carlier și Arnold I. Davidson - că scriind *La simplicité du regard*, „a avut impresia de a fi trăit o lună într-o altă lume, complet străin de lumea noastră, și chiar mai rău decât atât, într-o lume absolut ireală și chiar de nelocuit.”⁵

Este ales, în 1964, director de studii la

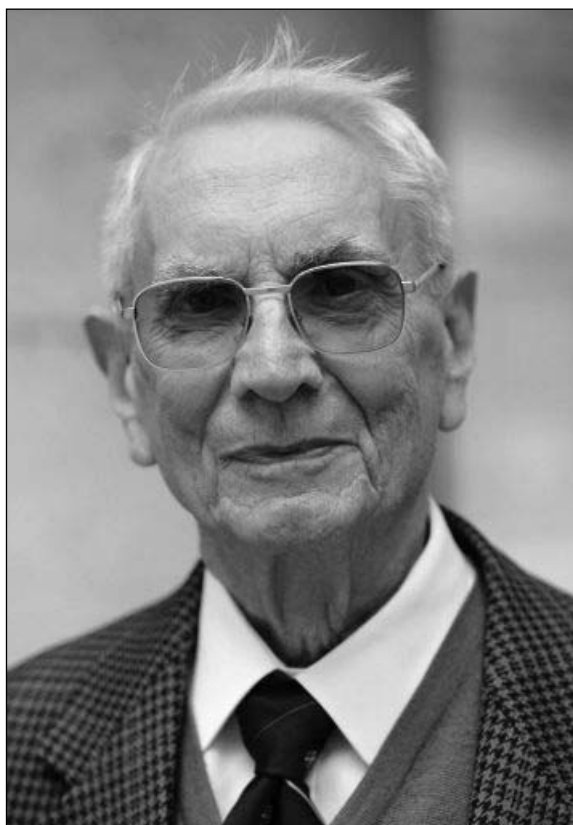
1 D. Desroches, „La philosophie comme mode de vie chez Pierre Hadot”, *Encyclopédie de l'Agora*, Grandes questions, 2011, p.1-28

2 Pierre Hadot, *Wittgenstein et les limites du langage*, Paris, Vrin, 2004 (Bibliothèque d'histoire de la philosophie).

3 Pierre Hadot, *Plotin ou La simplicité du regard*, Paris: Gallimard, 1963; ed. IV, 1997. Menționăm și traduceri în limba engleză pentru a schița câteva repere cu privire la influența, receptarea și actualitatea gândirii lui Hadot. Versiune engleză: *Plotinus or The simplicity of vision*, tr. Michael Chase, cu o introd. de Arnold I. Davidson (Chicago, University of Chicago Pr., 1993).

4 *Les écrits de Plotin publiés dans l'ordre chronologique*, sub coord. lui P. Hadot, Paris: Éd. du Cerf (Coll. Textes). Mai mult de o duzină de volume au apărut în această colecție, două dintre ele (*Traité* 38 (VI, 7), 1988; *Traité* 50 (III, 5), 1990) fiind traduse și comentate de către Hadot însuși.

5 P. Hadot, *La philosophie comme manière de vivre. Entretiens avec Jeannie Carlier et Arnold I. Davidson*, Paris, Albin Michel (Itinéraires du savoir), 2001, p. 137. Cf. și a doua ediție revizuită, care apare în limba engleză: *The Present Alone Is Our Happiness, Conversations with Jeannie Carlier and Arnold I. Davidson*, translated by Marc Djaballah, Stanford, Stanford University Press, 2009 (Cultural Memory in the Present).

Ecole Pratique des Hautes Etudes. Se căsătorește, pentru a doua oară, în 1966, cu Ilsetraut Marten, istoric al filosofiei⁶, ale cărei cercetări, axate pe îndrumarea spirituală în Antichitate, vor marca un punct de cotitură în „agenda” intelectuală a lui

Hadot. Astfel, în următorul deceniu, el va trece de la metafizica lui Porfir și Marius Victorinus la dimensiunea etică și practică a filosofiei, mai exact, la aprofundarea conceptului-cheie al *filosofiei ca mod de viață*. La cererea lui, catedra de Patristică latină de la EPHE V își va schimba numele în „Teologiile și misticismul din Grecia elenistică și de la sfârșitul Antichității”. În 1968, își publică teza de doctorat, *Porphyre et Victorinus*, monument de erudiție, care rămâne, fără îndoială, chiar și astăzi, expunerea cea mai completă a metafizicii neoplatonice.⁷ Tot în această perioadă, Hadot începe să-l studieze pe Marcus Aurelius, inițiază o ediție monumentală a *Meditațiilor aureliene*⁸, rămasă neterminată la moartea sa, și scrie *Citadela interioară*⁹. Influențat de lucrările soției sale asupra îndrumării spirituale la Seneca¹⁰, Hadot acordă tot mai multă importanță „exercițiilor spirituale”, adică, practici filosofice destinate să transforme modul-de-a-privi-lumea al practicantului, și, prin urmare, felul sau de a fi.¹¹ Urmând ideile lui Paul Rabbow¹², cercetător al îndrumărilor spirituale din Antichitate (*Seelenführung*)¹³, Hadot considera că binecunoscutele *Exercitia Spiritualia* ale lui Ignatius de Loyola¹⁴, departe de a fi exclusiv creștine, își au originea în practicile pagâne greco-romane. Concepția lui Paul

6 Ilsetraut Hadot, *Seneca Und Die Griechisch-Römische Tradition Der Seelenleitung, Quellen Und Studien Zur Geschichte Der Philosophie*, Berlin: de Gruyter, 1969, vol. 13.

7 *Porphyre et Victorinus*, 2 vols., Paris: Études Augustiniennes, 1968. Vedi și *La thèse complémentaire de Hadot: Marius Victorinus*, Paris: Études Augustiniennes, 1971.

8 Marc Aurèle, *Écrits pour lui-même*. Tome 1, Introduction générale, Livre I; éd. et tr. Pierre Hadot, avec la collab. de Concetta Luna, Paris: Les Belles Lettres, 1998 (Collection des Universités de France).

9 *La Citadelle intérieure. Introduction aux Pensées de Marc Aurèle*, Paris: Fayard, 1992. Versiune în limba engleză, *The Inner Citadel: The Meditations of Marcus Aurelius*, tr. Michael Chase, Harvard University Press, 1998.

10 Seneca, *Epistulae morales ad Lucilium*, epp.16.3; 24.15; 75.8; *Idem, Naturales Questiones*, VI 32.1.

11 Pierre Hadot, *Philosophy as a Way of Life: Spiritual Exercises from Socrates to Foucault*, tr. Arnold Ira Davidson, Malden, MA: Blackwell, 1995; *Idem, The Inner Citadel: The Meditations of Marcus Aurelius*, prima ediție la Harvard University Press paperback, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2001; *Idem, What Is Ancient Philosophy?*, Cambridge, Mass.: London, 2004.

12 Paul Rabbows, *Antike Schriften über Seelenheilung und Seelenleitung auf ihre Quellen untersucht*, Leipzig/Berlin: G. Teubner, 1914, p. 110. *Idem, Seelenführung Methodik der Exerzitien in der Antike*, [1. Aufl.], München Kösel-Verlag, 1954.

13 Paul Rabbow, *Seelenführung. Methodik der Exerzitien in der Antike*, loc. cit.

14 Ignatius de Loyola, *Exercitia Spiritualia*, Sancti Ignatij Loyolae Societatis Iesu Fundatoris, Recusa Tyrnaviae, Typis Academicis excudebat Matthias Srnesky, anno 1679; David L. Fleming, S.J., *The Spiritual Exercises of St. Ignatius, A Literal Translation and A Contemporary Reading*, St. Louis, The Institute of Jesuit Sources: 1978; Joseph A. Tetlow, *The Spiritual Exercises of Ignatius Loyola*, Crossroad, 2009.

Rabbow se regăsește *in nuce* într-un fragment pe care l-am extras din *Einleitung*: „Sie müssten eine Struktur beinhalten, die nicht der Logik einer Lehre, sondern der Logik von Übungen folgt. Handeln lehrt die Philosophie, nicht reden, fordert Seneca explizit in ep. 20.2 und implizit in allen seinen Schriften. Seneca versteht unter dem Begriff der Philosophie eine Lebenskunst, eine *ars vivendi*. Für ihn ist die Weisheit eine Kunst des Lebens. In ep. 9.39 stellt er die rhetorische Frage: *Ist die Philosophie nicht das Gesetz der Lebensführung?*”¹⁵ Cu precizarea că se impune o diferențiere între „Die Übungen des »Sichlassens« (Kap. 4) und die Übungen der »Achtsamkeit« (Kap. 7).”¹⁶

Acest tip de exerciții, care implică nu doar intelectul sau rațiunea, ci toate facultățile ființei umane, inclusiv emoția și imagi-

nația, aveau același *telos* ca întreaga filosofie antică, și anume reducerea suferinței umane și „expandarea” fericirii, creșterea plusvalorii sale, prin învățături care le arătau oamenilor cum să se detașeze de punctul lor de vedere individualist și egocentric și să devină conștienți de apartenența lor, ca părți componente integrale din ansamblul constituit de întregul cosmos. De altfel, partenera sa existențială și spirituală, Ilsetraut Marten Hadot, după o analiză riguroasă a temei, va rezuma rolul filosofului ca ghid spiritual (*psihagog*): „Toate școlile elenistice și imperiale de filosofie, inclusiv cinicii și scepticii, au considerat că orientarea neofitului spre o viață fericită este cel mai important obiectiv al filosofiei. Ceea ce s-a înțeles însă prin *viață fericită* ar putea varia considerabil în teorie, dar în toate

¹⁵ Paul Rabbows, *Antike Schriften über Seelenheilung...*, loc. cit., p. 2.

¹⁶ *Idem*, *ibidem*, p. 5.

cazurile, *viața fericită* era îndreptată către un scop practic, de întărire a caracterului împotriva tuturor vicisitudinilor soartei și, în măsura posibilului, de a-l face pe neofit dependent-doar-de-sine-însuși. Filosofia antică a ajutat, mai presus de orice, la rezolvarea problemelor de viață și de orientare spirituală, iar filosoful antic a fost, înainte de toate, un ghid spiritual.¹⁷

Dar forma ideală a exercițiilor a fost atinsă și practică – după Hadot – abia de stoicii târzii, precum Epictet și Marcus Aurelius, care aveau să înlocuiască perspectiva particularistă cu una universalistă, prin disciplinarea *gândirii* și eliberarea de subiectivismul care ascunde „lucrurile” sub credințe, eresuri și adjective, prin disciplinarea *dorinței/voinței*, idee aprofundată și rafinată mai târziu de Nietzsche¹⁸, și, în cele din urmă, prin introducerea unei discipline riguroase în *acțiune*, direcționată către interesele comunității umane ca întreg. Paradoxal însă, exercițiile spirituale, pe lângă dimensiunea intelectuală, implică ființa umană ca tot, devenind, astfel, exerciții existențiale. Ele hrănesc, fortifică, dezvoltă, sunt cheia care deschide înțelegerea filosofiei antice. Hadot are, treptat, revelația intelectuală că grandioasele structuri epistemologice, metafizice și fizice care separă marile școli de filosofie ale Antichității – platonism, aristotelianism, stoicism, epicurianism – erau, în fond, suprastructuri simple, menite să justifice atitudinea filosofică de bază, întemeietoare. Hadot își va publica, prima dată, rezultatele cercetărilor sale în *Annuaire de la Ve section* (1977), cu titlul *Exercices spirituels*. Acest studiu va deveni nucleul cărții

sale *Exercices spirituels et philosophie antique*, care l-a impresionat pe Michel Foucault în asemenea măsură încât îi va propune să își depună candidatura la Collège de France, unde va fi acceptat în 1982. Dar filosofia lui Hadot ca *manière de vivre* (a way of life) va primi o nouă formă narativă, mult mai convingătoare, în *Qu'est-ce que la philosophie antique?*¹⁹ Așa cum, în cultura română, Noica încercase să îl „povestească” pe Hegel.²⁰

Dar, în *La philosophie comme manière de vivre*, Hadot²¹ analizează și „vederea de deasupra” (“view from above”),²² un exercițiu practicat în școlile antice, în care discipolii meditau asupra ființei și individualității lor *sub specie eternis*, dintr-o perspectivă cosmică. Scrierile lui Cicero, Boethius (*Consolations* II 7)²³ sau Seneca confirmă această viziune. Exercițiul inducea în mintea neofitului uimirea și seninătatea, înălțarea spiritului, atitudinea Înțeleptului. În ultima sa carte, *Le voile d'Isis. Essai sur l'histoire de l'idée de nature*²⁴, Hadot va considera ca un alt efect al perspectivei astrale „atitudinea orfică”, care dezvăluie secretele naturii prin poezie, artă și discurs.²⁵ Această atitudine, cultivată, după Hadot, de filosofia modernă sub denumirea de „percepție estetică”, se opune „atitudinii prometeice”, exprimată și prin eforturile tehnologice de înlănțuire a naturii, în sensul lui Bacon.²⁶ Dar – și aici apare o zonă controversată a filosofiei hadotiene – de ce se stinge și se „arhivează” această *manière de vivre*, dacă era funcțională, necesară și general acceptată? Răspunsul lui Hadot este

17 Ilsetraut Hadot, “The Spiritual Guide”, în *Classical Mediterranean Spirituality: Egyptian, Greek, Roman*, ed. A. H. Armstrong, New York: Crossroad, 1986, p. 444.

18 Cf. Nietzsche, *Posthumous Fragments* (1866-1887, 7), citat în Hadot, *La philosophie comme manière de vivre*, loc.cit., p. 277.

19 Pierre Hadot, *Qu'est-ce que la philosophie antique?*, Paris: Gallimard, 1995. Versiune engleză: *What is Ancient Philosophy?*, trad. Michael Chase, Cambridge, Mass.-London: Belknap Press of Harvard University Press, 2002.

20 Constantin Noica, *Povestiri despre om, după o carte a lui Hegel: Fenomenologia spiritului* (1980), București: Humanitas, 2009.

21 Pierre Hadot, *La philosophie comme manière de vivre*, Paris: Albin Michel, 2002.

22 Pierre Hadot, *Philosophy as a Way of Life*, trad. Michael Chase, Oxford: Blackwell, 1995.

23 Pierre Hadot, *What is Ancient Philosophy?*, loc.cit., p. 206-207.

24 Pierre Hadot, *Le voile d'Isis. Essai sur l'histoire de l'idée de nature*, Paris: Gallimard, 2004 (NRF essais).

25 Pierre Hadot, *The Veil of Isis*, trad. Michael Chase, Cambridge: Belknap Press, 2006, VI, p. 155-32.

26 Idem, *The Veil...*, loc.cit., VI, p. 101-154

nuanțat: pe o parte, creștinismul avea să adopte și să integreze exercițiile spirituale păgâne, transformând filosofia într-o cenușăreasă a teologiei (*philosophia ancilla theologiae*)²⁷. Și, pe de altă parte, în aceeași perioadă, Evul Mediu, deloc întâmplător, se înregistrează fenomenul universității, tipic european. În universitate, ca spațiu al reflecției, se “face” filosofie și, totodată, se produc discursuri *despre* filosofie. Spre deosebire de retorica ambiguizantă, gen Derrida sau Foucault, opera lui Hadot testează o democratizare radicală a filosofiei, astfel încât exercițiul filosofic să devină accesibil oricui. După o dialectică subtilă, cunoscută doar de către Spiritul hegelian, *la philosophie comme manière de vivre* se va deschide sau își va găsi corolarul într-o filosofie hadotiană a naturii, sub influența lui Goethe²⁸, a lui Bergson și Jung.²⁹

Chiar dacă Hadot și-a conceput viața ca pe o succesiune de exerciții și experiențe spirituale, aparenta sa incoerență filosofică se cristalizează într-un silogism *sui-generis*, sub semnul *universalității eului rațional*: “Il faut se défaire de la partialité du moi individuel et passionné pour se hausser à l’uni-

versalité du moi rationnel”.³⁰ Pe de altă parte, Hadot nu a uitat însă niciodată că tocmai *contrasensurile* și *incomprehensiunile* deschid și inaugurează noi orizonturi: “Ce sont les contresens et les incompréhensions qui, très souvent, ont provoqué une évolution importante dans l’histoire de la philosophie, et qui, notamment, ont fait apparaître des notions nouvelles.”³¹

Pierre Hadot nu a fost un maestru al *contrasensului* și al *incomprehensiunilor* programate, în schimb, a știut să le descifreze în fluxurile istoriei și ale filosofiei. A demonstrat, totodată, și utopia “exercițiilor spirituale”.

De aceea printre rândurile acestui mare gânditor, atent mereu la capcanele reflecției și ale limbii (*l’ambiguïté du discours philosophique*), se întrezăresc Eschil, Sofocle și Euripide. Se simte tragedia greacă, profundă, cu acorduri enesciene. Se simte acel unamunian *sentimiento trágico de la vida* și gândul lui Unamuno, din finalul cărții sale, i se potrivește și lui Hadot: “¿Cuál es, pues, la nueva misión de Don Quijote hoy en este mundo? Clamar, clamar en el desierto.”³²

Bibliografie

- A. I. Davidson (1990). *Spiritual Exercises and Ancient Philosophy: An Introduction to Pierre Hadot*, in *Critical inquiry*, 16.
- Wayne J. Hankey (2003). *Philosophy as way of life for Christians?*, in *Laval philosophique et théologique*, vol. 59, 2: 193-224.
- Thomas Flynn (2005). *Philosophy as a way of life: Foucault and Hadot*, in *Philosophy & social criticism*, vol. 31.
- Pierre, Force (2011). *The Teeth of Time: Meaning and Misunderstanding in the History of Ideas, History and Theory*, 50, 20-40.
- Gregor, Bryan (2011). *The Text as Mirror: Kierkegaard and Hadot on Transformative Reading*, *History of Philosophy Quarterly*, 28 (1).
- A. I. Davidson et F. Worms (dir.) (2010). *Pierre Hadot, l’enseignement des antiques, l’enseignement des modernes*, Paris, Rue d’Ulm.

27 Max Seckler, „*Philosophia ancilla theologiae*”. Über die Ursprünge und den Sinn einer anstößig gewordenen Formel, in *Theologische Quartalschrift* 171 (1991), p. 161-187.

28 *N’oubliez pas de vivre. Goethe et la tradition des exercices spirituels*, Paris: Albin Michel (Bibliothèque Idées), 2008.

29 *L’apport du néoplatonisme à la philosophie de la nature en Occident*, in *Tradition und Gegenwart, Eranos-Jahrbuch* 37 (1968), 91-132.

30 Pierre Hadot, *La philosophie comme manière de vivre*, loc.cit., p. 54.

31 Pierre Hadot, *Études de philosophie ancienne*, loc.cit., p. 89.

32 Miguel de Unamuno, *Del sentimiento trágico de la vida en los hombres y en los pueblos y Tratado del amor de Dios*, Edición de Nelson Orringer, Madrid: Tecnos, 1913, p. 153.

Maria MOLDOVEANU*

Evaluarea politicilor culturale

Respectarea drepturilor culturale (I)

Résumé

Este o parte dintr-o lucrare mai amplă care tratează despre evaluarea politicilor culturale și respectarea drepturilor culturale în contextul globalizării și al descoperirii potențialului economic al bunurilor simbolice și celui al industriilor culturale și creative, și anume: „sunt rentabile, aduc o importantă valoare adăugată, generează locuri de muncă, reprezintă un factor de creștere esențial și contribuie la echilibrarea balanței comerciale”.

Cuvinte-cheie: politici culturale, potențialul economic al culturii, drepturile culturale, lumea globalizării, industria culturală și creativă, balanța comercială

C'est une partie d'un ouvrage plus ample qui traite le sujet de l'évaluation des politiques culturelles et du respect des droits culturels dans le contexte de la mondialisation et de la découverte du potentiel économique des biens symboliques et des industries culturelles et créatives, à savoir: "ceux-ci sont rentables, ils apportent une significative valeur ajoutée, et produisent d'emplois, ils représentent un facteur essentiel de croissance et contribuent à l'équilibre de la balance commerciale".

Mots-clé: politiques culturelles, potentiel économique de la culture, droits culturels, le monde de la mondialisation, l'industrie culturelle et créative, la balance commerciale

Drepturile culturale

Despre obiectivele politicii culturale

Componentă importantă a sistemului de politici publice, politicile culturale definesc orientările generale de dezvoltare a domeniului culturii la nivel local, regional și național, influențând sub toate aspectele „expresiile culturale” ale indivizilor, ale comunităților și ale societății în ansamblul ei.

Termenul „expresii culturale” se referă atât la *conținutul* (cultural) al serviciilor și bunurilor simbolice, cât și la *expresiile lor artistice*.

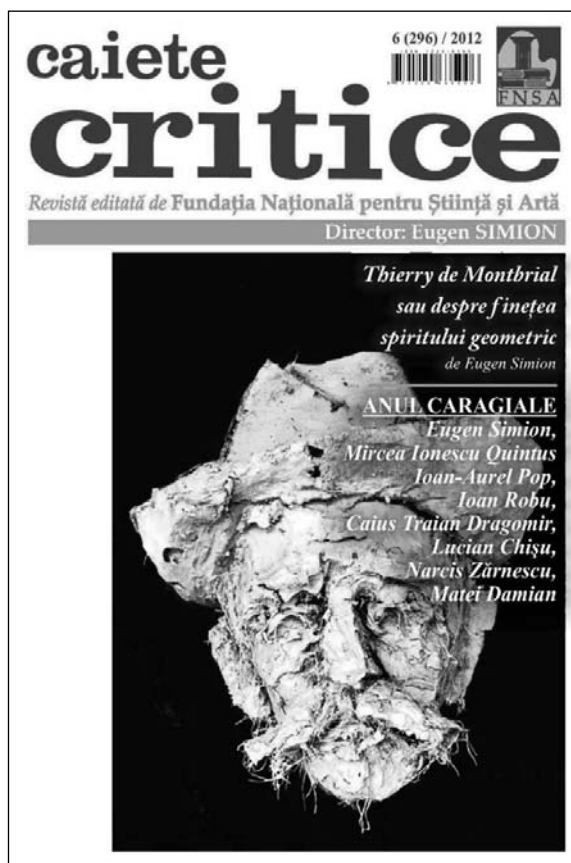
Spre deosebire de alte bunuri (de consum), bunurile și serviciile culturale sunt rezultatul unei activități de creație umană (artistică, tehnică, artizanală etc.), activitate care se manifestă atât în zona elaborării/

creării, cât și în zona producției, difuzării/comercializării, a comunicării și consumului de produse culturale.

Ca elemente (materiale sau imateriale) ale „capitalului cultural”, fie că sunt lucrări de artă, monumente, tradiții, cutume, produse ale industriilor creative etc., bunurile și serviciile culturale (vezi anexa 1) sunt purtătoare de identități, de semnificații simbolice și de valoare (distinctă de valoarea lor comercială). Specificitatea lor constă în faptul că vehiculează conținuturi culturale și, totodată, posedă valoare socială și economică ce contribuie la bunăstarea colectivității.

În esență, bunurile și serviciile culturale au o dublă natură: economică și culturală. Producerea lor are la bază, pe de o parte, creativitatea, talentul, capacitatea indivizi-

* Doctor în sociologie, cercetător științific I, Institutul Național de Cercetări Economice "Costin C. Kirițescu" - Academia Română.

lor de a genera lucruri noi, iar pe de altă – potențialul de a produce venituri și locuri de muncă prin valorizarea proprietății intelectuale.

Experții europeni în materie de politici culturale au subliniat în documentele de referință ale UNESCO și ale Consiliului Europei (e.g., „Pactul internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale”, „Cultural Diversity and Cultural Policies”, „Convention sur la protection de la diversité des contenus culturels et des expressions artistiques”, „Compendium of Cultural Policies and Trends in Europe” ș.a.) *potențialul economic* al bunurilor simbolice și cel al industriilor culturale și creative, și anume: „sunt rentabile, aduc o importanță valoare adăugată, generează locuri de muncă, reprezintă un factor de creștere esențial și contribuie la echilibrarea balanței comerciale” (UNESCO, *Guide de politiques*).

Așadar, sunt suficiente argumente economice pentru o acțiune publică de susținere a industriilor culturale (e.g., industria fil-

mului, industria muzicală, industria cărții, audiovizualul, industria spectacolelor etc.), în general a activităților protejate de proprietatea intelectuală, după cum există argumente pentru punerea în valoare a imensei bogății culturale de care dispun majoritatea țărilor lumii, conținute în legende, mituri, literatură, pictură, dans, artizanat și alte „expresii culturale”.

„Expresiile culturale” reflectă în maniera cea mai autentică esența și identitatea unei comunități, caracteristicile care îi asigură unicitatea și o diferențiază de celelalte comunități.

Diversitatea expresiilor culturale ilustrează pluralitatea de identități existente în societate – miza ce le permite indivizilor și grupurilor umane „să exprime și să împartă cu ceilalți ideile, valorile și viziunile lor”.

În documentele „Convenției asupra protecției diversității” (Paris, 2005), UNESCO include o listă succintă de politici culturale (*Liste non-exhaustive de politiques culturelles* (p. 19)), în care menționează și politica de „promovare a pluralismului și a diversității culturale și lingvistice în cadrul și pentru societatea informațională”. Accentul se pune pe pluralismul mass-media și pe dezvoltarea serviciilor destinate diverselor grupuri comunitare, lingvistice și minoritare de către posturile publice de radio și televiziune, dar și pe dezvoltarea unor instituții de tipul arhivelor, muzeelor, bibliotecilor ș.a., care facilitează accesul la conținuturi culturale.

Asemenea ținte sunt asumate și prin politici educaționale – de pregătire a elevilor pentru utilizarea noilor tehnologii de informare-comunicare, de învățare a limbilor străine, preocupări de stimulare a cercetării științifice, de valorizare a conținuturilor culturale în cadrul procesului de învățământ.

Politicile incluse în lista citată sintetizează obiective înscrise în documente de referință (convenții, declarații, recomandări), dar și ținte propuse de către profesorii Jens Cavallin și Tobias Harding, în lucrarea *Cultural Policy for Development – Evolution of the Stockholm Action Plan*, lucrare foarte utilă managerilor culturali.

Pe de altă parte, „principiile directoare” din fiecare convenție, declarație, recomandare ș.a. vizează în mod implicit ținte de atins, unele completând lista obiectivelor, altele reformulându-le. Între principiile „Convenției asupra diversității”, sunt de evidențiat următoarele:

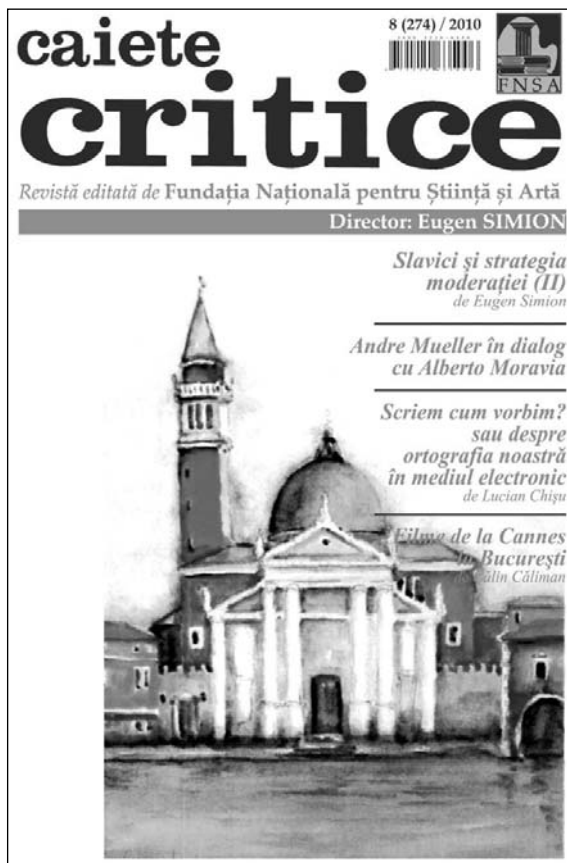
- *principiul liberului acces și al participării*, cu accent pe dreptul de acces al tuturor la o gamă bogată și diversificată de expresii culturale din orice regiune a globului;
- *principiul demnității egale a tuturor culturilor*, vizând egalitatea grupurilor sociale și a culturilor pe care ele le reprezintă;
- *principiul complementarității aspectelor economice și culturale ale dezvoltării*, prin care se afirmă importanța culturii ca sursă a dezvoltării societății și dreptul indivizilor de a se raporta atât la aspectele economice, cât și la cele culturale;
- *principiul transparenței* ce trebuie respectat de toți cei care elaborează și implementează politicile culturale.

În opinia noastră, cele mai relevante obiective promovate în „lista” menționată mai sus sunt:

- *stimularea dezvoltării durabile*, prin integrarea strategiilor culturale în politici de dezvoltare economică și socială – politici intersectoriale și programe regionale;
- *susținerea creativității și a participării la viața culturală* a comunităților umane, prin politici ce vizează spațiul urban, ca și satisfacerea nevoilor culturale și de informare ale persoanelor care trăiesc în acest spațiu;
- *respectarea drepturilor culturale*, în general, a drepturilor copiilor și ale altor grupuri vulnerabile (e.g., vârstnicii), a căror liberă exprimare trebuie stimulată și valorizată;
- *protejarea și promovarea diversității* – obiectiv-cheie al programelor, dar și al evaluării politicilor culturale, cu referire, pe de o parte, la diversitatea subiectelor artistice, a altor conținuturi accesate de publicuri, audiențe,

segmente de consumatori, iar pe de altă parte, la diversitatea actorilor implicați în luarea deciziilor, în reglementarea diverselor domenii ale artei, presei sau patrimoniului cultural, în finanțarea artiștilor/creatorilor și a creației lor;

- *promovarea și protejarea patrimoniului cultural material și imaterial*, prin politici care exprimă preocupări recente legate de peisajul cultural, de patrimoniul industrial, de edificii, ansambluri și zone importante pentru proiectele de amenajare urbană și regională, dar și prin înregistrarea tradițiilor, a expresiilor culturale imateriale;
- *dezvoltarea industriilor culturale*, prin facilitarea accesului la mijloacele financiare, prin programe de formare a specialiștilor (i.e. antreprenorilor), prin promovarea parteneriatelor public-privat, prin susținerea noilor media, prin proiecte destinate artiștilor, creatorilor, administratorilor culturali;

- *intensificarea cooperării și a dialogului intercultural* la nivel național – reprezentând o comunicare deschisă, constructivă între grupuri/indivizi cu origini culturale diferite, cu diverse viziuni culturale, în vederea armonizării intereselor lor –, dar și la nivel regional și internațional, *încurajarea constituirii de rețele culturale* ce includ instituții, artiști, cercetători, ONG-uri ș.a. și contribuie, după cum consemnează „Manifestul rețelelor culturale europene” (Bruxelles, 1997), la mobilitatea operatorilor și a produselor culturale, la coeziunea europeană, la comunicarea transculturală, la implicarea factorilor culturali în procesul de dezvoltare durabilă.

În Raportul final al Forumului „Rețele Culturale Tematice”, organizat în anul 2005 de către Centrul de Consultanță pentru Programe Culturale Europene (CCPCE) București, este menționată *contribuția rețelelor tematice* la informarea cetățenilor, la stimularea interesului lor pentru viața culturală, la extinderea cooperării dintre instituții, organizații neguvernamentale, creatori, alți operatori culturali, în scopul „valorificării spațiului cultural comun al europenilor”. Raportul subliniază importanța creării rețelelor culturale prin decizii și strategii comune, prin programe comune de finanțare.

Rețelele culturale sunt formate din grupuri de instituții, organizații sau operatori individuali care au scopuri similare și identifică aceleași nevoi în domeniul în care activează. Un exemplu de rețea europeană cu experiență de circa două decenii este „Da Dublin” (1991) – rețeaua centrelor culturale care valorifică locuri istorice (e.g., monumente, cartiere vechi, grădini etc.). Alcătuită din peste 40 de centre active din 12 țări, rețeaua a promovat sistematic conceptul de rentabilizare a patrimoniului existent și colaborarea cercetătorilor și artiștilor în procesul de conservare a bunurilor de patrimoniu.

Sinteza lucrărilor de la Forumul CCPCE (București, 2005) reține rețele culturale relevante pentru spațiul european, ca, de exemplu: „Association des Centres Culturels de Rencontre”, „Europa Nostra” (constituită

din cca 200 de ONG-uri din domeniul patrimoniului cultural), „Rețeaua Organizației Muzeelor Europene (NEMO – Networking of European Museum Organization), „Jeunesses Musicales” – cea mai extinsă rețea ce se adresează tineretului, promovând, prin evenimentele organizate în peste 2000 de așezări urbane, toate genurile și stilurile muzicale. „Jeunesses Musicales România” este membră a acestei rețele internaționale fondate încă din anul 1945, la Bruxelles. Cele 12 ediții ale proiectului „EuRoPAfest” derulat de această organizație au marcat viața culturală bucureșteană prin calitatea concertelor și celebritatea muzicienilor, prin adresabilitate și audiență, prin diversitatea „expresiilor artistice”. Concursul de creație clasică, la care participă muzicieni din peste 40 de țări, a dobândit o notorietate incontestabilă, iar din 1996 a devenit membru al Uniunii Europene de Competiții – EMCY.

Sinteza citată mai sus prezintă tipologia rețelelor culturale și mecanismul lor de funcționare – ca sistem de oportunități și interacțiuni, ca generatoare de idei și proiecte, ca sumă de strategii menite să gestioneze conflicte și să construiască consensul, să ofere expertiză în domeniul managerial, să facă lobby pentru valorile reale și să promoveze marketingul culturii.

Proiectele expuse la Forumul European al Rețelelor Tematice din anul 2005 au vizat dezvoltarea instituțională la nivel local și regional, patrimoniul imaterial, turismul cultural, creativitatea antreprenorială în domeniul culturii ș.a.

Experiența bulgară a fost etalată prin prezentarea proiectului-pilot „Diversitatea culturală și antreprenoriatul cultural” (2001) și a proiectului implementat de Centrul Cultural Euro-Bulgar: „Dezvoltarea antreprenoriatului creativ”.

Sinteza elaborată de Mioara Lujanschi și Raluca Neamu demonstrează că *succesul* (eficacitatea/imaginea) rețelelor culturale depinde de *conceptul* care stă la baza lor (e.g., rentabilizarea patrimoniului istoric), de *misiunea* pe care și-au asumat-o (e.g., promovarea creației românești în spațiul european), de *strategiile* proiectate (e.g.,

finanțarea activității artistice prin stimularea antreprenoriatului cultural), de *capacitatea organizațională* a structurilor asociate în rețelele culturale (prin programe de învățare continuă) și, nu în ultimul rând, de *pertinența obiectivelor* (e.g., utilizarea spațiilor culturale neconvenționale ca alternativă experimentată de tinerii actori).

Dar misiunea, concepția, strategiile, obiectivele etc. sunt relevante nu numai pentru „rețelele tematice”, ci și pentru evaluarea politicilor culturale înseși.

Coerența și pertinența obiectivelor, capacitatea lor de a decela viziuni și ținte strategice, de a răspunde așteptărilor populației, de a corespunde contextului sociocultural și resurselor existente reprezintă *criterii* obiective pentru diversele tipuri de evaluare a politicilor culturale (e.g., self-evaluation, joint-evaluation, participatory evaluation, evaluare ex-ante și evaluare ex-post).

De pildă, în *cazul evaluării ex-post*, realizarea obiectivelor stabilite demonstrează *eficacitatea/efectivitatea* politicilor culturale, iar *eficiența* lor este măsurată prin efectele de natură economică.

Unitatea factorilor economici, culturali, sociali, tehnologici reprezintă *baza dezvoltării* societății. „Declarația europeană asupra obiectivelor culturale” (Strasbourg, 1999) a pus un accent deosebit pe obiectivele culturale ale dezvoltării.

În viziunea miniștrilor culturii întruniți la Strasbourg, alegerea și construirea viitorului presupune raportarea sistematică la aspirațiile cetățenilor UE, la principiile ce se referă la patrimoniul comun european. La baza concepției lor, se află ideea potrivit căreia patrimoniul european este format din resurse naturale și creații umane, din bogății materiale și valori spirituale, din credințe și elemente ale cunoașterii, din îndoieli și speranțe, din modurile de viață a căror diversitate generează bogăția culturii comune. Ei au lansat către statele membre UE și către cetățenii lor chemarea de a se concentra pe *obiectivele dezvoltării*, și anume:

- dezvoltarea *aptitudinilor umane*, prin crearea condițiilor de acces la formare și educație, la toate domeniile cunoașterii, de participare activă la deciziile

și viața comunității, la îmbunătățirea continuă a cadrului lor de viață;

- *protejarea și punerea în valoare a patrimoniului european*, a bunurilor de patrimoniu din fiecare zonă/țară, dezvoltarea lor prin creație continuă, dar și asigurarea accesului tuturor cetățenilor la patrimoniul cultural comun – premisă a conștientizării identității lor europene. Reamintim că în art. 167 al capitolului „Cultură” (al XIII-lea) din tratatul de funcționare a Uniunii Europene se precizează că „Uniunea contribuie la dezvoltarea culturilor statelor membre în respectul diversității lor naționale și regionale, punând totodată în evidență patrimoniul cultural comun” (*Journal officiel de l’Union Européenne*, 9.05.2008);
- dezvoltarea *condițiilor* necesare exercitării depline a libertății de gândire și exprimare, dezvoltarea spațiilor de creație și comunicare, de valorizare a talentelor și a liberei circulații a creatorilor și operelor lor, de promovare a diversității și a dialogului între culturi;
- dezvoltarea *conduitelor participative* în rândul tuturor indivizilor apți să contribuie la acțiunile colective de construire a spațiului cultural, implicit la dezvoltarea *solidarității* în jurul proiectelor comune, la creația, producția, difuzarea și comunicarea bunurilor simbolice în respectul drepturilor și libertăților fundamentale, așa cum au fost concepute de la prima lor consacrare în „Declarația universală a drepturilor omului” (1948) și dezvoltate, nuanțate în timp, în funcție de experiențele acumulate.

Drepturile culturale – criteriu de evaluare a politicilor culturale

Drepturile culturale reprezintă o clasă importantă a *drepturilor fundamentale*. Ca drepturi ale omului, drepturile culturale se caracterizează prin universalitate, indivizibilitate, interdependență/interacțiune cu celelalte drepturi: civile, politice, economice, sociale.

Conceptul „drepturi ale omului” a fost elaborat în perioada de pregătire intelectuală a revoluțiilor burgheze din Europa, revoluții ce au consacrat și principiile de *egalitate* și *echitate* în fața legii, de *libertate* și *drept la demnitate* al fiecărei ființe umane (27, p. 7). De la început, drepturile fundamentale au fost gândite într-o perspectivă axiologică, punându-se accentul pe respectarea valorii umane, implicit pe valorile conexe: dreptate, legalitate, justiție, solidaritate, libertate ș.a.

Pentru Shirin Ebadi, laureată a Premiului Nobel pentru Pace (2003), drepturile omului sunt condiții sine qua non ale societăților civilizate.

„Drepturile omului reprezintă valorile fundamentale ale civilizațiilor umane”

„Oamenii sunt diferiți, la fel sunt și culturile lor.

Oamenii trăiesc în moduri diferite și, de asemenea, civilizațiile lor diferă.

Oamenii vorbesc o mare varietate de limbi.

Oamenii sunt călăuziți de diferite religii.

Oamenii sunt diferiți încă de la naștere, iar tradițiile le influențează și le nuanțează viețile.

Oamenii se exprimă diferit. Muzica, literatura și arta în general reflectă stiluri diferite.

Dar în ciuda acestor diferențe, oamenii au o singură trăsătură comună: toți sunt ființe umane – nimic mai mult, nimic mai puțin.

Și, oricât de diferite ar fi, culturile lor au anumite principii comune:

Nicio cultură nu tolerează exploatarea ființelor umane.

Nicio religie nu permite asasinatul.

Nicio civilizație nu acceptă violența și teroarea.

Cruzimea și agresivitatea sunt inacceptabile în toate tradițiile.

Aceste principii comune sunt împărtășite de toate civilizațiile, reflectând, în esență, drepturile fundamentale ale oamenilor.

Aceste drepturi reprezintă cele mai importante valori ale civilizațiilor umane.”

Shirin Ebadi

Ideile exprimate de S. Ebadi subliniază universalitatea drepturilor omului, compatibilitatea lor cu idealurile și credințele sociale, cu aspirațiile de libertate și dezvoltare ale ființei umane.

Libertatea are un rol crucial în întreg procesul de dezvoltare umană. „Nu există cuvânt, nota Montesquieu în *De l'esprit des lois*, care să fi primit mai multe semnificații și care să fi impresionat spiritele în atâtea feluri ca cel de libertate.” Independent însă de libertatea individuală, *libertățile publice*, identificate cu „marile libertăți” (vezi Constituția franceză din anul 1946, art. 72), după C.A. Colliard, includ „libertatea de întrunire, libertatea de asociere și sindicală, libertatea presei și, într-o manieră generală, libertatea de gândire, libertatea de conștiință și libertatea cultelor, libertatea de acces la educație” (6, p. 16). Ele nu se limitează la individ, ci presupun raporturi între indivizi ca cetățeni, între ei și structuri ale societății civile și/sau instituții publice.

Definite astfel, libertățile reprezintă, după unii autori, drepturi ale omului – drepturi fundamentale, drepturi comune (cele nescrise, dezvoltate prin cutume), drepturi ale cetățenilor, drepturi universale, alte noțiuni similare libertăților. A. Năstase consideră că distincțiile între libertățile publice și drepturile fundamentale sunt inutile și neproductive, „libertățile reprezintă tot drepturi”, idee consemnată explicit de H. Kelsen: „formula drepturilor și a libertăților fundamentale este incorectă, deoarece libertățile sunt drepturi ale omului” (18, p. 29). Indiferent cum le denumim (drepturi sau libertăți), important este dacă sunt efective; libertățile formulate în documente și alte texte de referință, arăta Jean Morange, nu au nicio valoare dacă „nu sunt puse în aplicare în mod real de către structurile ce operează în mediul concret al indivizilor” (28, p. 28).

„Raportul mondial asupra dezvoltării umane”, intitulat „Durabilitate și echitate: un viitor mai bun pentru toți”, atrage atenția asupra degradării continue a mediului personal, asupra accentuării inegalităților sociale, subliniind, în același timp, potențialul imens al sinergiilor pozitive de care dis-

pune azi omenirea, importanța participării publice și individuale la promovarea echității și sustenabilității la nivel local, național și mondial. *Dimensiunea participativă* este o trăsătură relevantă a drepturilor omului în general, a drepturilor culturale mai ales. În acest sens, prima „Rezoluție asupra drepturilor culturale”, promovată de către Consiliul Europei în anul 2002, a avut ca punct de plecare experiența directă a persoanelor care participă sistematic la viața culturală a comunității în care trăiesc. Drepturile menționate în Rezoluție sunt conexe, în mod explicit, la ideea de *participare*:

- *dreptul de a participa*, fără restricții, la viața culturală a așezărilor umane;
- *dreptul de a alege domeniul de participare*, ca și cultura care să reprezinte/să legitimizeze/să identifice fiecare persoană;
- *dreptul de a crea* într-un domeniu sau altul al artei, culturii, tehnologiei etc. *și de a participa* prin creație personală la dezvoltarea patrimoniului cultural;
- *dreptul de a participa* la proiectarea, elaborarea și implementarea politicilor culturale;
- *dreptul de a accede la cunoștințe și informații* din domeniul culturii *și de a participa* la difuzarea lor.

Informațiile culturale, alte considerații și cunoștințe din domeniul culturii pot avea un rol esențial în alegerea modului de viață al oamenilor.

Complexitatea drepturilor culturale, interacțiunile lor cu celelalte drepturi fundamentale creează anumite dificultăți în definirea lor științifică (în termenii definițiilor clasice).

Unii autori, între care Patrice Meyer-Bisch de la Universitatea din Fribourg (Suedia), membru al grupului de redactare a proiectului de *Declarație asupra drepturilor culturale*, consideră că trebuie definită mai întâi noțiunea-cheie (e.g., cultura) cu toate accepțiunile și conexiunile ei; alți cercetători apreciază că demersul se poate centra/focaliza pe menționarea componentelor importante ale sistemului de drepturi culturale.

În articolul 2 al „Declarației de la Fribourg”, se precizează că termenul „cul-

tură” se referă la: valori, credințe, convingeri, limbile în care se exprimă oamenii, cunoștințe, arte, tradiții, instituții, moduri de viață, prin care o persoană sau un grup de persoane își exprimă umanitatea și sensul pe care îl dau existenței și dezvoltării lor.

În opinia noastră, opțiunea metodologică a Grupului de la Fribourg este productivă: detalierea conținutului „culturii” conturează spațiul referențial pentru definirea drepturilor culturale. În contextul unor lucrări științifice (e.g., *Managementul culturii – Universul rural*), noi înșine am procedat la analiza acestei noțiuni, menționând multitudinea de accepțiuni și abordări ce definesc cultura fie ca *activitate, proces, valoare, sistem, totalitate* (de instituții, activități, reguli, de cunoștințe, atitudini, modele de comportament), fie ca *stare de spirit* dobândită prin experiență, instrucție, educație seculară. În egală măsură, am reiterat definiții ageate de antropologi (e.g., B. Malinowski) care definesc cultura ca sistem de elemente interdependente, cum sunt: educație, economie, control social, cunoștințe, credințe, moralitate, creație (artistică), stiluri de comportament. Drepturile culturale pot fi astfel definite în relație cu aceste elemente ce reflectă și componentele sistemului: dreptul la educație, drepturi economice, dreptul la cunoaștere, drepturi religioase, dreptul de a trăi într-un mediu decent/moral, dreptul de a crea într-un domeniu al artei, dreptul de a alege un mod de viață, un mod de comportare socială.

De altfel, sistemul drepturilor culturale s-a extins permanent, ca și *catalogul drepturilor omului* care, în funcție de dezvoltarea cercetării științifice (e.g., din biotehnologie sau medicină) și a experienței sociale, a inclus drepturi noi, cum este și dreptul indivizilor la integritate fizică și mentală, prin interzicerea practicilor eugenice, a clonării ființei umane etc., în pofida temerilor că, prin extinderea continuă a listei de drepturi consacrate, *importanța* lor se poate diminua, se poate relativiza (e.g., opinie exprimată de prof. Alan Wolfe de la New School of Social Research din New York, în revista *The American Prospect*, 1993).

Indiferent care sunt tipurile de drepturi

culturale și criteriile în funcție de care sunt ele clasificate (A. Năstase apreciază că fiecare dintre clasificările propuse reflectă o exigență interpretativă rațională), politicile culturale, ca politici publice, trebuie să creeze toate condițiile pentru exercitarea lor liberă și nestânjenită. Fiecare persoană trebuie să poată accesa referințele culturale care îi definesc, îi exprimă identitatea.

Patrice Meyer-Bisch consideră că identitatea este o noțiune-cheie în definirea drepturilor culturale, deși, în lucrarea *Analyse des droits culturels*, autorul susține că o definiție pertinentă a drepturilor culturale necesită raportarea simultană la trei factori: identitate, creativitate, comunicare. Fie că ne referim la indivizi, fie că avem în vedere comunitățile umane, dreptul de a alege și a-și exprima identitatea culturală este un drept esențial.

Identitatea culturală presupune exercitarea dreptului de acces la informare și educație, la patrimoniul cultural comun, la resursele culturale (limbă, artă, tradiții etc.) actuale și viitoare, dar și dreptul fiecărei persoane de a se exprima pe sine, de a alege cultura cu care dorește să se identifice, prin care să se legitimeze în fața celorlalți.

În art. 2 al „Declarației de la Fribourg”, *identitatea culturală* este definită ca „ansamblu (sumă) de referințe culturale prin care o persoană, singură sau în comunitate cu alții, se definește sau se constituie pe sine, comunică și dorește să fie recunoscută în demnitatea sa”. În acest sens, potrivit art. 3 al Declarației, fiecare persoană, singură sau în comunitate cu ceilalți, are dreptul la respectarea identității în diversitatea manifestărilor sale, i.e. dreptul de a-și exercita libertatea de gândire, de conștiință, religioasă, de opinie sau de exprimare. În egală măsură, are dreptul de acces la patrimoniul comun al umanității, la valorile sale fundamentale.

„Declarația de la Fribourg”, ca și alte texte de referință, cum este și „Com-

pendium pentru politici culturale și tendințe în Europa” – ERICars, 2012, urmăresc să accentueze conștientizarea drepturilor culturale, pe de o parte, și a „eticilor culturale”, pe de alta.

În esență, etica reprezintă setul de principii și valori morale care generează conduita dreaptă sau corectă a unei persoane. *Mutatis mutandis*, dimensiunea etică a drepturilor culturale se referă la valorile și principiile ce stau la baza deciziilor, opțiunilor și codurilor de implementare a politicilor culturale, a respectării drepturilor și libertăților culturale, în particular.

De pildă, conflictul iscat de caricaturile anti-Mahomed, publicate în 2005 într-un ziar danez¹, a pus în evidență nu numai interdependența dintre drepturile omului (e.g., între dreptul la libera exprimare și libertatea de credință (religioasă)), ci și *dimensiunea etică* a drepturilor culturale, relevată încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. În „Declarația drepturilor omului” din anul 1789 (art. 14), libertatea era definită ca „posibilitate de a lăsa omului dreptul să facă tot ce nu dăunează altuia”. Ideea se regăsește în definițiile ulterioare, cum este aceea a lui Jean Morange: „libertatea constă în a putea să faci ceea ce nu dăunează altuia” sau „libertatea presupune respectarea libertății celorlalți” (28, p. 27).

Declarația privind drepturile culturale concepută în cadrul Institutului Interdisciplinar de Etică și Drepturi ale Omului, Universitatea din Fribourg, enunțând ca principiu de bază rolul lor esențial în afirmarea demnității umane, se concentrează pe următoarele drepturi:

- dreptul la informație și comunicare, dreptul la libera exprimare a opiniilor și a mesajelor artistice, la producerea operelor culturale și la circulația lor, respectul pentru diversitatea culturală;
- dreptul la educație și la formare continuă;

¹ După ce caricaturistul Kurt Westergaard a publicat caricatura profetului Mahomed într-un ziar danez, conflictul dintre lumea arabă și Danemarca a escaladat. Două asociații islamiste au chemat în instanță săptămânalul satiric francez *Charlie Hebdo* pentru republicarea desenelor, acuzându-l de acțiune provocatoare împotriva drepturilor religioase. La rândul său, editorul publicației, Philippe Val, a criticat cenzurarea mass-media, implicit încălcarea dreptului la libertatea de expresie.

- dreptul de a participa la viața culturală în funcție de preferințele pentru anumite bunuri simbolice și industrii culturale, pentru anumite evenimente;
- dreptul de a participa la dezvoltarea culturală a comunității, la elaborarea, implementarea și evaluarea deciziilor care influențează exercitarea drepturilor culturale;
- respectul identității culturale și al patrimoniului comun al umanității, accesul la valorile *patrimoniului cultural*;
- apartenența la o comunitate culturală (sau la mai multe), în funcție de propria alegere.

În lucrarea *Des droits qui mettent en jeu l'estime du bien commun*, Patrice Meyer-Bisch propune o perspectivă interesantă de definire a drepturilor culturale, prin organizarea lor (în context, autorul preferă termenul „organizare”, și nu „clasificare” sau creare de tipologie) în jurul a trei poli:

- *polul identității*, în jurul căruia sunt focalizate:
 - dreptul fiecărei persoane la identitate culturală, la recunoașterea și respectarea ei, implicit la libertatea de gândire, de conștiință, de opinie;
 - dreptul de acces la informații și la referințe culturale;
 - dreptul la educație și formare continuă;
 - dreptul de acces la cunoașterea patrimoniului (moștenirii) cultural(e) și la conservarea lui;
 - dreptul de a aparține unei culturi, unei comunități culturale, la libera alegere a indivizilor;
- *polul comunicării*, reprezentat prin:
 - drepturi lingvistice (e.g., libertatea de a alege limba/limbile în care să comunice cu ceilalți);
 - dreptul la liberă exprimare;
- *polul creativității*, care vizează:
 - dreptul la liberă practică într-un domeniu sau altul al culturii, începând cu *dreptul la creație* culturală

(artistică, literară, științifică, artizanală etc.) și la *protecția drepturilor de autor*, a beneficiilor obținute din operele personale și continuând cu libertatea de a exercita/practica diverse activități culturale, sub rezerva respectului drepturilor altuia;

- dreptul de a participa la producția culturală (i.e. în domeniul industriilor creative – carte, film, mass-media, IT, fonograme etc.) și de a beneficia de facilitățile prevăzute de legislația culturală și economică;
- dreptul de a participa la viața culturală, la elaborarea politicilor, a programelor și a proiectelor culturale, dreptul de a se implica în activități inovative care contribuie la dezvoltarea durabilă a comunităților umane.

La cei trei poli, Patrice Meyer-Bisch, cel care este nu numai coordonatorul grupului de experți care a lucrat la elaborarea proiectului de declarație asupra drepturilor culturale, ci și al Institutului Interdisciplinar de Etică și Drepturile Omului din cadrul Universității din Fribourg, adaugă *dimensiunea politică*, i.e. dreptul persoanelor de a participa la elaborarea și implementarea politicilor culturale la nivel local și național, la stabilirea obiectivelor, identificarea problemelor, dar și a resurselor necesare rezolvării lor.

Drepturile reunite în jurul celor trei poli nu epuizează, după cum preciza și autorul citat, catalogul drepturilor culturale, însă permite evidențierea „relațiilor de vecinătate” – compatibilitățile cele mai productive, identificarea poziției fiecăruia în raport cu celelalte –, contribuind, în felul acesta, la evaluarea coerenței și a consistenței sistemului.

După cum se știe, Declarația de la Fribourg *reunește și explică* drepturi în general cunoscute, dar care sunt dispersate în diverse texte științifice, legi sau instrumente normative. Reunirea și prezentarea lor într-un singur document contribuie la anumite clarificări conceptuale și axiologice, demonstrând, totodată, indivizibilitatea și

interdependența drepturilor culturale ca parte/subsistem a(l) drepturilor omului.

În concepția grupului de experți de la Fribourg, drepturile culturale se referă la drepturile unei persoane de a alege și a-și exprima *identitatea*, de a accede la *referințele culturale* și la *resursele* ce îi sunt necesare în procesul identificării/definirii de sine. În capitolul doi al Declarației, *identitatea culturală* este definită ca „ansamblu de referințe culturale prin care o persoană, singură sau împreună (în comun) cu alții, se constituie, se definește, se exprimă, comunică și se așteaptă să fie recunoscută de ceilalți în demnitatea ființei sale”. Identitatea, precizează autorii, nu este un „dat” nici natural, nici cultural, ci se „cultivă”, se construiește în timp și contribuie la construcția relațiilor persoanei cu ceilalți, cu „environnement”-ul său sau cu sine însăși.

Construcția este, după P. Meyer-Bisch, unul din cele trei elemente ce trebuie luate în considerare în orice analiză a drepturilor culturale, alături de *bunurile comune* și de *transmiterea* prin procesul de învățare socială/de educație, ca proces de transmitere de la o generație (e.g., părinți) la alta (e.g., copii), de la maestri la discipoli etc. a valorilor, a eticilor, a referințelor culturale folosite în construcția identității.

Indiferent cum sunt definite sau organizate/clasificate, drepturile culturale au ca *subiect* persoana sau o comunitate de persoane (fără a ne referi la drepturile colective), iar ca *obiect* – resursele culturale („bunurile comune”, cum la numește P. Meyer-Bisch), constituite din arte, tradiții, cunoștințe, credințe, moduri de viață etc.

Resursele sau referințele culturale sunt indispensabile în procesul construirii identității, ca și în cel de informare și educare a indivizilor, de creație și producție simbolică, de susținere și organizare a vieții culturale. Resursele nu sunt bunuri care răspund nevoilor elementare ale oamenilor (ca cele de la baza piramidei lui Maslow – hrană, locuință, îmbrăcăminte etc.), ci sunt bunuri purtătoare de sens, de valori și de identități, sunt „bunuri simbolice”, cum le numește Pierre Bourdieu, când identifică cele două dimensiuni caracteristice, una simbolică,

purtătoare de sens, cealaltă – comercială, supusă legilor pieței.

În funcție de context, prin *bunuri culturale* sau opere culturale sau referințe culturale, putem înțelege experiențe, cunoștințe (de a face, de a transmite etc.), în sensul franțuzescului „savoir” – știință, cunoștință, învățătură, iar în anumite expresii (e.g., savoir-faire), chiar deprindere, iscusință, i.e. însușiri și instrumente fără de care *construcția identității culturale* (structurarea, construirea ei) este cvasiimposibilă.

Este la fel ca în procesul educativ, în care performanța depinde, pe de o parte, de competențele formatorului, iar pe de alta, de cunoștințele însușite, de abilitatea de receptare, de fondul apercptiv al educatului, de *cultura generală*, așa cum este ea definită de Robert Garric (în *Echipele sociale*) ca „știința vieții, dezvoltarea, cultura întregii ființe”. „Cultura generală, afirmă autorul, înseamnă antrenarea ființei în a se servi de toate cunoștințele sale concrete și intelectuale, pentru a se autocompune și pentru a-și defini personalitatea” (36, p. 542).

În acest sens, prin politici culturale integrate, pot fi capacitate structurile predilecte ale sistemului de educație continuă, iar prin politici intersectoriale, se pot proiecta etapele educației culturale, ca și armonizarea lor.

În relația dintre *subiectul* și *obiectul* drepturilor culturale, intervine un al treilea factor – *responsabilitatea* de a garanta respectarea drepturilor, exercitarea lor liberă, fără restricții și atitudini exclusive.

Responsabilitatea revine actorilor sociali din zona publică și a societății civile, din rândul antreprenorilor și agenților economici, al juriștilor și administratorilor culturali, i.e. celor care elaborează legi, declarații, convenții, mecanisme și instrumente de monitorizare a politicilor și programelor culturale, care asigură resurse umane, materiale și financiare pentru atingerea obiectivelor lor.

Definirea acestor responsabilități reprezintă, în opinia experților de la Fribourg, cea mai importantă provocare doctrinară în domeniul drepturilor culturale.